

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ ТЕХНІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ УКРАЇНИ
«КИЇВСЬКИЙ ПОЛІТЕХНІЧНИЙ ІНСТИТУТ»

П.В. Круш
С.О. Тульчинська

МАКРОЕКОНОМІКА

Видання 2-е перероблене та доповнене

*Рекомендовано
Міністерством освіти і науки України
як навчальний посібник для студентів
вищих навчальних закладів*

Київ
«Центр учбової літератури»
2008

ББК 65.012.2я73
К 84
УДК 330.101.541(075.8)

*Гриф надано
Міністерством освіти і науки України
(Лист №14/18.2-794 від 11.04.2005 р.)*

Рецензенти:

Радіонова І.Ф. – доктор економічних наук, професор;
Кредісов А.І. – доктор економічних наук, професор;
Алексєєв В.Б. – кандидат економічних наук.

Круш П.В., Тульчинська С.О.

К 84 Макроекономіка. Видання 2-е перероблене та доповнене. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2008. – 328 с.

ISBN 978-966-364-658-9

Пропонований навчальний посібник є узагальненням надбань зарубіжної та вітчизняної макроекономічної науки, враховує особливості сучасного стану перехідної економіки України. При його написанні також був використаний досвід викладання цієї дисципліни у Національному технічному університеті України «КПІ» та інших вищих навчальних закладах України.

Структура навчального посібника відповідає нормативній програмі Міністерства освіти та науки України та програмі вивчення курсу «Макроекономіка» на факультеті менеджменту та маркетингу НТУУ «КПІ». У підручнику викладено теоретичний матеріал і практичні завдання з дисципліни у вигляді тестів, задач та завдань для самостійної роботи.

Оскільки навчальний посібник являє собою систематизований курс, це робить його зручним у користуванні для студентів і всіх, хто бажає самостійно опанувати дисципліну. Автори прагнули максимально ясно, всебічно і переконливо розкрити найскладніші та дискусійні проблеми макроекономічної науки. Кожна тема завершується блоком контрольних завдань, тестів, задач та рекомендованою літературою.

Навчальний посібник розрахований на студентів вищих навчальних закладів й усіх, хто цікавиться проблемами національної економіки та механізмом її функціонування.

ISBN 978-966-364-658-9

© Круш П.В., Тульчинська С.О., 2008
© Центр учбової літератури, 2008

Зміст

<i>Передмова</i>	9
Тема № 1. Макроекономіка як наука	11
1.1. Вступ до макроекономіки як науки	11
1.2. Суб'єкти, об'єкти та предмет макроекономіки	13
1.3. Економічні системи	18
1.4. Методи та моделі макроекономіки	21
<i>Основні поняття та терміни</i>	23
<i>Тести та завдання</i>	24
<i>Контрольні запитання</i>	26
<i>Теми рефератів</i>	27
<i>Література</i>	27
Тема № 2. Основні макроекономічні показники. Національне рахівництво	29
2.1. Моделі економічного кругообігу	29
2.2. Система національних рахунків як нормативна база макроекономічного рахівництва	32
2.3. Основні макроекономічні показники та їх характеристика	37
<i>Основні поняття та терміни</i>	44
<i>Тести та завдання</i>	44
<i>Контрольні запитання</i>	47
<i>Теми рефератів</i>	48
<i>Література</i>	48
Тема № 3. Методи вимірювання ВВП	50
3.1. Методи вимірювання ВВП за СНР	50
3.2. Цінові індекси	54
3.3. Номінальний та реальний ВВП, дефлятор ВВП	56
3.4. Показники макроекономічної безпеки держави	58
3.5. Тіньова економіка	61
<i>Основні поняття та терміни</i>	63

<i>Тести та завдання</i>	64
<i>Контрольні запитання</i>	69
<i>Теми рефератів</i>	69
<i>Література</i>	69
Тема № 4. Держава як суб'єкт макроекономічного регулювання	71
4.1. Роль держави у ринковій економіці	71
4.2. Основні положення класичної теорії.	74
4.3. Кейнсіанська теорія	78
4.4. Альтернативні концепції макроекономічного регулювання	81
<i>Основні поняття та терміни</i>	88
<i>Тести та завдання</i>	88
<i>Контрольні запитання</i>	91
<i>Теми рефератів</i>	91
<i>Література</i>	92
Тема № 5. Макроекономічна рівновага. Сукупний попит і сукупна пропозиція	93
5.1. Макроекономічна рівновага, поняття та моделі.	93
5.2. Сукупний попит, фактори впливу, крива сукупного попиту	94
5.3. Сукупна пропозиція, фактори впливу, крива сукупної пропозиції	97
5.4. Рівновага сукупного попиту (AD) та сукупної пропозиції (AS)	100
<i>Основні поняття та терміни</i>	102
<i>Тести та завдання</i>	103
<i>Контрольні запитання</i>	105
<i>Література</i>	105
Тема № 6. Споживання та заощадження	107
6.1. Суть споживання та заощадження.	107
6.2. Функція споживання та заощаджень.	109
6.3. Недоходні фактори споживання та заощадження	112
6.4. Теорії споживання	114
<i>Основні поняття та терміни</i>	119
<i>Тести та завдання</i>	119
<i>Контрольні запитання</i>	121
<i>Теми рефератів</i>	121
<i>Література</i>	122

Тема № 7. Інвестиції	123
7.1. Поняття і суть інвестицій	123
7.2. Крива сукупного попиту на інвестиції	126
7.3. Невідсоткові фактори та фактори мінливості інвестицій	128
7.4. Мультиплікатор інвестицій	130
<i>Основні поняття та терміни</i>	132
<i>Тести та завдання</i>	133
<i>Контрольні запитання</i>	135
<i>Теми рефератів</i>	135
<i>Література</i>	136
Тема № 8. Циклічні коливання і кризи в економіці	137
8.1. Поняття циклічності. Економічні цикли та їх фази	137
8.2. Причини циклічності	139
8.3. Види і тривалість циклів	140
8.4. Деформація класичного економічного циклу	144
8.5. Стабілізаційна політика держави	146
<i>Основні поняття та терміни</i>	148
<i>Тести та завдання</i>	149
<i>Контрольні запитання</i>	150
<i>Теми рефератів</i>	151
<i>Література</i>	151
Тема № 9. Інфляція	153
9.1. Суть інфляції	153
9.2. Види інфляції	155
9.3. Економічні та соціальні наслідки інфляції	158
9.4. Антиінфляційна політика держави	159
9.5. Особливості інфляції в Україні	161
<i>Основні поняття та терміни</i>	162
<i>Тести та завдання</i>	163
<i>Контрольні запитання</i>	165
<i>Теми рефератів</i>	166
<i>Література</i>	166
Тема № 10. Безробіття та зайнятість	168
10.1. Поняття зайнятості та безробіття	168
10.2. Причини безробіття	172
10.3. Види безробіття	172
10.4. Закон Артура Оукена	174
<i>Основні поняття та терміни</i>	177

<i>Тести та завдання</i>	177
<i>Контрольні запитання</i>	179
<i>Теми рефератів</i>	179
<i>Література</i>	179
Тема № 11. Ринок праці та соціальна політика	181
11.1. Ринок праці	181
11.2. Механізм функціонування ринку праці	183
11.3. Крива Філіпса	185
11.4. Рівень життя та показники, що його визначають. Крива Лоренца	187
11.5. Бідність та система соціального захисту насе- лення	190
<i>Основні поняття та терміни</i>	193
<i>Тести та завдання</i>	193
<i>Контрольні запитання</i>	195
<i>Теми рефератів</i>	196
<i>Література</i>	196
Тема № 12. Фінанси. Фіскальна політика	198
12.1. Сутність фінансів. Фінансова система	198
12.2. Податкова система	206
12.3. Крива Лаффера	210
12.4. Фіскальна політика держави	211
<i>Основні поняття та терміни</i>	214
<i>Тести та завдання</i>	215
<i>Контрольні запитання</i>	218
<i>Теми рефератів</i>	218
<i>Література</i>	219
Тема № 13. Грошовий ринок. Механізм монетарної полі- тики	220
13.1. Гроші та їх функції	220
13.2. Сутність та роль грошей	222
13.3. Грошова маса та грошові агрегати, рівняння обігу	223
13.4. Попит та пропозиція на гроші	226
13.5. Монетарна політика	231
<i>Основні поняття та терміни</i>	232
<i>Тести та завдання</i>	233
<i>Контрольні запитання</i>	236
<i>Теми рефератів</i>	237
<i>Література</i>	237

Тема № 14. Кредитно-банківська система	238
14.1. Поняття і структура кредитної системи	238
14.2. Банки та банківська система	239
14.3. Депозитний та грошовий мультиплікатор	243
14.4. Небанківські фінансово-кредитні установи	245
<i>Основні поняття та терміни</i>	247
<i>Тести та завдання</i>	247
<i>Контрольні запитання</i>	249
<i>Теми рефератів</i>	250
<i>Література</i>	250
Тема № 15. Зовнішньоекономічна політика держави.	
Відкрита економіка	251
15.1. Світове господарство та показники відкритості економіки	251
15.2. Міжнародний поділ праці	255
15.3. Форми міжнародних економічних відносин	256
15.4. Платіжний баланс країни	258
15.5. Зовнішньоекономічна політика	258
15.6. Модель Манделла-Флемінга	260
15.7. Іноземне інвестування	265
<i>Основні поняття та терміни</i>	268
<i>Тести та завдання</i>	269
<i>Контрольні запитання</i>	271
<i>Теми рефератів</i>	272
<i>Література</i>	272
Тема № 16. Валютні відносини та валютні системи	273
16.1. Валюта та валютні відносини	273
16.2. Валютний ринок та валютний курс	275
16.3. Етапи розвитку міжнародної валютної системи	278
16.4. Міжнародні колективні валюти	282
<i>Основні поняття та терміни</i>	283
<i>Тести та завдання</i>	284
<i>Контрольні запитання</i>	287
<i>Теми рефератів</i>	287
<i>Література</i>	287
Тема № 17. Економічне зростання	289
17.1. Поняття економічного зростання, його вимір	289
17.2. Економічне зростання і крива виробничих можливостей	293

17.3. Фактори економічного зростання	294
17.4. Протиріччя економічного зростання	297
17.5. Моделі економічного зростання	297
17.6. Вплив науково-технічного прогресу на економі- чне зростання	302
<i>Основні поняття та терміни</i>	304
<i>Тести та завдання</i>	305
<i>Контрольні запитання</i>	308
<i>Теми рефератів</i>	309
<i>Література</i>	309

Тема № 18. Глобальні та національні проблеми еконо- міки	310
18.1. Причини виникнення глобальних проблем	310
18.2. Проблема світової ядерної війни та забезпечення стабільного миру	313
18.3. Паливно-енергетична та сировинна проблеми	314
18.4. Основні шляхи розв'язання глобальних проблем	315
<i>Основні поняття та терміни</i>	320
<i>Тести та завдання</i>	320
<i>Контрольні запитання</i>	322
<i>Теми рефератів</i>	323
<i>Література</i>	323

ПЕРЕДМОВА

Завдання науки макроекономіки як складової частини економічної теорії полягає в тому, щоб на основі економічного аналізу узагальнити, систематизувати й дати пояснення функціонуванню механізму ринкового господарства, й визначити його ефективні моделі на перспективу. Ці обставини й обумовлюють об'єктивну необхідність набуття ґрунтовних знань основних положень макроекономічної теорії майбутніми фахівцями в галузі економіки, управління, фінансів та бізнесу. Знання законів макроекономіки, розуміння процесів і явищ, які відбуваються у трансформаційній економіці, має стати запорукою успіху ринкових перетворень, фундаментом успішної діяльності всіх суб'єктів підприємницької сфери.

Макроекономіку по праву вважають концептуальною базою економічної політики держави. Напрямки й динаміка макроекономічного розвитку значною мірою визначають суспільно-політичну обстановку та соціально-економічну ситуацію в країні й перспективи її розвитку у світовому співтоваристві.

Пропонований навчальний посібник є узагальненням надбань зарубіжної та вітчизняної макроекономічної науки, враховує особливості сучасного стану перехідної економіки України. При його написанні також був використаний досвід викладання цієї дисципліни у Національному технічному університеті України «КПІ» та інших вищих навчальних закладах України.

Структура навчального посібника відповідає нормативній програмі Міністерства освіти та науки України та програмі вивчення курсу «Макроекономіка» на факультеті менеджменту та маркетингу НТУУ «КПІ». У підручнику викладено теоретичний матеріал і практичні завдання з дисципліни у вигляді тестів, задач та завдань для самостійної роботи.

Оскільки навчальний посібник являє собою систематизований курс, це робить його зручним у користуванні для студентів і всіх, хто бажає самостійно опанувати дисципліну. Автори прагнули максимально ясно, всебічно і переконливо розкрити найскладні-

ші та дискусійні проблеми макроекономічної науки. Кожна тема завершується блоком контрольних завдань, тестів, задач та рекомендованою літературою.

Навчальний посібник розрахований на студентів вищих навчальних закладів, які вивчають макроекономіку й усіх, хто цікавиться проблемами національної економіки та механізмом її функціонування.

Автори з вдячністю приймуть критичні зауваження та побажання читачів.

МАКРОЕКОНОМІКА ЯК НАУКА

1. *Вступ до макроекономіки.*
2. *Суб'єкти, об'єкти та предмет макроекономіки.*
3. *Економічні системи.*
4. *Методи та моделі макроекономіки.*

Вступ до макроекономіки

Макроекономіка є однією з галузей економічної науки, що формує наукові уявлення про функціонування економіки на національному рівні. Аналізуючи основні фактори й наслідки економічного розвитку, ця наука водночас пропонує певні методи активного впливу на об'єкт свого дослідження, тобто на процес розширеного відтворення.

В основі макроекономіки, як і інших галузей економічної науки (політичної економії, мікроекономіки, менеджменту, маркетингу, економіки окремих галузей тощо) лежить фундаментальна суперечність людського суспільства: протиріччя між матеріальними потребами людей і тими економічними ресурсами, якими вони володіють для задоволення цих потреб. Суть цієї суперечності полягає в тому, що матеріальні потреби людей безмежні, а економічні ресурси, необхідні для їх задоволення, — обмежені. Особливістю макроекономіки є те, що ця суперечність розглядається з позиції не окремих суб'єктів економічної діяльності (фізичних або юридичних осіб), а всієї сукупності економічних суб'єктів, тобто національної економіки в цілому.

Економічна теорія аналізує господарське життя на двох рівнях: мікроекономічному та макроекономічному. Коли аналізуються конкретні фірми і домогосподарства, окремі товари та ресурси, галузі й ринки, це є мікроекономічний аналіз, або **мікроекономіка** (від грец. *mikros* — малий).

Макроекономіка (гр. *makros* — великий) — досліджує господарську діяльність та взаємодію всієї сукупності економічних суб'єктів, тобто національну або світову економіку в цілому. Макроекономіка формує наше уявлення про функціонування економічної системи на національному рівні.

Макроекономіка є однією з наймолодших економічних наук. За загальним визначенням, своєї зрілості вона досягла в 30-тих роках ХХ ст., в період світової економічної кризи, коли набу-

ла здатності впливати на економічну практику. Але свій початок макроекономічна наука бере ще з епохи середньовіччя (з XVI ст.).

Сучасна макроекономіка продовжує інтенсивно розвиватися. Цей розвиток відбувається за двома напрямками. По-перше, в макроекономіці, як і в будь-якій науці, постійно виникають нові теоретичні положення, які витискають застарілі, що не витримали перевірки практикою. По-друге, причинно-наслідковий механізм функціонування економіки також постійно розвивається, що породжує нові питання, які потребують відповідей.

Можна зробити таке порівняння: якщо мікроекономіка вивчає дерево, то макроекономіка вивчає весь ліс.

Але разом з тим межі між мікро- та макроекономікою досить умовні. В економічній теорії деякі проблеми розглядаються одночасно як на мікро-, так і на макрорівні, зокрема, коли аналізується стан справ у конкретних галузях і на окремих товарних ринках, коли аналіз ситуації є важливим як для конкретних підприємств цих галузей, так і для економіки країни в цілому. Тому деякі економісти пропонують використовувати термін «мезоекономіка» для аналізу цієї пограничної сфери, до якої належать галузі та ринки.

Більше того, мікроекономічні одиниці, разом узяті, формують макроекономіку. Для цього в економічній теорії застосовується так зване **агрегування**, тобто об'єднання в укрупнену єдину групу економічних показників, які характеризують сумарну економічну діяльність господарюючих суб'єктів суспільства.

Так, наприклад, національна економіка складається з таких агрегатів як: домогосподарства, підприємства, держава. Макроекономіка, досліджуючи зв'язки між агрегатами, оперує агрегованими узагальнюючими показниками (наприклад, валовий внутрішній продукт, валовий національний продукт, національне багатство тощо). Водночас ця наука широко використовує середні величини, наприклад доход на душу населення.

Макроекономіка як наука особливу увагу приділяє чотирьом складовим національної економіки: сферам виробництва, зайнятості, цін та зовнішньоекономічних зв'язків.

До цілей макроекономіки можна віднести:

- економічне зростання;
- повну зайнятість;
- економічну ефективність виробництва;
- стабільний рівень цін;
- справедливий розподіл доходів;

- соціальний захист;
- оптимальний платіжний баланс;
- економічну забезпеченість громадян;
- зовнішньоекономічну безпеку;
- економічну свободу.

Центральною проблемою макроекономіки є проблема економічної рівноваги. Економічна рівновага означає такий стан економіки, при якому досягається рівновага і взаємне збалансування структур, що протистоять одна одній (виробництво і споживання, попит і пропозиція тощо).

Макроекономічна рівновага, стабільність, достатні темпи економічного зростання належать до найважливіших суспільних благ, які або прямо, або опосередковано впливають на добробут кожного громадянина. Саме тому макроекономіка є необхідною й дуже корисною наукою. Вона з'ясовує, чому змінюються загальні умови ділової активності, як справляється зі своїми обов'язками уряд, що мусить запобігати глибоким спадам виробництва та інфляції, що підривають підвалини суспільства.

До інструментів макроекономіки відносяться:

- фіскальну (бюджетно-податкову) політику;
- монетарну (кредитно-грошову) політику;
- стабілізаційну політику;
- політику регулювання доходів;
- зовнішньоекономічну політику.

Суб'єкти, об'єкти та предмет макроекономіки

Визначення об'єкта макроекономіки витікає з розмежування її як науки з мікроекономікою. Оскільки макроекономіка досліджує господарську діяльність та взаємодію усієї сукупності економічних суб'єктів, то вона має формувати наукові уявлення про функціонування економічної системи на національному рівні.

В кожній країні реально функціонує економіка з відповідним типом виробничих відносин, що формують адекватну їм економічну систему. **Об'єктом** макроекономіки є не просто національна економіка взагалі, а її відповідний тип, тобто певна економічна система в цілому та її агреговані параметри, що історично склалися.

Економічна система охоплює або економіку в цілому, або невід'ємні її активні агрегати: уряд, приватний сектор. Досліджуючи агрегати, макроекономіка прагне дати загальну картину струк-

тури економіки і зв'язків між цими агрегатами. Об'єктивним недоліком макроекономічного агрегування є те, що при такому дослідженні втрачається частка інформації, але саме завдяки агрегуванню полегшується виявлення сутності найскладніших економічних процесів.

Хоча в економічній науці існують кілька підходів до типізації економічних систем та механізмів їх формування, переважна більшість учених дотримується спільної точки зору щодо існування ринкової, командно-адміністративної та змішаної моделей економіки, які розглядатимуться в наступному параграфі.

Головними **ознаками національної економіки** вважаються:

- наявність тісних економічних зв'язків між господарюючими суб'єктами на основі розподілу праці;

- загальне економічне середовище, в якому ці суб'єкти функціонують, тобто:

- єдине господарське законодавство;

- єдина грошова система;

- фінансова система.

- загальний економічний центр, який контролює діяльність суб'єктів, тобто держава;

- система економічного захисту:

- національна політика протекціонізму,

- політика квотування,

- політика ліцензування тощо.

Завдяки тому, що макроекономіка оперує агрегованими величинами, в національній економіці виділяють такі основні макроекономічні суб'єкти: домашні господарства, підприємницький сектор, державний сектор, сектор фінансових установ та зовнішньоекономічний сектор.

1. **Домашні господарства** — господарства, які веде одна або кілька осіб, що мають спільне майно, з метою відтворення робочої сили та розвитку особистості на основі кінцевого споживання. Вони є власниками економічних ресурсів: робочої сили, нерухомості, грошей тощо. Також вони отримують дохід (заробітна плата, рента, відсоток, прибуток). Видатки домогосподарств — це податки, особисте споживання та заощадження. Головна мета домогосподарств — досягти максимального споживання за мінімальних витрат.

Отже, домашні господарства проявляють такі види економічної активності:

- створюють пропозицію чинників виробництва на ринку ресурсів;

- сплачують особисті податки до державного бюджету;
- споживають частку одержаного доходу на товарному ринку і формують споживчий попит;
- заощаджують частку одержаного доходу на фінансовому ринку, чим створюють потенційні можливості для кредитування підприємств і подальшого перетворення кредитів у інвестиції.

Таким чином, особистий дохід домашніх господарств після сплати податків, як правило, зменшується на величину заощаджень, після чого спрямовується на споживання.

У реальній дійсності структуру виробництва та його обсяг визначають саме домашні господарства, формуючи споживчий попит на ринку товарів і послуг. Зміна попиту впливає і на сукупну пропозицію, а відтак і на всю сферу підприємницької діяльності.

Економічна активність та стан домашніх господарств характеризуються показниками:

- грошових доходів та заробітної плати;
- рівня та динаміки роздрібних цін;
- рівня життя населення;
- споживання та заощаджень;
- демографічної статистики;
- розвитку соціально-культурної сфери тощо.

Як економічне поняття «домогосподарство» не тотожне поняттю «сім'я», хоч деякі економісти для простоти аналізу їх отожднюють. В Україні нараховують близько 13,2 млн домашніх господарств.

2. Підприємницький сектор — офіційно зареєстровані фірми та підприємства, незалежно від форми власності, що діють у межах країни. Вони виробляють продукти та надають послуги, здійснюють інвестування, мають попит на фактори виробництва тощо. Основною метою кожного підприємства є максимізація прибутку.

Отже, видами економічної активності підприємств є:

- формування попиту на чинники виробництва на ринку ресурсів;
- формування сукупної пропозиції товарів і послуг на товарному ринку;
- сплата податків до державного бюджету;
- формування попиту на кредити на фінансовому ринку;
- формування інвестиційного попиту на товарному ринку.

Економічна активність та стан суб'єкта ринку «підприємства» характеризуються показниками:

- обсягу та динаміки виробництва;

- попиту на інвестиції та їх структурою;
- інноваційної діяльності;
- рівня та динаміки оптових цін;
- прибутковості виробничої діяльності;
- попиту на робочу силу;
- пропозиції товарів та послуг тощо.

Державний сектор — об'єднує усі державні інститути та установи. Державний сектор займається виробництвом та перерозподілом суспільних благ (національна економічна безпека, охорона здоров'я, інфраструктура), створює умови для оптимального функціонування народного господарства. Держава формує правове середовище, приймаючи нормативні акти, яких зобов'язані дотримуватися всі економічні суб'єкти незалежно від форми власності. В умовах різних зовнішніх і внутрішніх негараздів держава намагається стабілізувати національну економіку та виконує низку інших економічних функцій. На відміну від підприємств, держава не ставить за мету максимізацію прибутку, а намагається створити умови для підвищення продуктивності підприємницької діяльності та сприяти зростанню рівня життя населення тощо.

Отже, видами економічної активності держави є:

- надання суспільних благ;
- закупівля товарів і послуг на товарному ринку (формування державного замовлення);
- формування попиту на чинники виробництва на ринку ресурсів;
- стягнення податків;
- надання трансфертів, дотацій, субсидій, субвенцій;
- інвестування за рахунок державного бюджету;
- вплив на пропозицію грошей на фінансовому ринку.

Економічна активність та стан суб'єкта ринку «держава» характеризуються показниками:

- зведеного бюджету та його структури;
- величини державної позики;
- податкових ставок;
- величини дотацій та субсидій;
- обсягу державних закупок тощо.

3. Сектор фінансових установ — інституційні одиниці, що проводять фінансові операції на комерційній основі. Це — банки, страхові компанії, різні фонди, які випускають, придбавають, зберігають, розподіляють фінансові кошти, оперують з цінними паперами, надають кредити тощо.

Отже, видами економічної активності фінансових установ є:

- надання кредитів;
- надання позик;
- операції з цінними паперами.

Економічна активність та стан сектора фінансових установ характеризуються показниками:

- відсоткові ставки;
- коефіцієнти готівки, монетизації, доларизації;
- індекси фондового ринку;
- попит і пропозиція цінних паперів тощо.

4. Зовнішній сектор (сектор закордон) — це зв'язки з іншими державами — торгівля, рух капіталу між країнами. Якщо є зовнішній сектор та частка експорту складає більш 10 %, то національна економіка вважається відкритою.

Отже видами економічної активності закордону виступають:

- формування експорту — імпорту товарів і послуг на товарному ринку;
- формування експорту — імпорту капіталу на фінансовому ринку;
- здійснення валютних операцій.

Економічна активність та стан суб'єкта зовнішній сектор характеризуються показниками:

- зовнішньої торгівлі;
- обсягу та динаміки експорту та імпорту;
- структури експорту та імпорту;
- валютного курсу;
- стану платіжного балансу тощо.

Предмет макроекономіки обумовлюється її об'єктом і може бути визначений як функціонування механізмів національної економічної системи.

Макроекономіку поділяють на позитивну і нормативну.

Позитивна макроекономіка — констатує факти й залежності між ними, не використовуючи суб'єктивні судження, тобто відповідає на питання як воно є. Позитивні твердження мають описовий характер, наприклад: «Рівень інфляції становить 15 %».

Нормативна макроекономіка — напрям в економічній науці, який оцінює цілі економічного розвитку, тобто міркування про те, якою повинна бути економіка. Нормативна економіка має рекомендаційний характер. Наприклад: «Інфляцію потрібно зменшити».

Нормативна макроекономіка є науковою основою для розробки економічної політики держави.

Економічна політика — це система економічних заходів держави з метою досягнення поставлених суспільством цілей. В ширшому трактуванні економічна політика — це вплив на економічну поведінку людей.

Макроекономіку, що виконує пізнавальну функцію, тобто вивчає стійкі зв'язки й залежності, властивості національної економіки називають **позитивною** макроекономікою або **макроекономічним аналізом**. Макроекономічний аналіз вивчає фактичний стан економіки, процеси та явища економічного життя суспільства.

Пізнання зв'язків у національній економіці, виведення законів і теорій із фактів становить суть макроекономічного аналізу. При цьому економісти можуть іти як від теорії до фактів, так і від фактів до теорії, їх систематизація та аналіз дають змогу сформулювати закон чи теорію, які відбиватимуть закономірності функціонування національної економіки.

Важливі напрями макроекономічного аналізу: вивчення рівня життя, зайнятості, соціального захисту населення, рівноваги між попитом і пропозицією на окремих ринках і в масштабах національного ринку.

Економічні системи

В економіці залежно від форми власності відрізняють одну економічну систему від іншої. Якщо розглядати поступ економічних систем в історичному аспекті, то можна чітко виділити три основні типи економічних систем: ринкову, командно-адміністративну та змішану економіку.

Основними елементами економічної системи є:

- механізм узгодження діяльності суб'єктів господарського життя або способи розв'язання основних проблем економіки;
- механізми реалізації власності на виробничі ресурси та виготовлені життєві блага;
- механізми розподілу й перерозподілу створеного національного продукту.

Ринкова економіка — характеризується приватною формою власності на економічні ресурси та використанням ринкового механізму для регулювання економіки. В такій системі кожен суб'єкт прагне досягти максимального прибутку на основі індивідуального прийняття рішень. Але приватний інтерес — це одночасно й носій суспільного інтересу. Кожний економічний

суб'єкт здатний реалізувати свій приватний інтерес лише в тому випадку, якщо він є носієм суспільного інтересу. Таке поєднання приватного інтересу із суспільним здійснюється на ринку.

Основним рушієм ринкової економіки є конкуренція. Конкурентна економіка — це економіка, в якій панує споживач.

Конкуренція — (лат. *concurrere* — зіштовхуюсь) це економічне суперництво й боротьба між приватними й колективними товариствами та продавцями товарів і послуг за якнайвигідніші умови їх виробництва й збуту, за привласнення найбільших прибутків.

Змагання за споживача на конкурентному ринку товарів та послуг орієнтоване на максимальне задоволення потреб споживачів й отримання прибутку.

Ринкова економіка — економіка з вільним ціноутворенням. Ціна, що утворюється на основі вільного порозуміння сторін, забезпечує рівновагу між попитом і пропозицією, між виробництвом і споживанням. Тобто ринкова економіка має такі властивості, що забезпечують її здатність до саморегулювання. Роль уряду обмежується захистом приватної власності та встановленням сприятливого поля для вільного функціонування ринку.

Командно-адміністративна (або планова) економіка є прямо протилежною ринковій. Вона заснована на суспільній (державній) власності, а регулювання здійснюється за допомогою централізованого державного планування. Ринок у цій системі самостійно не функціонує, а також є об'єктом планування.

Змішана економіка поєднує у собі різні форми власності й два механізми макроекономічного регулювання: ринковий і державний. Співвідношення між державним і ринковим регулюванням у різних країнах неоднакове.

Трьома найтипівішими моделями змішаної економіки є: американська, японська та шведська моделі.

Американська модель змішаної економіки. Основу американської моделі становить система всілякого захоплення підприємства, досягнення особистого успіху, збагачення найактивнішої частини населення. Завдання соціальної рівноваги громадян при цьому гостро не ставляться, а пряме державне втручання в економіку є незначним і охоплює такі питання, як визначення правил гри на ринку, використання бюджетної системи, перерозподіл доходів через податкові механізми та ін.

Американська модель ринкової економіки високоефективна за умови, коли населення зростає повільно, що дає змогу поступово нагромаджувати капітал, нарощувати промислове виробництво,

підвищувати продуктивність праці в промисловості, а через запровадження нових технологій — і в сільському господарстві; до того ж мігрувати із сільського господарства у промисловість.

Японська модель змішаної економіки. Для цієї моделі характерним є активне втручання держави в економіку для створення такого макросередовища, в якому прогресивні галузі зростають найшвидше. Розвиток економіки підпорядкований загальним національним завданням, велику роль відіграє економічне планування. Розв'язанням соціальних завдань безпосередньо займаються корпорації та об'єднання. Цій моделі притаманне певне відставання темпів зростання заробітної плати порівняно зі зростанням продуктивності праці. За рахунок цього досягається зниження витрат виробництва й підвищення конкурентоспроможності продукції на світових ринках. Така модель економіки може скластися лише за винятково високого розвитку національної свідомості, пріоритету інтересів нації над інтересами конкретної людини, готовності населення йти на певні матеріальні жертви задля процвітання країни.

Шведська модель змішаної економіки. Характерною особливістю цієї моделі є її соціальна спрямованість на рівні державної політики. Шведська модель є своєрідним поєднанням ринкової економіки та соціалістичної ідеології, її часто називають розподільчим соціалізмом. Основний принцип цієї моделі полягає в розмежуванні двох економічних функцій: створення багатства і його розподілу. Перша функція реалізується в конкурентній ринковій економіці приватним сектором, другу виконує уряд, який перерозподіляє доходи. Скорочення майнової нерівності досягається за рахунок перерозподілу доходу через бюджет на користь менш забезпечених верств населення. Більше половини державних видатків спрямовані на соціальні потреби: забезпечення доступності освіти, охорону здоров'я, страхування на випадок безробіття, пенсійне страхування. У державному бюджеті акумулюється більш як 50 % валового внутрішнього продукту, при цьому державі належить тільки 5 % засобів виробництва.

Модель змішаної економіки у кожній країні залежить насамперед від індивідуальних факторів (природні, демографічні, технічні, місце країни у світовому господарстві та ін.), цілей та пріоритетів державної політики.

Слід зазначити, що кожна з названих моделей не в змозі вирішити всієї різноманітності макроекономічних процесів держави. Тому вони повинні взаємодоповнюватися, щоб мати реальніше уявлення про економічне життя.

Для країн, які здійснюють перехід від командно-адміністративної (або планової) економіки до змішаної економіки, характерним є перехідний період. Він обумовлений як зміною економічної (внутрішньої і зовнішньої) політики держави, так і переходом від одного етапу втручання держави в економіку до іншого. Оскільки на міру втручання держави в економіку суттєво впливає співвідношення форм власності, то у кожному випадку, коли це співвідношення змінюється, виникає перехідний період. Він зумовлюється також необхідністю створення відповідного ринкового механізму регулювання економіки й насамперед ринкової інфраструктури. Тому спільним для таких країн є те, що їхня економіка є перехідною.

Особливість перехідної економіки полягає в тому, що в цей період усі суперечності загострюються, зростає їх кількість та інтенсивність. Загальними рисами перехідної економіки, які формують специфіку її суперечностей (зокрема в Україні) є такі:

- нестабільність умов господарювання;
- деформованість економічної структури;
- дефіцит ресурсів та соціальні обмеження структурної перебудови;
- відсутність механізму саморегуляції економіки;
- незавершеність процесів приватизації й роздержавлення власності;
- здеформована монополіями та інфляцією система цін;
- часткова втрата керованості макроекономічними процесами тощо.

Методи та моделі макроекономіки

Для того, щоб виявити суть макроекономічних процесів і явищ та ефективно управляти економікою в умовах ринку, існує певний набір методів, за допомогою яких здійснюються макроекономічні дослідження. У загальнонауковому значенні термін «метод» означає «шлях пізнання», засіб пізнання як певної сукупності або системи прийомів і операцій з метою мисленого відтворення предмета, що вивчається.

Макроекономіка використовує широкий спектр методів, а саме:

- абстракцію — уявне виділення найбільш суттєвих сторін досліджуваного явища й ігнорування несуттєвих його ознак;
- аналіз — уявний розклад цілого на частини, кожна з яких вивчається окремо;

— синтез — пізнання явища як цілого в єдності всіх його елементів;

— індукцію — виведення економічних закономірностей і принципів із факторів реального життя на основі сходження від одиничного до загального;

— дедукцію — аналіз від загального до одиничного;

— ототожнення — це узагальнення типових явищ, процесів, які часто повторюються і є властивими для досліджуваного об'єкта;

— ізолювання — це виділення єдиної властивості досліджуваного об'єкта;

— економіко-математичне моделювання — побудова макро-економічних моделей для аналізу та прогнозування економічних систем на макрорівні (є основним методом макроекономічних досліджень) та ін.

Певну роль серед методів, які застосовує макроекономіка, виконує **експеримент**, в якому особливе місце займають **економічні реформи**.

Макроекономічні методи використовують фахівці, які поділяють ту чи іншу макроекономічну концепцію.

Макроекономічна концепція — систематизовані на основі відібраних критеріїв (основних показників) знання про народно-господарські процеси в цілому. Наприклад: кейнсіанська, класична, монетаристська концепції.

На основі цих знань складається модель. Найбільш складним результатом використання методів є макроекономічне моделювання.

Макроекономічне моделювання — формалізоване за допомогою теоретичних методів відображення сукупних процесів економічного життя, яке використовується для раціоналізації економіки.

Є дуже різноманітні моделі, часто вони мають назву своїх авторів, наприклад, модель змішаної рівноваги ринків Л. Вальраса, двох підрозділів сукупного виробництва К. Маркса, «витрат — випуск» В. Леонтєва, «доходи-витрати» Д. Кейнса та ін.

В економічних моделях розрізняють поняття «потік» та «запас».

Поняття **«потік»** характеризує економічний процес, який відбувається безперервно й вимірюється в одиницях за певний період часу (обсяг інвестицій на рік, розмір споживчих витрат на рік, доход на місяць, кількість осіб, які втратили роботу). Використовуються такі одиниці виміру, як грн/рік, грн/міс.

Поняття «запас» — це величина, яку використовують для вимірювання показника на конкретний момент часу, на певну дату (державний борг, нагромаджений в економіці капітал, майно споживача, добробут, кількість безробітних). Використовуються такі одиниці виміру, як грн, дол., літри, тонни.

Існує певний взаємозв'язок між показниками потоку й запасу:

- запас дорівнює накопиченим за певний період потокам;
- потік дорівнює різниці між запасами на початок та кінець періоду.

Розрізняють велику кількість економічних моделей:

- попиту і пропозиції;
- просту модель кругообігу;
- модель кругообігу за участю держави;
- фінансового ринку;
- моделі стадій економічного розвитку;
- моделі змішаної економіки тощо.

Будь-яка модель не в змозі охопити всю різноманітність макроекономічних процесів. Тому вони повинні взаємодоповнюватися, щоб одержати більш реальне уявлення про економічне життя.

Найбільш типовою динамічною й високорозвинутою в рамках сучасних економічних відносин є модель, яка поєднує в собі:

- позитивні результати НТП (автоматизацію, комп'ютеризацію тощо);
- конкуренцію приватних власників ресурсів (робочої сили та капіталу);
- розумні традиції;
- масове споживання;
- державне регулювання процесів.

Якщо залежності між макроекономічними змінними виражають за допомогою таблиць або графіків, то маємо табличні чи графічні моделі, якщо за допомогою рівнянь — економіко-математичні моделі

Основні поняття та терміни

Мікроекономіка

Макроекономіка

Агрегування

Цілі макроекономіки

Інструменти макроекономіки

Об'єкт макроекономіки
Ознаки національної економіки
Суб'єкти макроекономіки
Домашнє господарство
Підприємницький сектор
Державний сектор
Сектор фінансових установ
Зовнішній сектор
Предмет макроекономіки
Позитивна макроекономіка
Нормативна макроекономіка
Економічна політика
Макроекономічна концепція
Макроекономічне моделювання
«Потік»
«Запас»
Економічні системи
Ринкова економіка
Командно-адміністративна економіка
Змішана економіка
Американська модель змішаної економіки
Японська модель змішаної економіки
Шведська модель змішаної економіки

Тести та завдання

1. Наука, яка досліджує господарську діяльність та взаємодію всієї сукупності економічних суб'єктів, формує наше уявлення про функціонування економічної системи на національному рівні, це:

1. економіка;
2. мікроекономіка;
3. макроекономіка;
4. мезоекономіка;
5. усі вище перераховані відповіді.

2. Макроекономіка досліджує економічні процеси на рівні:

1. підприємства;
2. галузі виробництва;
3. окремого ринку;
4. національної економіки.

3. Об'єкти макроекономічного аналізу характеризують:

1. агреговані величини;
2. ймовірні величини;
3. порівняльні величини;
4. відносні величини.

4. Об'єктом макроекономічного аналізу виступає:

1. економічний закон;
2. економічний процес;
3. економічна система;
4. економічні відносини.

5. До інструментів макроекономіки відносять:

1. фінансову політику;
2. монетарну політику;
3. стабілізаційну політику;
4. політику регулювання доходів;
5. все вище перераховане;
6. правильні відповіді 1, 2 та 3.

6. До інструментів макроекономіки можна віднести:

1. фінансову політику;
2. монетарну політику;
3. стабілізаційну політику;
4. зовнішньоекономічну політику;
5. усе вище перераховане.

7. Макромоделі показують:

1. об'єктивне зростання показників;
2. взаємозв'язок між макропоказниками;
3. зв'язок між державними суб'єктами;
4. зв'язок між екзогенними величинами.

8. Що не належить до цілей макроекономіки?

1. зовнішня економічна безпека держави;
2. свобода слова;
3. соціальний захист населення;
4. стабільний рівень цін;
5. економічна свобода.

9. Який сектор не належить до макроекономічних суб'єктів?

1. підприємницький сектор;
2. сектор домашніх господарств;
3. державний сектор;
4. сільськогосподарський сектор.

10. Підприємницький сектор макроекономіки:

1. здійснює попит на ресурси;
2. формує пропозицію робочої сили;
3. регулює пропозицію грошей в економіці;
4. визначає валютний курс;
5. усі відповіді вірні.

11. Приватна форма власності, конкуренція, вільне ціноутворення, ринковий механізм макроекономічного регулювання притаманні:

1. плановій економіці;
2. ринковій економіці;
3. змішаній економіці;
4. економіці України.

12. Основним методом макроекономічних досліджень є:

1. порівняльний аналіз;
2. соціологічний аналіз;
3. метод абстракції;
4. моделювання.

13. До методів макроекономіки можна віднести:

1. абстракцію;
2. аналіз;
3. синтез;
4. економіко-математичне моделювання;
5. усі вище перераховані відповіді.

14. До підприємницького сектора макроекономіки належать:

1. підприємства приватної форми власності;
2. підприємства колективної форми власності;
3. підприємства державної форми власності;
4. усі відповіді вірні;
5. відповіді 1 та 2.

15. Соціальна спрямованість на рівні державної політики, половина державних видатків, спрямовані на соціальні потреби, скорочення майнової нерівності притаманні:

1. економіці України;
2. ринковій економіці;
3. американській моделі змішаної економіки;
4. японській моделі змішаної економіки;
5. шведській моделі змішаної економіки.

Контрольні запитання

1. Що вивчає макроекономіка?
2. Назвіть відмінні та спільні риси між макро- та мікроекономікою.
3. Перерахуйте основні проблеми макроекономіки.
4. З'ясуйте пізнавальні та практичні функції макроекономіки.
5. Визначте предмет макроекономіки як науки.
6. Що є об'єктом вивчення макроекономіки?

7. Які ви знаєте типи економічних систем та їх відмінності?
8. Розкрийте суть поняття «національна економіка» та її основні економічні суб'єкти.
9. З'ясуйте суть основних інститутів макроекономіки.
10. Охарактеризуйте зв'язок між методологією макроекономічної науки та макроекономічним моделюванням.
11. Назвіть та охарактеризуйте основні моделі змішаної економіки.
12. З'ясуйте регулюючу роль ринку в умовах змішаної економіки.
13. Дайте характеристику сутності та особливостей перехідної економіки.
14. Розкажіть, як діє ринковий механізм.
15. Дайте обґрунтування, чому необхідно й корисно вивчати макроекономіку?

Тема рефератів

1. Історія розвитку макроекономіки як науки.
2. Проблеми, які вивчає та вирішує макроекономіка.
3. Основні проблеми переходу України до ринкової економіки.
4. Роль держави у формуванні соціально орієнтованої ринкової системи.
5. Тіньова економіка в Україні, закономірності розвитку.

Література

1. *Базилевич В. Д., Баластрик Л. О.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Атіка, 2002. — С. 5—19.
2. *Грегори Манків Н.* Макроекономіка. — К.: Основи, 2000. — С. 20—35.
3. *Задоя А. А., Петруня Ю. Е.* Макроекономіка: Уч. — К.: О-во «Знання», КОО, 2004. — С. 9—24.
4. *Круш П. В., Тульчинська С. О.* Основи макроекономіки: Матеріали для вивчення курсу та підготовки до практичних занять. — К.: Видавництво «Політехніка», 2004. — С. 1—8.
5. *Круш П. В., Тульчинська С. О., Шевчук Н. А.* Основи економічної теорії: Навч.-мет. посіб. — К.: НГУУ «КПШ», 2004. — 70 с.
6. Макроекономіка: Навч. пос. / П. Ю. Буряк, Л. Л. Цимбал, У. Д. Балагурак та ін. — Львів: ІНТЕРЕКО, 2001. — С. 8—24.
7. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник у 2-х ч. / За заг. ред. С. Будаговської. — К.: Основи, 2001. — С. 219—229.
8. *Небова М. І.* Теорія макроекономіки: Навч. пос. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. — С. 12—36.

9. *Панчишин С.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Либідь, 2001. — С. 9—49.
10. *Поповенко Н. С., Забарная Э. Н, Маковеев П. С.* Макроекономіка: Уч. пос. — Одеса: ОГПУ, 2001. — С. 6—17.
11. *Радіонова І. Ф.* Макроекономіка: теорія та політика: Підручник. — К.: Таксон, 2004. — С. 9—20.
12. *Савченко А. Г. та ін.* Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — С. 10—29.
13. *Солонінко К. С.* Макроекономіка: Навч. пос. для студентів спец. вищих навч. закладів. — К.: ЦУЛ, 2002. — С. 6—28.
14. *Старченко В. Д.* Макроекономіка: Опорний конспект лекцій. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. — С. 5—11.

ТЕМА № 2

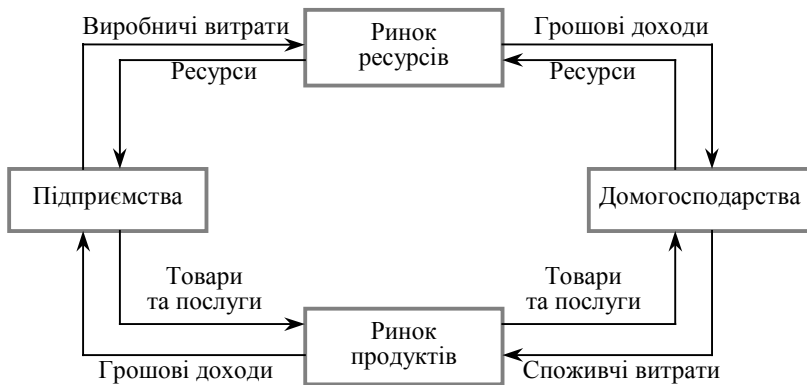

ОСНОВНІ МАКРОЕКОНОМІЧНІ ПОКАЗНИКИ. НАЦІОНАЛЬНЕ РАХІВНИЦТВО

1. Моделі економічного кругообігу.
2. Система національних рахунків як нормативна база макроекономічного рахівництва.
3. Основні макроекономічні показники та їх характеристика.

Моделі економічного кругообігу

В основі макроекономічного аналізу лежить модель кругообігу, яка відображає взаємопов'язаний і безперервний рух ресурсів, виготовлених продуктів і доходів між економічними суб'єктами. Спочатку розглянемо двосекторну модель кругообігу, яка відображає замкнену національну економіку, що містить лише два економічні суб'єкти: домогосподарства та підприємства, а також два види ринків: ринок ресурсів та ринок продуктів (рис. 2.1).

2.1. Модель економічного кругообігу в умовах чистого ринку

Центральне місце в ринковій системі займають два види ринку: ринок продуктів і ринок ресурсів.

Ринок продуктів — це ринок, на якому домашні господарства купують вироблені підприємствами товари та послуги.

Ринок ресурсів — це ринок, на якому підприємства купують у домашніх господарств робочу силу, капітал і природні ресурси.

Економічна система є замкнутою. Доходи одних економічних суб'єктів є витратами інших економічних суб'єктів. В моделі наявні два види потоків: «доходи — витрати» та «ресурси — товари та послуги». Вони здійснюються одночасно в протилежних напрямках і постійно повторюються.

Через ринок ресурсів і продуктів домашні господарства взаємодіють між собою, тобто відбувається кругообіг, внаслідок якого в економіці визначається обсяг і структура виробництва, а між окремими ринками досягається рівновага. Підприємства й домогосподарства по чергово виступають як продавці або покупці.

Як ми знаємо, в практиці не існує чистого ринку, є змішана економіка, в якій поряд із суб'єктами приватного сектора економіки велику координуючу роль виконує держава. Тому є потреба доповнити модель економічного кругообігу державою в особі уряду (рис. 2.2).

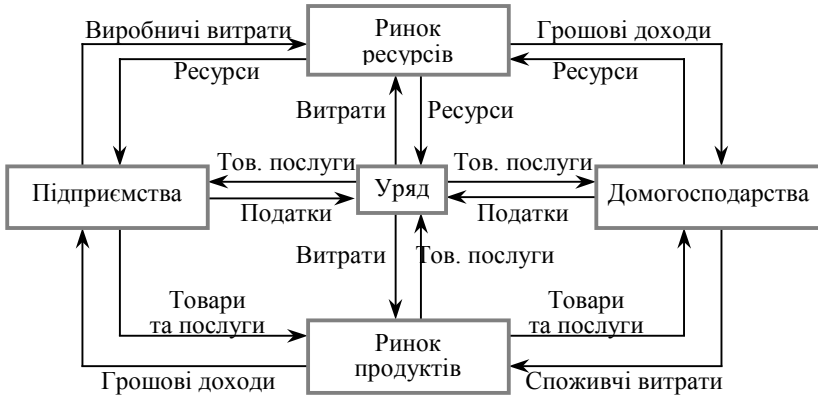

Рис. 2.2. Модель економічного кругообігу в умовах змішаної економіки

На рисунку 2.2 всі потоки, які відображають взаємовідносини між підприємствами й домогосподарствами, залишаються незмінними.

Але тепер на ринку ресурсів і продуктів з'явився ще один суб'єкт — уряд. Це означає, що домогосподарства й підприємства взаємодіють уже не тільки між собою, а й з урядом, від заходів якого теж залежить рівновага в економіці.

В моделі економічного кругообігу уряд виконує три функції:

1. Здійснює на відповідних ринках державні закупки ресурсів та продуктів і внаслідок цього несе відповідні витрати, які впливають на сукупні витрати економіки. На рис. 2.2 це відображають потоки по вертикалі.

2. Надає домогосподарствам і підприємствам колективні (суспільні) блага, пов'язані із утриманням бюджетної сфери (освіти, науки, культури, медицини, національної армії, міліції тощо). Це відображають верхні горизонтальні потоки, які поєднують уряд із суб'єктами приватного сектора економіки.

3. Для здійснення своїх витрат уряд формує державні доходи за рахунок збирання податків, а також надає допомогу (трансфертні платежі, пенсії тощо).

Отже, схема кругообігу дає узагальнене уявлення про функціонування ринкової системи з урахуванням у ній державного сектора, дозволяє зрозуміти роль державного сектора в національній економіці.

Моделі на рис. 2.1 та 2.2 є замкнутими моделями економічного кругообігу. Якщо в модель вводиться сектор закордон, то економіка стає відкритою й модель має назву «модель відкритої економіки», вона пов'язує національну економіку з рештою світу (рис. 2.3).

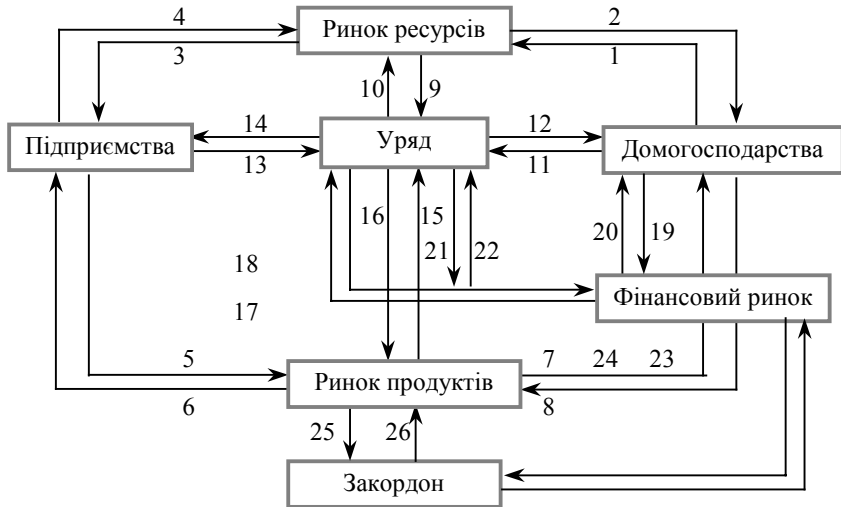

Рис. 2.3. Модель відкритої економіки

- 1 — ресурси; 2 — грошові доходи; 3 — ресурси; 4 — виробничі витрати; 5 — товари та послуги; 6 — грошові доходи; 7 — товари та послуги; 8 — споживчі витрати; 9 — ресурси; 10 — витрати; 11 — податки; 12 — товари та послуги; 13 — податки; 14 — товари та послуги; 15 — товари та послуги; 16 — витрати; 17 — кредити; 18 — відсоток за кредит; 19 — заощадження; 20 — відсоток по внескам; 21 — державні цінні папери; 22 — внутрішня позика; 23 — зовнішня позика; 24 — обслуговування зовнішньої позики; 25 — експорт; 26 — імпорт

- Зовнішній сектор пов'язаний з економікою країни через:
- імпорт товарів і послуг;
 - експорт товарів і послуг;
 - міжнародні фінансові операції.

Система національних рахунків як нормативна база макроекономічного рахівництва

Для виявлення закономірностей розвитку національної економіки фахівці обчислюють агрегатні, тобто сукупні економічні показники, що називаються національними рахунками.

Система національних рахунків (СНР) — це система взаємопов'язаних економічних показників, які відображають загальні й найбільш важливі аспекти економічного розвитку, пов'язані з виробництвом і споживанням продуктів та послуг, розподілом і перерозподілом доходів, формуванням національного багатства країни тощо.

Раніше обсяг національного виробництва обчислювали на основі **балансів народного господарства (БНГ)**, які вперше у світовій практиці почали складатися в колишньому СРСР ще в 1923 р. БНГ був розроблений ЦСУ СРСР під керівництвом П. І. Попова і його було визнано одним із перших у світі офіційних розрахунків макроекономічних показників. Згодом система БНГ застаріла, тому що враховувала лише матеріальне виробництво та невиробничу сферу й не була зорієнтована на ринкову економіку.

Відповідно до концепції БНГ у сфері матеріального виробництва (промисловості, сільському господарстві, будівництві та ін. галузях) створюються товари й виробляється національний продукт. Невиробнича сфера (освіта, охорона здоров'я, житлово-комунальне господарство, транспорт, побутове обслуговування тощо), яка надає різноманітні послуги, розглядається як непродуктивна, в якій національний продукт не створюється.

В 1988 р. в США економістами російського походження С. Кузнецем і В. Леонтьєвим була розроблена СНР. Згодом ООН у 1993 р. прийняла рішення про використання СНР в усьому світі.

Порівнюючи показники, що входять до СНР за певний період часу, можна робити висновки про ефективність функціонування

економіки, будувати прогнози на майбутнє. Тобто це своєрідна система бухгалтерського обліку на рівні держави.

СНР сформульована в категоріях і термінах ринкової економіки, її концепції та визначення передбачають, що економіка, описана за її допомогою, функціонує на основі дії ринкових механізмів та інститутів.

Ця система базується на відповідних методологічних принципах. Стосовно методології обчислення макроекономічних показників слід виділити такі.

По-перше, продуктивною вважається будь-яка економічна діяльність, що приносить доход суб'єктам цієї діяльності. Тобто, критерієм продуктивності праці вважається одержання доходу. Згідно з СНР валовий продукт і сукупний доход створюються як у галузях матеріального, так і нематеріального виробництва: в торгівлі, житлово-комунальному господарстві, фінансово-кредитних організаціях, органах державного управління, армії, наукових установах, освітянських та медичних закладах тощо.

По-друге, в основі СНР лежить концепція про тотожність між витратами на виробництво сукупного продукту й доходом, одержаним від його продажу. Слід зазначити, що рівність між витратами й доходами досягається не завжди, але ринковий механізм постійно працює над вирівнюванням витрат і доходів. Досягнення економічної рівноваги — одна з ключових проблем макроекономічної науки.

По-третє, СНР виходить із того, що економіка знаходиться в постійному кругообігу, а кругообіг — це безперервний потік «витрати — доходи». Це означає, що витрати створюють доходи, а доходи є джерелом нових витрат. У свою чергу, нові витрати створюють нові доходи і так нескінченно.

Отже, для збільшення доходів необхідно збільшувати витрати, а щоб зростали витрати, потрібно одержувати більше доходу. Цей постулат (теза) і є однією з головних проблем макроекономіки. Концепція господарського кругообігу, таким чином, розглядає виробництво, розподіл і перерозподіл продукту й доходу, формування національного багатства як різні, але тісно взаємопов'язані аспекти процесу відтворення.

По-четверте, виділяють економічні сектори, що охоплюють інституційні одиниці — суб'єктів економіки, які самостійно приймають економічні рішення та ведуть бухгалтерську звітність. Це дає змогу не тільки відобразити утворення продукту і доходу, розподіл, перерозподіл та споживання в економіці у цілому, а й ті ж економічні операції у розрізі окремих секторів.

Особливістю методології СНР є також те, що ключовим поняттям у структурі показників виробництва є додана вартість.

Додана вартість характеризує внесок конкретної сукупності факторів виробництва у створення вартості в масштабах національної економіки.

Одночасно додана вартість як внесок кожного окремого виробника розглядається в СНР тільки стосовно виробника, а не продукту.

Технічно макроекономічне рахівництво базується на запозиченому з бухгалтерського обліку принципі подвійного запису, згідно з яким СНР є взаємопов'язана сукупність двосторонніх рахунків (балансових таблиць), а кожний економічний показник (економічна операція) записується в дебеті одного рахунку й кредиті іншого, що кореспондує з ним.

Базовою одиницею обліку СНР є так звана інституційна одиниця — резидент (економічна одиниця), що функціонує на даній території впродовж тривалого часу (понад рік).

Усі інституційні одиниці об'єднуються в сектори, їх налічується шість:

- підприємства;
- фінансові установи;
- державні установи;
- громадські та приватні організації;
- домашні господарства;
- зовнішньоекономічний сектор.

Групу одиниць з однорідним виробництвом незалежно від їх інституційного статусу називають **галуззю**. На макроекономічному рівні в Україні виділяють 9 основних галузей та близько 100 підгалузей.

У загальних рисах СНР представляє собою сукупність рахунків, побудованих за типом бухгалтерських балансів. Кожний запис фігурує двічі: за видатковою статтею та за доходною. В результаті досягається узгодженість впровадження економічних операцій, які формують процес створення національного продукту.

Сучасна СНР ООН містить більше 500 різних стандартів рахунків. Стандартні рахунки СНР ООН доповнюються 26 допоміжними таблицями. Ними деталізуються окремі статті стандартних показників за тими чи іншими критеріями.

За ступенем і напрямком деталізації рахунки поділяються на три класи:

- рахунки I класу (називають консолідованими) описують економіку в цілому і характеризують основні макроекономічні пропорції (сюди вносять агреговані рахунки виробництва валового внутрішнього продукту і затрат на нього);

- рахунки II класу являють собою розбивку рахунків I класу у відношенні виробництва, ресурсів і використання окремих продуктів і послуг;

- рахунки III класу деталізують рахунки I класу в плані співвідношення доходів і витрат різних секторів економіки, а також джерел фінансування здійснюваних капітальних затрат.

Нижче наводиться загальний перелік видів стандартних рахунків за класами.

Рахунки I класу — зведені рахунки, це:

1. рахунок валового внутрішнього продукту і витрат на нього;
2. рахунок наявного національного доходу і його розподілу;
3. рахунок фінансування капітальних витрат;
4. рахунок зовнішніх операцій.

Рахунки II класу — рахунки виробництва, споживання та капіталоутворення, це:

1. рахунки для ринкових продуктів і послуг;
2. рахунки для інших (неринкових) продуктів і послуг;
3. рахунки для галузей виробництва товарів;
4. рахунки для виробників товарів приватних некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства;
5. рахунки для послуг одних домашніх господарств іншим (наймання послуги).

Рахунки III класу — рахунки доходів і витрат, фінансування капітальних витрат, це:

1. рахунки для не фінансових корпоративних і напівкорпоративних підприємств;
2. рахунки для фінансових установ;
3. рахунки для органів державного управління;
4. рахунки для приватних некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства;
5. рахунки для домашніх господарств, а також приватних не фінансових некорпоративних підприємств.

Агрегована замкнута система національних рахунків може бути представлена у вигляді чотирьох балансових таблиць, в яких запис кожного з показників зустрічається у двох позиціях по ре-

сурсах (надходженню) і використанню (витрачання). У спрощеному вигляді ці рахунки мають наступний вигляд:

А. ВАЛОВИЙ ВНУТРІШНІЙ ПРОДУКТ

Використання	Ресурси
(1) Споживання основного капіталу	(4) Випуск вітчизняних споживчих товарів
(2) Заробітна плата	(5) Випуск вітчизняних засобів виробництва
(3) Прибуток	(6) Випуск експортних товарів
	Або
	(4) + (7) Продаж споживчих товарів
	(5) + (9) Продаж засобів виробництва
	(6) Експорт товарів
	{– (7) – (9)} мінус: Імпорт товарів

Б. НАЦІОНАЛЬНИЙ ДОХІД ТА ЙОГО РОЗПОДІЛ

Використання	Ресурси
(4) Придбання вітчизняних споживчих товарів	(2) Заробітна плата
(7) Придбання імпортованих споживчих товарів	(3) Прибуток
(8) Заощадження	

В. ФІНАНСУВАННЯ КАПІТАЛЬНИХ ВИТРАТ

Використання	Ресурси
(5) Придбання вітчизняних засобів виробництва	(5) Імпорт споживчих товарів
(9) Придбання імпортованих засобів виробництва	(1) Споживання основного капіталу

Г. ЗОВНІШНІ ОПЕРАЦІЇ

Використання	Ресурси
(6) Експорт товарів	(5) Імпорт споживчих товарів
	(9) Імпорт засобів виробництва

Ці чотири рахунки дають уявлення про основні взаємозв'язки в економіці країни і є загальною схемою всієї моделі СНР. Рахунок А характеризує співвідношення надходжень та розподілу всього нового створення сукупного продукту країни. Рахунок Б відображає, як використовуються доходи, отримані в процесі виробництва. Рахунок В відображає фінансові джерела капіталовкладень. Рахунок Г відображає структуру платіжного балансу.

Система національних рахунків містить упорядковану інформацію:

— по-перше, про всі господарські суб'єкти, які беруть участь в економічному процесі, — юридичні особи та домогосподарства;

— по-друге, про всі економічні операції, пов'язані з виробництвом та розподілом доходів, нагромадженнями активів та іншими складовими економічного процесу;

— по-третє, про всі економічні активи й зобов'язання, що складають національне багатство.

Отже, СНР являє собою струнку систему з високим рівнем централізації внутрішньої структури й урахуванням усіх зв'язків між елементами на основі відповідної методології й принципу подвійного запису кожної економічної операції. СНР дозволяє підпорядкувати і класифікувати економічну інформацію, узгодити дані, що відносяться хоч і до взаємопов'язаних, але різних аспектів економічного процесу. Дана система є важливим підґрунтям для проведення розрахунків основних макроекономічних показників і використання її для регулювання національної економіки.

Основні макроекономічні показники та їх характеристика

Загальні макроекономічні показники можна поділити на:

• **показники загального національного розвитку** — НБ — національне багатство, ВВ — валовий випуск, ВВП — валовий національний продукт, ВВП — валовий внутрішній продукт, ЧНП — чистий національний продукт, НД — національний дохід, ОД — особистий дохід;

• **соціальні** — зайнятість, безробіття, рівень безробіття, рівень життя;

• **фінансові показники** — загальний рівень цін, індекс цін, інфляція, номінальний та реальний рівень зарплати, відсоткової ставки тощо.

Національне багатство (НБ) — сукупність створених і нагромаджених у країні працею всього суспільства матеріальних благ, рівня освіти, виробничого досвіду, майстерності, творчого обдарування населення, а також природні ресурси.

У складі НБ виділяють суспільне (створене працею) багатство і природне (природні ресурси). Також розрізняють матеріальне й нематеріальне багатство.

Головними елементами матеріального багатства є:

- основні фонди (виробничі та невиробничі);
- матеріальні оборотні фонди (запаси сировини, матеріалів, палива, залишки незавершеного виробництва, запаси виробленої продукції);
- товарні запаси народного господарства;
- державні резерви;
- предмети тривалого використання у населення (транспортні засоби, меблі);
- природні ресурси (земля, ліса, води, багатства земельних надр).

До нематеріального багатства відносять:

- науковий потенціал,
- освітній потенціал;
- кваліфікаційний потенціал;
- культурний потенціал.

НБ є найважливішим узагальнюючим показником економічної могутності країни.

Валовий випуск (ВВ) — сукупна вартість товарів та послуг, які вироблені галуззю, групою виробників або економікою в цілому, тобто загальний випуск виробленої продукції. ВВ — означає повну вартість, він включає в себе проміжну продукцію.

$$ВВ = РП + З_1 - З_2, \quad (2.1)$$

де РП — вартість реалізованої продукції;

Z_1 — вартість продукції, що спрямована в запаси, включаючи й незавершене виробництво, за цінами на момент спрямування її в запаси;

Z_2 — вартість продукції, що була використана із запасів, за цінами на момент її використання.

Розрізняють два типи валового випуску: ринковий та неринковий.

Ринковий ВВ включає:

- товари та послуги, що реалізуються шляхом продажу або бартеру;

— товари та послуги, що надаються працівникам як оплата праці в натуральній формі;

— товари та послуги, що виробляються одним підрозділом даного підприємства, який знаходиться на самостійному балансі, й надаються іншим підрозділам цього ж підприємства для використання у виробництві;

— готову продукцію й незавершене виробництво, які надходять у запаси матеріальних оборотних засобів у виробника.

Неринковий ВВ включає:

— товари та послуги, що вироблені економічними одиницями для їх власного кінцевого споживання й нагромадження;

— товари та послуги, що надаються безкоштовно іншим інституційним одиницям і суспільству в цілому;

— продукцію й незавершене виробництво, що призначені для невиробничого використання й надходять до запасів матеріальних оборотних коштів у виробника.

Валовий внутрішній продукт (ВВП) — вимірює вартість продукції та послуг, вироблених на території даної країни за визначений період, незалежно від того, знаходяться чинники виробництва у власності громадян даної країни або належать іноземцям.

Якщо до ВВП додати різницю між надходженнями від факторів виробництва (факторними доходами) з-за кордону та факторними доходами, які отримали закордонні інвестори в країні, то одержимо показник валовий національний продукт (ВНП).

Чисті факторні доходи з-за кордону визначаються як різниця між доходами, отриманими громадянами даної країни за кордоном (находження за фактори з-за кордону), і доходами іноземців, отриманими на території даної країни (платежі за фактори решті світу).

До факторних доходів належить — винагорода за працю, доходи власників, рентні доходи, прибуток корпорацій, відсоток. Якщо надходження в країну за фактори виробництва від решти світу переважають над платежами за фактори решті світу, та ВНП країни перевищує її ВВП, і навпаки.

$$\begin{array}{l} \text{Чисті} \\ \text{факторні} \\ \text{доходи} \end{array} = \boxed{\begin{array}{l} \text{Надходження} \\ \text{за факторами} \\ \text{з-за кордону} \end{array}} - \boxed{\begin{array}{l} \text{Платежі} \\ \text{за факторами} \\ \text{решті світу} \end{array}} \quad (2.2)$$

Валовий національний продукт (ВНП) — вимірює вартість продукції та послуг, вироблених чинниками виробництва за визначений період, що знаходяться у власності держави або громадян даної країни (резидентів), в тому числі й на території інших країн.

У переглянутому варіанті СНР 1993 року ВНП називається **валовим національним доходом (ВНД)**. Нова термінологія, проте, не змінює суті.

$$\text{ВНП (ВНД)} = \text{ВВП} + \boxed{\begin{array}{c} \text{Чисті факторні доходи} \\ \text{з-за кордону} \end{array}} \quad (2.3)$$

Доходи, які отримують резиденти даної країни, можуть бути у формі поточних трансфертів перерозподілені нерезидентами. І навпаки, доходи нерезидентів можуть у формі поточних трансфертів передаватися резидентам даної країни. З урахуванням руху поточних трансфертів у грошовій і натуральній формах формується **валовий наявний національний доход (ВННД)**.

$$\text{ВНД} + \boxed{\begin{array}{c} \text{Трансферти,} \\ \text{отримані} \\ \text{з-за кордону} \end{array}} - \boxed{\begin{array}{c} \text{Трансферти,} \\ \text{сплачені} \\ \text{за кордон} \end{array}} = \text{ВННД} \quad (2.4)$$

Трансферти (отримані і сплачені) включають: платежі зі страхування від нещасних випадків, поточні податки на доходи та майно, відрахування на соціальне страхування, допомогу з соціального забезпечення, що надходить від інших країн, обов'язкові збори і платежі від домогосподарств, добровільні внески, штрафи і пені тощо.

До **резидентів** країни відносять усіх тих фізичних осіб, хто проживає на її території більше року, незалежно від громадянства (туристи, сезонні робітники, дипломати до резидентів країни не належать); щодо юридичних осіб, то всі підприємства, що створені відповідно до законодавства країни і здійснюють свою виробничу діяльність на території цієї країни, належать до її резидентів, навіть якщо вони повністю перебувають у власності іноземців; органи держави вважаються резидентами навіть тоді, коли вони ведуть свою діяльність за кордоном, наприклад, посольства, є резидентами своєї країни.

ВВП (ВНП) — головний індикатор економічного розвитку й найбільш повний показник сумарного обсягу виробництва товарів та послуг за певний період.

ВВП (ВНП) **використовують** при:

— міжнародних порівняннях розвитку різних країн;

— вимірюванні національного добробуту населення (визначається як відношення ВВП на душу населення);

— вимірюванні продуктивності праці (визначається як відношення ВВП на 1 годину відпрацьованого робочого часу) тощо.

Але ВВП (ВНП) має певні недоліки, ВВП (ВНП) не включає в себе:

- вартість витрачених матеріальних ресурсів (сировини, матеріалів, палива, енергії та інших);

- наданих господарськими одиницям послуг, які виступають проміжним продуктом;

- фінансові операції;

- перепродаж товарів;

- тіньову економіку;

- якість продукції;

- контрабанду, нелегальну торгівлю зброєю;

- результати праці у домогосподарствах;

- якість урбанізації;

- результати економічного відтворення та стан навколишнього середовища тощо.

Показники ВВП і ВНП відображають діяльність у сфері матеріального виробництва та послуг. Визначаються вони як вартість усього обсягу кінцевого виробництва товарів і послуг в економіці за один рік (квартал, місяць).

Чистий національний продукт (ЧНП) — ВНП за відрахуванням тієї частини виробленого продукту, що необхідна для заміщення засобів виробництва (амортизаційні відрахування).

$$\text{ЧНП} = \text{ВНП} - A, \quad (2.5)$$

де A — амортизація, вартість зношеного капіталу.

Цей показник відбиває ринкову оцінку кінцевої продукції та послуг, що йде в споживання після заміни списаного устаткування. Але він має певні недоліки, оскільки містить у собі суму непрямих податків, яка викривляє реальний обсяг виробництва, бо є простим додатком до ціни продажу товарів.

Чистий економічний добробут (ЧЕД) — показник величини скоригованого валового національного продукту, отриманий вирахуванням з нього вартісної оцінки негативних факторів випуску й обліку незадекларованих і неринкових доходів. Також одним із найважливіших показників якості життя є вільний час (дозвілля), який враховується у ЧЕД, але ні як не враховується у ВНП.

ЧЕД було введено у 1972 р. американськими дослідниками У. Нордхаусом та Д. Тобіном тому, що ВНП не дає повної характеристики економічного добробуту через певні недоліки.

$$\text{ЧЕД} = \text{ВВП} - \left[\begin{array}{l} \text{Негативні екологічні наслідки у грошовому еквіваленті} \\ \text{Позаринкова діяльність домогосподарств у грошовому вимірі} \\ \text{Результати тіньової економіки у грошовому вимірі} \\ \text{Грошовий еквівалент вільного часу та якості відпочинку} \end{array} \right] \quad (2.6)$$

Негативними екологічними наслідками є забруднення повітря і води, шум, перенаселення тощо. Наприклад, виробник забруднює річку, держава витрачає кошти на її очищення, що збільшує показник ВВП, проте вартість забруднення не враховується.

Позаринкова діяльність домогосподарств (неринкові операції) — безоплатна робота волонтерів, праця вченого, який пише безкоштовно наукову статтю, ремонт власного будинку. Всі ці види діяльності є доцільними з точки зору економіки, проте вони не враховуються при розрахунку ВВП.

В Україні тіньова економіка займає, на жаль, дуже великий відсоток від легальної економіки, але вона ніяк не враховується при розрахунках ВВП, що призводить до зниження офіційного рівня ВВП.

У ВВП не відображається вартісна оцінка дозвілля (збільшення вільного часу), а також погіршення чи покращення якості товарів, а це є одним із мірил економічного добробуту.

ЧЕД не підраховується на підставі тієї інформації, що маємо в нашому розпорядженні. ЧЕД не є офіційним показником, він головним чином нагадує про те, що показник ВВП не є досконалим, але це поки що найкращий макроекономічний показник, яким користується весь світ.

Особистий дохід (ОД) — складається з первинних доходів (заробітної плати, ренти, прибутку, відсотка) та вторинних, які не зароблені, а отримані в результаті перерозподілу (трансфери).

$$\text{ОД} = (W - \text{СП}) + R + \% + D + 3\text{Д} + T_p, \quad (2.7)$$

де W — заробітна плата;

СП — страхові платежі з заробітної плати;

R — рента як дохід від передачі прав на використання власності (землі, надр тощо);

$\%$ — чистий відсоток як дохід від фінансових активів (позички, облигації, термінові внески тощо);

D — дивіденди як дохід від участі в акціонованому капіталі;

3Д — змішаний дохід, тобто від індивідуальної діяльності;

T_p — трансферні платежі, перерозподіл національного доходу через державний бюджет і виплати у вигляді пенсій, стипендій, субсидій, допомог населенню.

Особистий дохід — це дохід, отриманий приватними особами, який поділяється на споживання, заощадження й виплату податків.

Велике значення має показник особистого безподаткового доходу, або просто безподаткового доходу (БД).

Безподатковий дохід (БД) (дохід кінцевого використання) — це різниця між особистим доходом та особистими податками (ОП).

$$БД = ОД - ОП, \quad (2.8)$$

де ОД — особистий дохід,

ОП — особисті податки — (особисті прибуткові податки на майно, на спадщину).

Безподатковий дохід залишається в розпорядженні домогосподарств, він витрачається на споживання та заощадження.

Валові інвестиції — інвестиції містять у собі всі інвестиції, що йдуть на відшкодування устаткування, й ті, завдяки яким відбувається збільшення кількості устаткування.

Чисті інвестиції — інвестиції на покупку нового обладнання.

Взаємозв'язок між основними макроекономічними показниками можна зобразити схематично (рис. 2.4).

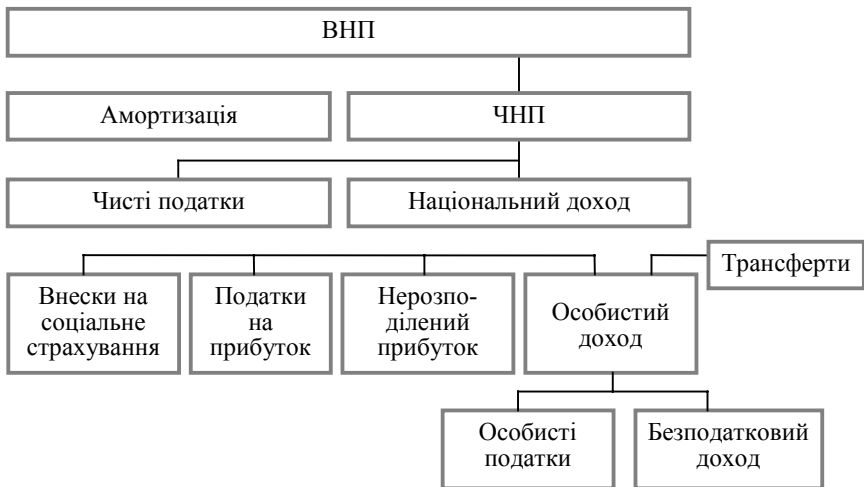

Рис. 2.4. Взаємозв'язок між основними макроекономічними показниками

Основні поняття та терміни

Модель економічного кругообігу в умовах чистого ринку
Модель економічного кругообігу в умовах змішаної економіки
Національне багатство (НБ)
Валовий випуск (ВВ)
Ринковий валовий випуск
Неринковий валовий випуск
Валовий національний продукт (ВНП)
Чисті факторні доходи
Валовий внутрішній продукт (ВВП)
Резиденти країни
Чистий національний продукт (ЧНП)
Чистий економічний добробут (ЧЕД)
Валовий національний дохід (ВНД)
Валовий наявний національний дохід (ВННД)
Особистий дохід (ОД)
Трансферні платежі
Валові інвестиції
Чисті інвестиції
Безподатковий дохід (БД)
Ендогенні величини
Екзогенні величини
Система національних рахунків (СНР)
Додана вартість
Баланс народного господарства (БНГ)

Тести та завдання

1. Згідно з моделлю економічного кругообігу домогосподарства:

1. здійснюють попит на ресурси;
2. формують пропозицію робочої сили;
3. виробляють продукти та послуги;
4. визначають валютний курс;
5. всі вище перераховані відповіді вірні.

2. Які нові економічні потоки виникають у моделі економічного кругообігу в умовах змішаної економіки?

1. виробничі витрати;
2. споживчі витрати;
3. урядові витрати;
4. усе вище перераховане.

3. Усі макроекономічні показники можна поділити на:

1. показники загальнонаціонального розвитку;
2. соціальні показники;
3. технічні показники;
4. фінансові показники;
5. всі вище перераховані відповіді.

4. Сукупність створених і нагромаджених у країні працею всього суспільства матеріальних благ, рівня освіти, виробничого досвіду, майстерності, творчого обдарування населення, а також природних ресурсів характеризує макроекономічний показник:

1. валовий внутрішній продукт;
2. валовий національний продукт;
3. валовий випуск;
4. національне багатство;
5. чистий національний продукт.

5. Сукупна вартість товарів та послуг, які вироблені галуззю, групою виробників або економікою в цілому, тобто загальний випуск виробленої продукції, що включає в себе проміжну продукцію, — це:

1. валовий внутрішній продукт;
2. валовий національний продукт;
3. валовий випуск;
4. національне багатство;
5. чистий національний продукт.

6. НД відрізняється від доходу кінцевого використання домашніх господарств на величину:

1. доходів населення, отриманих із закордону;
2. амортизації;
3. доходу від індивідуальної трудової діяльності;
4. усі відповіді неправильні.

7. Національний дохід — це:

1. трансферні платежі + непрямі податки;
2. інвестиції мінус заощадження;
3. вартість предметів тривалого користування та послуг;
4. особистий прибуток + індивідуальні податки – чисті субсидії державних підприємств;
5. рента, зарплата, відсотки на капітал, прибутки від власності та прибуток корпорацій.

8. Вимірює вартість продукції та послуг, вироблених на території даної країни за визначений період, незалежно від того, знахо-

дяться чинники виробництва у власності громадян даної країни або належать іноземцям:

1. національне багатство;
2. валовий внутрішній продукт;
3. національний дохід;
4. чистий економічний добробут.

9. Чистий експорт є позитивним, коли:

1. експорт більший за імпорт;
2. експорт зменшується, а імпорт зростає;
3. експорт та імпорт зменшуються;
4. імпорт більший за експорт.

10. Валовий внутрішній продукт має наступні недоліки:

1. не включає в себе фінансові операції;
2. не включає в себе якість продукції;
3. не включає в себе тіньову економіку;
4. не включає в себе результати праці у домогосподарствах;
5. ВВП не має недоліків.

11. Показник, який враховує у грошовому еквіваленті поза ринкову діяльність домогосподарств, тіньову економіку, вільний час та якість відпочинку, має назву:

1. валовий внутрішній продукт;
2. валовий національний продукт;
3. чистий економічний добробут;
4. національне багатство;
5. чистий національний продукт.

12. Особистий дохід враховує наступне:

1. заробітну плату;
2. ренту;
3. відсоток;
4. дивіденди;
5. трансферні платежі;
6. усе вище перераховане;
7. відповіді 1, 2, 3 та 4.

13. Якщо з національного доходу відрахувати податки на прибуток корпорацій, нерозподілені прибутки та внески на соціальне страхування, а потім додати чисті трансферні платежі, то отримана сума — це:

1. національний дохід;
2. особистий дохід;
3. дохід кінцевого використання;
4. чистий національний продукт.

14. Для розширення виробничого потенціалу країни необхідно, щоб:

1. ЧНП перевищував НД;
2. Чисті інвестиції перевищували величину амортизації;
3. НД перевищував обсяг споживчих витрат населення та держави;
4. ВВП перевищував ЧНП на величину амортизації.

15. Система взаємопов'язаних економічних показників, які відображають загальні й найбільш важливі аспекти економічного розвитку, пов'язані з виробництвом і споживанням продуктів та послуг, розподілом і перерозподілом доходів, формуванням національного багатства країни тощо, — це:

1. система національної економіки;
2. економічна система України;
3. система національних рахунків;
4. показники макроекономіки;
5. немає правильної відповіді.

16. Відповідно до міжнародних стандартів до системи національних рахунків належать наступні сектори:

1. підприємства, домогосподарства;
2. державні та фінансові установи;
3. зовнішньоекономічний;
4. громадські та приватні організації;
5. усі вище перераховані;
6. відповіді 1, 2, 3 та 4.

17. За наведеними даними розрахуйте ВВП та ВВП.

Виробництво в межах країни		Виробництво вітчизняних виробників за кордоном
іноземні виробники	вітчизняні виробники	
200	1000	300

Контрольні запитання

1. Розкрийте суть та охарактеризуйте елементи макроекономічного кругообігу.
2. Які нові потоки виникають у моделі економічного кругообігу за участю держави?
3. Які функції уряд виконує в моделі економічного кругообігу?
4. Назвіть і дайте характеристику основним макроекономічним показникам.
5. Обґрунтуйте, чому валовий внутрішній продукт є узагальнюючим показником виробництва товарів та послуг.

6. Поясніть суть показника валового національного продукту та вкажіть, які макроекономічні показники розраховуються на його основі.
7. Що є спільного та в чому полягає різниця між ВВП та ВВП?
8. Які макроекономічні показники застосовують для вимірювання якості життя громадян?
9. Що не враховують макроекономічні показники ВВП та ВВП?
10. Вкажіть, із чого складається особистий чистий дохід.
11. Як розрахувати показники особистого доходу й безподаткового доходу?
12. Назвіть та охарактеризуйте фактори нерівного розподілу доходів у ринкових умовах.
13. З'ясуйте суть системи національних рахунків та її відмінність від системи балансів народного господарства.
14. Які сектори застосовуються у розрахунках СНР?
15. На яких принципах базується система національних рахунків, що запроваджена в Україні?

Тема рефератів

1. Система національних рахунків як нормативна база макроекономічного рахівництва.
2. Моделі економічного кругообігу.

Література

1. *Базилевич В. Д., Баластрик Л. О.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Атіка, 2002. — С. 119—149.
2. *Задоя А. А., Петруня Ю. Е.* Макроекономіка: Уч. — К.: О-во «Знання», КОО, 2004. — С. 52—68.
3. *Круш П. В., Тульчинська С. О.* Основи макроекономіки: Матеріали для вивчення курсу та підготовки до практичних занять. — К.: Видавництво «Політехніка», 2004. — С. 8—14.
4. Макроекономіка: Навч. пос. / П. Ю. Буряк, Л. Л. Цимбал, У. Д. Балагурак та ін. — Львів: ІНТЕРЕКО, 2001. — С. 33—44.
5. Макроекономічне моделювання та короткострокове прогнозування / За ред. к. е. н. І. В. Крюкової. — Харків: Форт, 2000. — С. 9—24.
6. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник у 2-х ч. / За заг. ред. С. Будаговської. — К.: Основи, 2001. — С. 197—210.
7. *Небова М. І.* Теорія макроекономіки: Навч. пос. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. — С. 40—62.
8. *Панчишин С.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Либідь, 2001. — С. 49—75.

9. Поповенко Н. С., Забарная Э. Н, Маковеев П. С. Макроэкономика: Уч. пос. — Одесса: ОГПУ, 2001. — С. 516—537.
10. Радіонова І. Ф. Макроекономіка: теорія та політика: Підручник. — К.: Таксон, 2004. — С. 60—89
11. Савченко А. Г. та ін. Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — С. 29—56, 98—103.
12. Солонінко К. С. Макроекономіка: Навч. пос. для студентів спец. вищих навч. закладів. — К.: ЦУЛ, 2002. — С. 28—52.
13. Старченко В. Д. Макроекономіка: Опорний конспект лекцій. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. — С. 11—22.

ТЕМА № 3

МЕТОДИ ВИМІРЮВАННЯ ВВП

1. *Методи вимірювання ВВП за СНР.*
2. *Цінові індекси.*
3. *Номинальний та реальний ВВП, дефлятор ВВП.*
4. *Показники макроекономічної безпеки держави.*
5. *Тіньова економіка*

Методи вимірювання ВВП

ВВП (ВНП) згідно з СНР обчислюється за наступними методами:

1. Кінцевого використання (за витратами);
2. Розподільчий (за доходами);
3. Виробничий (за доданою вартістю).

1 Метод. Розрахунок ВВП (ВНП) за витратами

Визначення ВВП за витратами передбачає підсумовування витрат на кінцеву продукцію, тобто споживання, інвестиції, державні видатки та чистий експорт.

Витрати на споживання (С) — включають витрати домашніх господарств на різноманітні товари та послуги (хліб, цукор, одяг, побутову техніку, комунальні послуги тощо).

Витрати на інвестиції (I) — це витрати на інвестиційні товари (устаткування, верстати, виробничі будівлі, матеріально-технічні запаси, житлове будівництво тощо), вони складаються як з інвестицій на заміщення капіталу, який був зношений у процесі виробництва, так із чистих інвестицій.

Державні витрати (G) — об'єднують усі витрати держави на виробництво товарів та послуг (електроенергія, школи, лікарні, бібліотеки тощо), а також оплату праці державних службовців та працівників бюджетних установ.

Трансферні платежі, хоча й є частиною державних видатків, не включаються до ВВП, тому що ті, для кого вони призначені, не виробляють і не надають послуг.

Чистий експорт (NE) — це весь експорт за відрахування імпорту.

$$NE = E - Z, \quad (3.1)$$

де E — експорт;
 Z — імпорт.

Чистий експорт може бути від'ємною величиною.

Кінцева формула обчислювання ВВП за методом витрат має вигляд:

$$\text{ВВП} = C + I + G + NE. \quad (3.2)$$

2 Метод. Розрахунок ВВП (ВНП) за доходами

За доходами ВВП (ВНП) визначається як сума усіх доходів господарських одиниць і економічної діяльності, а також амортизаційних відрахувань.

Заробітна плата (*W*) — це оплата найманих робітників і службовців. Вона включає суму зарплати, додаткові виплати, додаткові виплати на соціальне забезпечення, соціальне страхування.

Рента (*R*) — це рентні доходи, отримані домогосподарствами в результаті здачі в оренду землі, житлових приміщень тощо.

Відсоток (%) — це доходи від грошового капіталу, покладеного до банку, за кредит і т. п.

Прибуток корпорацій (*P*) — який отримують власники одноосібних господарств, кооперативів, корпорацій, цей компонент містить у собі три складові:

- податок на прибуток корпорацій;
- дивіденди акціонерам;
- нерозподілений прибуток корпорацій.

Сума усіх перерахованих доходів являє собою **Національний Доход (НД)**.

Національний дохід — сукупний дохід в економіці, який отримують власники факторів виробництва (праці, капіталу, землі).

Національний дохід можна розглядати як показник того, скільки коштує суспільству отримання його національного обсягу виробництва. Величина НД залежить від кількості працездатного населення, продуктивності та інтенсивності праці. Факторами його зростання, крім засобів виробництва, також є форми й методи організації виробництва, наука, інформація, НТП. Створений у суспільстві НД розподіляється між окремими верствами, соціальними групами та індивідами. Розрізняють виробничий та споживчий НД.

Виробничий НД — заново створена нацією вартість усіх товарів та послуг.

Споживчий НД — вироблений НД за вирахуванням величини втрат від стихійного лиха, технічних аварій, зовнішньоторговельного сальдо тощо.

Від розмірів НД залежать масштаби й темпи виробництва, а отже, можливості розвитку суспільства в перспективі, оскільки він використовується не лише для споживання, а й для нагромадження.

$$\text{НД} = W + R + \% + P. \quad (3.3)$$

Додавши до НД непрямі податки (Tn), отримуємо чистий національний продукт (ЧНП).

$$\text{ЧНП} = \text{НД} + Tn. \quad (3.4)$$

Непрямі податки встановлюються в цінах товарів та послуг, їх розмір для окремого платника не залежить прямо від його доходів (мито, акцизи, податок на додану вартість).

ВНП отримуємо, коли до ЧНП додамо амортизаційні відрахування (A).

$$\text{ВНП} = \text{ЧНП} + A. \quad (3.5)$$

Кінцева формула обчислювання ВНП за методом доходів має наступний вигляд:

$$\text{ВНП} = \text{ЗП} + R + \% + P + Tn + A. \quad (3.6)$$

Але у зв'язку з тим, що у економіці досить важко розраховувати окремі елементи первинних доходів (заробітну плату, прибуток та інші), формулу розрахунку ВНП за доходами також можна записати у наступному вигляді:

$$\text{ВНП} = W + \boxed{\text{Валовий прибуток}} + \boxed{\text{Змішаний доход}} + \boxed{\text{Чисті не-прибуткові податки}}, \quad (3.7)$$

де W — заробітна плата найманих працівників, включаючи відрахування до страхових фондів.

Валовий прибуток — розподіляється на три частини: податок на корпоративний прибуток, дивіденди та нерозподілений прибуток, як власне джерело інвестування виробництва, включаючи й амортизацію.

Змішаний доход — доход некорпоративного (індивідуально-го) бізнесу, його отримують домогосподарства, індивідуальні підприємці від функціонування некорпоративних підприємств. До цих підприємств належать невеликі фермерські та особисті підсобні господарства, майстерні, ресторани, магазини, перукарні, що є власністю окремих сімей або осіб, у яких вони самі й працюють, а також інші види вільної професійної діяльності. Змішаний доход створюється факторами виробництва безпосередньо в процесі виробництва.

$$\boxed{\text{Чисті неприбуткові податки}} - \boxed{\text{Неприбуткові податки}} - \boxed{\text{Субсидії}}, \quad (3.8)$$

Неприбуткові податки — це обов’язкові платежі, що включають податки на продукти та інші податки на виробництво і імпорту.

Субсидії — субсидії на продукти та інші субсидії, пов’язані з виробництвом і імпортом, які держава надає підприємствам.

3 Метод. Розрахунок ВВП (ВНП) за доданою вартістю

Щоб уникнути подвійного рахунку при вимірюванні ВВП, необхідно підсумовувати додані вартості на кожній стадії виробництва.

ВВП за цим методом обчислюється як сума валової доданої вартості всіх галузей економіки плюс продуктові податки за мінусом субсидій.

$$\text{ВВП} = \Sigma (\text{ВВ} - \text{МВ}) + (\text{П} - \text{С}), \quad (3.9)$$

де ВВ — валовий випуск окремих галузей;

МВ — матеріальні витрати окремих галузей;

П — податки на продукти, на споживання;

С — субсидії.

Додана вартість — це вартість, яка створена в процесі виробництва на даному підприємстві й визначає його реальний внесок у створення вартості конкретного продукту. Додана вартість включає заробітну плату, прибуток, амортизацію.

Річну додану вартість складає різниця між загальною сумою продажів і сумою виплат на постачання сировини, енергії, машин, устаткування, витрат на виробництво та реалізацію продукції тощо.

Розглянемо приклад:

Стадії виробництва	Ринкова вартість, у.г.о.	Додана вартість, у.г.о.
Лісозаготівельне виробництво	260	260 – 0 = 260
Целюлозно-паперове виробництво	340	340 – 260 = 80
Поліграфічне виробництво	390	390 – 340 = 50
Оптова база	490	490 – 390 = 100
Роздрібний продаж	600	600 – 490 = 110
	2080 — загальна вартість	600 — додана вартість

Загальна вартість складає в даному випадку 1080 у.г.о. Якщо б ми цю суму включили до розрахунку ВВП, то суттєво перевищили б його обсяг. Отже, при розрахунках ВВП виробничим методом (методом за доданою вартістю) включають тільки 600 у.г.о. — це є додана вартість, створювана на кожній стадії виробництва.

Загальноновизнано, що коли щорічний приріст реального ВВП складає більше 4 %, то стан країни можна вважати позитивним.

Цінові індекси

Будь яка національна економіка прагне до стабільних цін, тому що від рівня цін залежить економічна поведінка суб'єктів господарювання, швидке зростання цін призводить до економічного безладдя. Зростання загального рівня цін означає в країні інфляцію. Динаміку всіх цін або загального рівня цін визначають за допомогою індексів цін — індексів Леспейреса, Пааше та Фішера.

Індекс цін Леспейреса показує, як змінився рівень цін упродовж певного проміжку часу, якщо структура виробництва й споживання не змінилася. Отже, цей індекс не враховує змін у виробництві й споживанні, пов'язаних із науково технічним прогресом. Він обчислюється наступним чином:

$$I_{л} = \frac{\sum p_1 q_0}{\sum p_0 q_0}, \quad (3.10)$$

де p_1, p_0 — ціни відповідно в поточному й базовому періодах;
 q_0 — обсяг виробництва в базовому періоді.

Індекс споживчих цін (ІСЦ) — це індекс цін Леспейреса, який обчислюється для незмінного кошика споживчих товарів і послуг.

$$ІСЦ = \frac{\sum p_1 q_k}{\sum p_0 q_k}, \quad (3.11)$$

де p_1, p_0 — ціни відповідно в поточному й базовому періодах;
 q_k — споживчий кошик товарів і послуг.

В Україні при обчисленні ІСЦ враховують понад 60 найменувань товарів та послуг.

Для визначення динаміки загального рівня цін використовують також індекс Пааше.

Індекс Пааше — показник рівня цін, де змінними вагами є обсяг і структура виробництва розрахункового року, він частково усуває обмеження індекса Ласпейреса та обчислюється наступним чином:

$$I_{\text{п}} = \frac{\sum p_1 q_1}{\sum p_0 q_1}, \quad (3.12)$$

де p_1, p_0 — ціни відповідно в поточному й базовому періодах;
 q_1 — обсяг виробництва в розрахунковому році.

Отже існує три основні відмінності між індексами Пааше і Ласпейреса:

1) дефлятор ВВП відображає динаміку цін усіх вироблених товарів і послуг, а індекс Ласпейреса — тільки споживчих товарів і послуг, що входять до фіксованого набору;

2) у дефляторі ВВП враховується зміна цін тільки на товари, які вироблені в даній країні. Оскільки у ВВП включається чистий експорт, то імпорт не входить до складу ВВП і не відображується в індексі Пааше. Але в індексі Ласпейреса зміна цін на імпорт враховується;

3) найбільш суттєва розбіжність полягає у тому, що індекс Ласпейреса розраховується для фіксованого набору товарів і послуг, а індекс Пааше враховує зміну структури ВВП.

В теорії макроекономіки розглядалися позитивні сторони і недоліки кожного індексу, але явні переваги якогось з них не були визначені.

Обидва індекси призначені для вимірювання вартості життя. На практиці відмінності між ними не дуже значні, обидва відображають однакову тенденцію в динаміці цін. Коли ціни на різні товари змінюються неоднаково, індекс Ласпейреса характеризує більш суттєве зростання вартості життя, ніж індекс Пааше. Це пояснюється тим, що індекс Ласпейреса (розрахований для фіксованого кошика) не може враховувати заміну дорогих товарів на дешевші. А індекс Пааше відображує можливість взаємозаміщення товарів. Існує також індекс Фішера.

Індекс Фішера — це середнє геометричне значення індексів Ласпейреса та Пааше, він зменшує неточності в оцінці зростання загального рівня цін, притаманні індексам зі змінними постійними вагами. Обчислюється він за наступною формулою:

$$I_{\text{ф}} = \sqrt{I_{\text{л}} I_{\text{п}}}. \quad (3.13)$$

Номінальний та реальний ВВП, дефлятор ВВП

На обсяг ВВП впливають зміни як об'єму виробництва, так і ціни. Тому розрізняють номінальний та реальний ВВП, при цьому використовують два види цін: поточні й постійні ціни.

Номінальний ВВП (ВВП_н) — це показник загального обсягу виробництва, який обчислюється у поточних цінах, тобто у фактичних цінах даного року.

$$\text{ВВП}_н = \sum p_1 q_1, \quad (3.12)$$

де p_1 — ціни товару в поточному періоді;

q_1 — обсяг виробництва в поточному році.

Реальний ВВП (ВВП_р) — це показник загального обсягу виробництва, який обчислюється в постійних цінах, тобто в цінах року, який приймається як базовий (базові ціни).

$$\text{ВВП}_р = \sum p_0 q_1, \quad (3.13)$$

де p_0 — ціни товару в базовому періоді;

q_1 — обсяг виробництва в поточному році.

Індекс Пааше, розрахований для товарів і послуг, що входять до ВВП країни, називають дефлятором ВВП.

Дефлятор ВВП — ціновий індекс, який показує цінові зміни одного року що до іншого і таким чином допомагає порівняти реальний і номінальний ВВП.

Дефлятор також використовують для визначення рівня інфляції.

$$\text{Дефлятор ВВП} = \frac{\text{ВВП}_н}{\text{ВВП}_р} \cdot 100 \%. \quad (3.14)$$

Розглянемо дані по Україні, щодо номінального та реального ВВП (табл. 3.1).

За допомогою дефлятора можна визначити реальну динаміку ВВП. ВВП може інфлювати або дефлювати. Інфлювання та дефлювання це коригування (зміна) реальної величини створеного за певний час ВВП.

Інфлювання — це збільшення показників ВВП з урахуванням динаміки цін.

Дефлювання — це зменшення показників ВВП з урахуванням динаміки цін.

Індекс споживчих цін (ІСЦ) та дефлятор ВВП дають дещо різні результати динаміки загального рівня цін. Оскільки ІСЦ не враховує змін у структурі споживання товарів і послуг, він трохи завищує темп зростання цін. І навпаки, дефлятор ВВП дещо не-

дооцінює зростання загального рівня цін, бо на цей індекс впливають структурні зрушення, які нейтралізують підвищення цін на окремі товари й послуги. Між цими двома індексами цін є три основні відмінності.

Таблиця 3.1

НОМІНАЛЬНИЙ ТА РЕАЛЬНИЙ ВВП В УКРАЇНІ

Роки	ВВП номінальний, (млн грн)	ВВП реальний, (млн грн)
1992	52	154,94
1993	1420	127,15
1994	10 792	78,46
1995	50 836	71,01
1996	78 100	68,41
1997	86 952	69,09
1998	95 213	66,83
1999	118 530	65,67
2000	155 930	68,15
2001	191 250	78,35
2002	225 810	105,2
2003	267 344	109,6
2004	345 113	112,1
2005	424 741	102,6
2006	413 083	107,1

По-перше, набір товарів для обчислення дефлятора ВВП містить як споживчі, так і капітальні блага, які купують ділові підприємства й держава. Розрахунок ІСЦ враховує лише ціни товарів і послуг, які купують споживачі.

По-друге, при обчисленні дефлятора ВВП беремо лише вітчизняні товари й послуги, в тому числі експортовані. Але до споживчого кошику входять також імпортовані товари, тому в ІСЦ відображається й зміна ціна на імпортовані товари.

По-третє, найсуттєвіша відмінність полягає в тому, що дефлятор ВВП є індексом із змінними вагами, а ІСЦ — із постійними. ІСЦ обчислюється на підставі незмінного набору товарів і по-

слуг, тоді як при розрахунку дефлятора ВВП зі зміною структури ВВП змінюється набір товарів і послуг.

Проте на практиці відмінність між цими двома індексами незначна й вони обидва досить добре відображають тенденцію та швидкість зміни цін.

Показники макроекономічної безпеки держави

Макроекономіка будь якої країни постійно потребує моніторингу: за станом потоків доходів і витрат, змін, що відбуваються у складі національного багатства країни, у виробничому апараті, рівні добробуту, основних секторах економіки. Для того, щоб здійснювати цей моніторинг, треба контролювати цілу низку показників, які визначають напрями того розвитку, що створював би прийнятні, допустимі умови для життя й розвитку людей, (соціально-економічна та військово-політична стабільність, зберегання цілісності держави, протистояння внутрішній та зовнішній загрозі).

Економічна безпека — це здатність національної економіки забезпечити стабільний розвиток виробництва в державі з метою оздоровлення її головних потреб.

Основними завданнями економічної безпеки є: забезпечення пропорційного та безперервного економічного зростання, приборкання інфляції та безробіття, формування ефективної структури економіки та розвинутого ринку цінних паперів, скорочення дефіциту бюджету та державного боргу, забезпечення соціального захисту та підвищення якості життя населення, підтримка стійкості національної валюти тощо. Ці завдання визначають стратегію економічної безпеки як формування та обґрунтування стратегічних пріоритетів, національних інтересів, засобів і механізмів вирішення проблем.

Об'єктами економічної безпеки є держава, суспільство, громадяни, підприємства, установи та організації, території, окремі складові економічної безпеки. Основним суб'єктом економічної безпеки виступає держава, яка здійснює свої функції в цій сфері через органи законодавчої, виконавчої та судової гілок влади.

Виділяють вісім груп показників безпеки держави.

1. Показники, що характеризують загальноекономічний потенціал:

- ВВП в цілому;
- ВВП на душу населення;

- ВВП на одиницю території;
 - ВВП по відношенню до розвинутих країн;
 - ВВП в середньому по відношенню до усіх країн світу;
 - структура ВВП;
 - обсяг промислового виробництва;
 - обсяг інвестицій, оцінка масштабів тіньової економіки.
2. Показники рівня життя населення:
- рівень споживання основних видів продуктів та послуг;
 - доля населення, яке має доходи нижчі, від прожиткового мінімуму;
 - середня тривалість життя;
 - дитяча смертність;
 - динаміка соціально обумовлених захворювань;
 - соціальні гарантії;
 - безробіття в країні в цілому та по окремих регіонах.
3. Показники, що характеризують забезпеченість обороноздатності країни:
- витрати на оборону у відсотках до ВВП,
 - оснащеність збройних сил та ін.
4. Показники, що характеризують здатність економіки до самостійного розвитку:
- витрати на наукові дослідження;
 - розвиток фундаментальної та прикладної науки,
 - захищеність інтелектуального потенціалу.
5. Фінансова безпека:
- рівень інфляції;
 - обсяг і вартість державного боргу;
 - дефіцит державного бюджету у відсотках до ВВП;
 - золотовалютні резерви (за їх допомогою НБ підтримує курс валюти);
 - обсяг заборгованості;
 - податковий тягар на одиницю заробітної плати.
6. Показники, що характеризують зовнішньоекономічну незалежність держави:
- частка імпорту у внутрішньому споживанні;
 - частка експорту у вітчизняному виробництві.
7. Показники, що характеризують диференціацію рівнів економічного розвитку регіональних суб'єктів:
- ВВП на душу населення в областях та регіонах;
 - рівень безробіття в областях та регіонах.
8. Показники, що характеризують управлінські аспекти економічної безпеки:

— якість роботи виконавчих органів державної влади;
— нагляд державного контролю за відповідними сферами економічної діяльності.

У системі економічної безпеки визначальну роль відіграють національні економічні інтереси, їх пріоритети. Для визначення національних економічних інтересів необхідним є: аналіз поточного стану економіки та виявлення тенденцій розвитку; моделювання і прогнозування соціально-економічного розвитку; корегування заходів державного регулювання з метою досягнення бажаних цілей. У зазначених діях особливо важливою є розробка системи економічних показників, які б надавали кількісну оцінку соціально-економічного розвитку країни, їх обов'язково треба відображати в діючій статистиці.

До найпріоритетніших економічних інтересів належать: створення самодостатньої соціально орієнтованої економіки; збереження та розвиток інтелектуального та науково-технічного потенціалу; забезпечення економічно безпечних умов життєдіяльності суспільства; побудова рівноправних і взаємовигідних економічних відносин з іншими державами.

Загрозами економічній безпеці країни є сукупність умов і чинників, які створюють небезпеку життєво важливим інтересам особистості, суспільству, державі, ускладнюють або унеможливають реалізацію національних економічних інтересів. Virізняють внутрішні та зовнішні загрози економічній безпеці країни.

Основними внутрішніми загрозами слід вважати:

- у науково-технічній сфері: руйнування науково-технічного потенціалу, зменшення науково-технічних розробок, скорочення потенціалу фундаментальної науки, невизначеність державної науково-технічної політики, вплив наукових кадрів за кордон або в іншу сферу діяльності;

- в економічній сфері: скорочення обсягів виробництва у провідних галузях, розрив господарських зв'язків, монополізація економіки, криміналізація суспільства, наявність структурних диспропорцій, великий внутрішній борг, високий рівень зношеності основних фондів, енергетична криза, низький рівень продуктивності праці та інвестиційної діяльності;

- високий рівень інфляції та безробіття, зростання «тіньової» економіки, низький платоспроможний попит населення, цінові диспропорції між промисловістю та сільським господарством, загроза втрати продовольчої незалежності країни, масове ухиляння від сплати податків;

- у соціальній сфері; поглиблення диференціації доходів, бідність, погіршення структури харчування, зменшення доступності

освіти та медичних послуг, погіршення якості життя, соціальна незахищеність значних верств населення, зниження народжуваності, зростання смертності, неконтрольовані міграційні процеси.

До зовнішніх загроз економічній безпеці країни належать:

- економічна залежність від імпорту, від'ємне зовнішньоторговельне сальдо, нераціональна структура експорту — надмірний вивіз сировинних ресурсів;

- втрата позицій на зовнішніх ринках;

- зростання зовнішньої заборгованості, нераціональне використання іноземних кредитів;

- неконтрольований вплив валютних ресурсів за кордон, розміщення їх в зарубіжних банках.

Виходячи з пріоритетних національних інтересів і загроз економічній безпеці країни визначаються заходи державної політики економічної безпеки, які охоплюють науково-технічну, економічну, соціальну сфери, а також політику, воєнну, екологічну, інформативну сфери для забезпечення в цілому національної безпеки країни.

Тіньова економіка

Тіньова економіка — сфера вияву економічної активності, спрямованої на отримання доходів від здійснення заборонених видів діяльності або на ухилення від суспільного (державного) контролю та сплати податків при здійсненні легальних видів економічної діяльності.

За деякими даними, до 60 % населення України одержує доходи з тіньового сектору економіки. Без перебільшення можна сказати, що кожний громадянин України приймає участь (регулярно або епізодично) у створенні або розподілі тіньового ВВП.

За даними російських експертів, всього в світі в тіньовому секторі створюється як мінімум 8 трлн. дол. За своїм масштабом глобальна тіньова економіка порівнянна з економікою США. У другій половині 90-х років минулого століття в розвинутих країнах тіньова економіка була еквівалентною в середньому 12 % ВВП, в країнах з перехідною економікою — 23 %, а в країнах, що розвиваються, — 39 % ВВП.

Тіньова економіка охоплює як тіньову економічну діяльність, пов'язану з виробництвом товарів та послуг, так і незаконний перерозподіл доходів і активів.

Основними складовими тіньової економіки є:

- **підпільна економіка** — економічна діяльність різних суб'єктів господарювання, в тому числі підприємницька діяльність, спрямована на задоволення індивідуальних, колективних і суспільних потреб, що здійснюється у неконтрольованих державою формах з метою привласнення різних видів неконтрольованого доходу та ухилення від сплати податків та інших обов'язкових платежів, нелегальне виробництво товарів і послуг;

- **фіктивна економіка** — економічна діяльність, у тому числі підприємницька, що пов'язана з шахрайством (виготовленням і збутом фальшивих грошей, цінних паперів, кредитних карток та інших платіжних документів, обманом кредиторів), фальсифікацією та ін.;

- **кримінальна економіка**, пов'язана з наркобізнесом, проституцією, торгівлею дітьми, зброєю, окремими людськими органами для їх трансплантації, а також привласненням доходів у процесі професійної злочинної діяльності (торгівля коштовними металами, скуповування та перепродаж краденого).

Фактично неможливо чітко розмежувати фіктивну та кримінальну діяльність, тому що перша в частині незаконних видів також підпадає під дію Карного кодексу.

Основними формами «тіньових доходів» в Україні є:

- приховування прибутків підприємств від оподаткування;
- приховування значної частини доходів громадян від оподаткування;
- нелегальний експорт капіталів і товарів;
- корупція;
- нелегальне виробництво товарів і послуг та їх реалізація;
- розкрадання державної власності, в тому числі в процесі приватизації;
- шахрайство у фінансово-кредитній сфері;
- кримінальний промисел (нарко-бізнес, розкрадання і грабeжі, рекет та ін.);
- штучне заниження офіційних цін на товари й послуги.

Тіньова економіка приводить до того, що темпи інфляції можуть бути занижені. Можливі помилки і в політиці зайнятості. Працюючі в тіньовій економіці можуть бути враховані як безробітні. Недооцінка параметрів тіньової економіки може також призвести до перекручування платіжного балансу і завищення показників податкового тиску, доходів населення і державних витрат. Якщо темпи зростання тіньових доходів випереджують темпи зростання офіційного ВВП, уряд може недооцінити реальні потреби економіки в грошах.

Тіньова економіка здатна значно деформувати структуру економіки. Вона викликає зростання інвестиційних ризиків, зниження інвестиційної активності, зменшення попиту на інвестиційні ресурси. Тіньова діяльність обмежує можливості залучення підприємцями інвестиційних ресурсів, особливо іноземних. Розширення тіньового сектору стимулює зростання спекулятивних фінансових і торгово-посередницьких угод на шкоду розвитку реального виробництва.

Тіньова економіка загрожує також деформацією структури споживання в бік паразитичного характеру споживання. Стимул до розвитку одержують ті сектори, які обслуговують осіб, що мають понаддоходи. В суспільстві встановлюється високий попит на предмети розкоші. Імпульс до розвитку одержують і специфічні види діяльності, що задовольняють в основному деструктивні потреби, — наркобізнес, проституція, нелегальний гральний бізнес.

Між тим, тіньова економіка приносить суспільству і безсумнівні блага. Наслідки спаду в офіційній економіці нерідко перекриваються піднесенням в тіньовому секторі. Зростання тіньового сектору характеризується приховуванням джерел інвестицій. Таким чином, українські інвестори в кризовий період страхують інвестиційні ризики. Також слід підмітити, що в тіньовій економіці прискорюється процес концентрації капіталу. Крім того, ті, хто одержує нелегальні доходи, витрачаючи гроші переважно в легальній економіці, створюють попит на легальне вироблені товари і послуги. Отже, тіньова економіка стимулює зростання доходів і податкових платежів у суміжних з тіньовими галузях. Тіньова діяльність через використання легальних благ стимулює легальний бізнес, збільшуючи тим самим зростання ВВП.

Основні поняття та терміни

Метод розрахунку ВВП за витратами

Витрати на споживання

Витрати на інвестиції

Державні витрати

Чистий експорт

Метод розрахунку ВВП за доходами

Заробітна плата

Рента

Прибуток корпорацій

Національний дохід (НД)

Виробничий національний дохід
Споживчий національний дохід
Валовий прибуток
Змішаний дохід
Неприбуткові податки
Субсидії
Метод розрахунку ВВП за доданою вартістю
Додана вартість
Індекс цін Леспейреса
Індекс споживчих цін (ІСЦ)
Індекс Пааше
Індекс Фішера
Реальний ВВП (ВВП_р)
Номінальний ВВП (ВВП_н)
Дефлятор ВВП
Інфлювання
Дефлювання
Економічна безпека

Тести та завдання

1. ВВП розподільчим методом (за доходами) визначається за формулою:

1. $ВВП = \Sigma (ВВ - МВ) + (\Pi - С)$;
2. $ВВП = W + R + \% + P + Tn + A$;
3. $ВВП = C + I + G + NE$.

2. За допомогою суми споживчих, інвестиційних, державних витрат та чистого експорту розраховується ВВП методом:

1. кінцевого використання;
2. розподільчим;
3. виробничим;
4. правильної відповіді немає.

3. Якщо до валового національного доходу додати непрямі податки та амортизацію, то отримана сума — це:

1. національне багатство;
2. валовий національний продукт;
3. чистий національний продукт;
4. чистий економічний добробут;
5. дефлятор ВВП.

4. Попередньо створена вартість не повинна враховуватись при визначенні сукупної виготовленої вартості в національній економіці для того, щоб:

1. уникнути інфляційних процесів;
2. виключити невиробничі витрати попереднього циклу;
3. уникнути подвійного рахунку;
4. усі відповіді правильні.

5. Якщо номінальний прибуток підвищився на 8 %, а рівень цін виріс на 10 %, тоді реальний прибуток:

1. збільшився на 2 %;
2. збільшився на 18 %;
3. знизився на 2 %;
4. знизився на 18 %;
5. залишився незмінним.

6. В народному господарстві ВВП у ринкових цінах збільшився на 9 % порівняно з попереднім роком. За цей час рівень цін зріс на 4 %. Яким буде реальне зростання?

1. 4 %;
2. 13 %;
3. 9 %;
4. 5 %.

7. Якщо обсяг реального ВВП знизився на 7 %, а чисельність населення на 5 %, то:

1. реальний ВВП на душу населення зменшився;
2. реальний ВВП на душу населення збільшився;
3. номінальний ВВП не змінився;
4. реальний ВВП збільшився, а номінальний зменшився.

8. Валові приватні інвестиції враховуються при обчисленні:

1. доходу кінцевого використання;
2. особистого доходу;
3. ВВП методом потоку витрат;
4. ВВП методом потоку доходів.

9. До трансфертних платежів належать:

1. шкільне будівництво;
2. заробітна плата державних службовців;
3. податки;
4. субсидії.

10. Індекс, який показує, як змінився рівень цін упродовж певного проміжку часу, якщо структура виробництва і споживання не змінилися, це:

1. індекс споживчих цін;
2. індекс Леспейреса;
3. індекс Пааше;
4. індекс Фішера.

11. Індекс цін, який обчислюється для незмінного кошика споживчих товарів і послуг, має назву:

1. індекс споживчих цін;
2. індекс Леспейреса;
3. індекс Пааше;
4. індекс Фішера.

12. Припустимо, що ВВП збільшився з 500 до 600 у. о., а дефлятор ВВП із 125 до 150. За таких умов розмір реального ВВП:

1. не змінився;
2. збільшився;
3. зменшився;
4. не може бути розрахований на основі наявних даних;
5. усі попередні відповіді невірні.

13. Номінальний ВВП визначається за цінами:

1. попереднього року;
2. поточного року;
3. наступного року;
4. базового року.

14. Якщо об'єм реального ВВП знизився на 6 %, а чисельність населення у тому ж році скоротилася на 3 %, тоді:

1. реальний ВВП на душу населення зменшився;
2. реальний ВВП на душу населення збільшився;
3. реальний ВВП збільшився, а номінальний зменшився;
4. номінальний ВВП не змінився;
5. ціни впали на 3 %.

15. За наведеними даними знайдіть ВВП_н, ВВП_р та дефлятор ВВП 1999 р.

Три групи товарів	Об'єм 1999 р.	Ціна 1999 р.	Об'єм 1989 р.	Ціна 1989 р.
Їжа	300	5	200	2
Одяг	200	10	150	5
Житло	100	20	80	10

16. З'ясуйте показник реального ВВП у 1989 р. та 1999 р. Він є інфлюваний або дефлюваний?

ВВПн 1989 р. = 100 гр. од. Індекс цін 1989 р. — 85 %

ВВПн 1999 р. = 180 гр. од. Індекс цін 1999 р. — 100 % — базовий рік

ВВПн 1999 р. = 85 гр. од. Індекс цін 1999 р. — 300 %

17. До груп показників макроекономічної безпеки не належать:

1. показники рівня життя населення;
2. показники фінансової безпеки;
3. показники забезпечення обороноспроможності країни;
4. показники загальноекономічного потенціалу країни;
5. правильної відповіді немає.

18. За наведеними даними розрахуйте обсяг валового внутрішнього продукту.

Показники	млрд у.г.о.
Особисті споживчі витрати	120
Державні закупки товарів та послуг	30
Чисті приватні інвестиції	25
Амортизація	10
Експорт товарів та послуг	8
Імпорт товарів та послуг	6
Дивіденди	4

Які методи розрахунку ВВП ви використовували?

19. За наведеними даними обчисліть обсяг ВВП на душу населення, якщо чисельність населення становить 40 млн чоловік.

Показники	млн у.г.о.
Валові інвестиції	40
Чисті інвестиції	15
Заробітна плата	50
Рента	3
Відсоток	7
Доход від власності	5
Дивіденди	6
Нерозподілений прибуток корпорацій	4
Непрямі податки	12
Експорт товарів та послуг	9
Імпорт товарів та послуг	8

20. Ціна споживчого кошика у 2003 р. дорівнювала 5000 грн, у 2002 р. — базовому — його ціна складала 4500 грн. Обчисліть індекс споживчих цін.

21. У 2000 р. в країні номінальний обсяг ВВП становив 200 млрд грн, індекс цін дорівнював 120 %, 1999 — базовий рік. Визначити реальний обсяг ВВП 2000 р. з урахуванням індексу цін.

22. Припустимо, що національне виробництво складається з двох товарів А (споживчих товарів) і В (засобів виробництва). В поточному році було виготовлено 500 одиниць А (ціна за одиницю 4 у.з.о.) та 120 одиниць В (ціна за одиницю 10 у.з.о.). До кінця року 30 машин повинні бути замінені новими.

Розрахуйте: ВВП, ЧНП, обсяг споживання, обсяг валових інвестицій, обсяг чистих інвестицій.

23. За наведеними даними розрахуйте такі показники: ВВП, ЧНП, споживання, валові інвестиції, чисті інвестиції — для 2002 та 2003 рр.

Показники	2002 р.	2003 р.
Вартість нового будівництва	10	15
Вартість виготовленого обладнання	13	14
Вартість виготовлених споживчих товарів	140	130
Вартість спожитих товарів	120	160
Амортизація будівель	10	15
Амортизація обладнання	20	25
Вартість запасів виготовлених товарів на початок року	50	70
Вартість запасів виготовлених товарів на кінець року	70	40

24. За даними таблиці розрахуйте: номінальний ВВП у 2000 та 2003 рр.; реальний ВВП у 2003 р.; дефлятор ВВП.

Показники	2000 р.		2003 р.	
	ціна, млн грн	кількість, млн од.	ціна, млн грн	кількість, млн од.
Товар А	2,5	20	3,0	17
Товар В	5,5	12	5,0	15

Контрольні запитання

1. Поясніть зміст ключового поняття в структурі виробничих показників — доданої вартості.
2. Охарактеризуйте основні методи обчислення ВВП.
3. Запишіть і поясніть формулу розрахунку ВВП за витратами.
4. Що включають в себе витрати на споживання, витрати на інвестиції, державні витрати?
5. Запишіть формулу розрахунку ВВП за доходами.
6. Поясніть джерела кожного з видів доходу в економічній системі.
7. Як уникнути подвійного рахунку при вимірюванні ВВП?
8. В чому полягає різниця між номінальним і реальним ВВП?
9. Чому при складанні СНР зіставляється ринкова вартість обсягів виробництва у різні роки, а не фактичні фізичні обсяги виробництва?
10. Як розраховується індекс цін ВВП (дефлятор ВВП)?
11. З'ясуйте суть дефлятора ВВП та його використання.
12. У чому різниця між дефлятором та індексом цін?
13. У чому полягає суть процесу інфлювання й дефлювання ВВП?
14. Запишіть формули розрахунків індексів Леспейреса, Пааше та Фішера, з'ясуйте в чому полягає різниця між ними?
15. Чому макроекономіка будь-якої країни постійно потребує моніторингу?
16. Які виділяють групи показників безпеки держави?
17. Чією прерогативою є забезпечення макроекономічної безпеки держави?

Теми рефератів

1. Макроекономічна безпека держави, її показники.

Література

1. *Базилевич В. Д., Баластрик Л. О.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Атіка, 2002. — С. 23—44.
2. *Задоя А. А., Петруня Ю. Е.* Макроекономіка: Уч. — К.: О-во «Знання», КОО, 2004. — С. 52—68.
3. *Круш П. В., Тульчинська С. О.* Основи макроекономіки: Матеріали для вивчення курсу та підготовки до практичних занять. — К.: Видавництво «Політехніка», 2004. — С. 14—19.

4. Макроекономічне моделювання та короткострокове прогнозування / За ред. к. е. н. І. В. Крюкової. — Харків: Форт, 2000. — С. 76—140, 162—239.
5. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник у 2-х ч. / За заг. ред. С. Будаговської. — К.: Основи, 2001. — С. 230—243.
6. *Небова М. І.* Теорія макроекономіки: Навч. пос. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. — С. 40—62.
7. *Павловський М. А.* Макроекономіка перехідного періоду. Український контекст. — К.: 1999. — С. 270—291.
8. *Панчишин С.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Либідь, 2001. — С. 49—75. *Поповенко Н. С., Забарная Э. Н, Маковеев П. С.* Макроекономіка: Уч. пос. — Одеса: ОГПУ, 2001. — С. 17—33.
9. *Радіонова І. Ф.* Макроекономіка: теорія та політика: Підручник. — К.: Таксон, 2004. — С. 60—89.
10. *Савченко А. Г. та ін.* Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — С. 29—56.
11. *Сакс Дж. Д., Ларрен Ф. Б.* Макроекономіка. Глобальний підход: Пер. с англ. — М.: Дело, 1996. — С. 39—59.
12. *Солоненко К. С.* Макроекономіка: Навч. пос. для студентів економічних спец. вищих навч. закладів. — К.: ЦУЛ, 2002. — С. 6—28.
13. *Старченко В. Д.* Макроекономіка: Опорний конспект лекцій. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. — С. 11—22.

ТЕМА № 4

ДЕРЖАВА ЯК СУБ'ЄКТ МАКРОЕКОНОМІЧНОГО РЕГУЛЮВАННЯ

1. Роль держави в ринковій економіці.
2. Основні положення класичної теорії.
3. Кейнсіанська теорія.
4. Альтернативні концепції макроекономічного регулювання.

Роль держави в ринковій економіці

Загально визнано, що ринок є основним регулятором змішаної економіки. Ринковий механізм об'єднує виробників і споживачів у єдину економічну систему, підпорядковує виробництво суспільним потребам у формі платоспроможного попиту.

Особлива роль належить ринку в здійсненні ефективного розподілу ресурсів: вони спрямовуються на виробництво найпотрібніших суспільству товарів та послуг.

Ринок спонукає підприємців розробляти та застосовувати новітні ефективні технології. В умовах ринкової економіки відбувається відбір найбільш дієздатних товаровиробників, оскільки конкурентне середовище вилучає із виробничого процесу ті господарські суб'єкти, результати діяльності яких не відповідають умовам ринкового господарства.

Разом з тим ринок ніколи не був ідеальною формою організації суспільного виробництва. Як суб'єкт макроекономічного регулювання, він має певні обмеження, які можна згрупувати за кількома напрямками.

По-перше, ринок не володіє досконалим механізмом протистояння економічній нестабільності, що проявляється в затяжних спадах виробництва, надмірному безробітті, високих рівнях інфляції тощо.

По-друге, ринок має здатність реагувати лише на індивідуальні запити людей і не має важелів, здатних забезпечити людей суспільними благами, тобто товарами й послугами колективного споживання, як то: послуги державного управління, утримання національної армії, міліції, системи охорони здоров'я, освіти, науки, культури тощо.

По-третє, ринок, навіть сучасний не є досконало конкурентним, оскільки на ринкові умови істотний вплив можуть справля-

ти монополії. Впливаючи на обсяг виробництва й ціни, вони обмежують ефективність ринкової конкуренції й створюють умови для такого розподілу ресурсів, який враховує не суспільні, а корпоративні інтереси. Ринкова економіка до цього часу не виробила надійного імунітету протистояння монополізму.

По-четверте, взаємодія людей у ринкових умовах породжує побічні негативні наслідки, які називаються зовнішніми ефектами:

- нерівність у доходах;
- нерівномірність розвитку регіонів;
- порушення екологічних умов;
- відхилення від стандартів якості споживчих товарів тощо.

Названі та деякі інші недоліки ринкової системи можуть бути компенсовані лише з допомогою державного втручання в економіку. Отже, держава на сучасному етапі об'єктивно змушена виконувати певні функції, спрямовані на регулювання економіки. Головними серед них є такі:

1. Розробка напрямків соціально-економічного розвитку країни для визначення головних цілей, пріоритетів та засобів розвитку економіки. Державна економічна політика реалізується через економічні прогнози, плани та програми, які в умовах ринкових відносин, на відміну від планової економіки, мають орієнтуючий та рекомендаційний характер.

2. Формування правових засад функціонування економіки. Для цього держава визначає правовий статус кожної з форм власності, узаконює існування різних видів господарської діяльності, регулює відносини між окремими ринковими суб'єктами. Спираючись на економічне законодавство, держава тим самим виконує роль своєрідного арбітра у сфері господарських відносин, виявляє випадки протиправної діяльності та застосовує відповідні заходи до порушників.

3. Захист конкурентних відносин як головного рушія ринкового механізму, для чого державою здійснюється антимонопольна політика.

4. Перерозподіл доходів та ресурсів, що обумовлюється природою ринку, оскільки первинні доходи окремих домогосподарств жорстко пов'язані з результатами їхньої індивідуальної трудової діяльності. Це призводить до надмірного коливання в одержанні особистих доходів, а також до відсутності доходів у непрацездатних членів суспільства.

Для нівелювання цієї диференціації державою здійснюється перерозподіл доходів у формі трансфертних платежів, отримання

яких не вимагає компенсації товарами та послугами. Є й інші форми державного регулювання індивідуальних доходів:

- встановлення мінімальної заробітної плати;
- застосування прогресивної форми оподаткування первинних доходів;
- регулювання цін на товари та послуги першої необхідності тощо.

Необхідність перерозподілу доходів обумовлюється двома факторами.

Перший стосується необхідності виділення ресурсів на виробництво суспільних благ.

Другий впливає з необхідності врахування зовнішніх ефектів ринку. Зокрема, ціна як регулятор розподілу ресурсів не враховує суспільні витрати, пов'язані із збереженням екологічної чистоти довкілля, тому вона є фактично заниженою. Введенням соціальних податків та санкцій держава домагається компенсації суспільних витрат, пов'язаних з екологічним забрудненням.

5. Стабілізація економіки здійснюється методом впливу на економічний цикл. В основі стабілізаційної функції лежить та обставина, що витрати приватного сектора економіки можуть бути або недостатніми, або надмірними для досягнення повної зайнятості. В таких випадках застосовується або стимулююча, або стримуюча політика.

Є ще одна істотна обставина державного втручання в економіку. Воно може бути як ефективним за умов зваженості, так і деструктивним у протилежному випадку. Тому проблема співвідношення між державним регулюванням економіки та ринковим саморегулюванням залишається актуальною в теоретичному й практичному аспектах.

Вирішення даної проблеми значною мірою залежить від правильного розуміння **сутності державного регулювання економіки**, тобто цілеспрямованої діяльності держави щодо створення правових, економічних і соціальних передумов, необхідних для найефективнішого функціонування ринкового механізму й мінімізації його.

Спираючись на ринковий механізм, держава разом з тим використовує й неринкові інструменти, зокрема: державні закупки, податки, трансферти, грошову емісію, без яких не можуть вирішуватися важливі питання соціально-економічного розвитку країни.

В умовах розвинутих ринкових відносин ринковий механізм виступає бар'єром для втручання держави в економіку, а держава

має усувати перешкоди на шляху функціонування ринку, створювані монополіями та владними структурами.

Виключенням з правила невтручання держави в ринковий механізм є перехідна економіка в період зміни економічних відносин, коли адміністративно-командні відносини вже не діють, а ринкові знаходяться в процесі формування.

Важливою передумовою, яка визначає ефективність державного регулювання економіки, є врахування державою специфічних умов конкретної країни, зокрема, структури економіки, частки державного сектора в змішаній економіці, технічного рівня виробництва, місця національної економіки у світовому розподілі прав, природні, демографічні, національні й політичні умови та ін.

Слід також акцентувати увагу на трансформації функцій самої держави: з командно-розподільчих в умовах планової економіки вони повинні перетворитися у партнерські зв'язки.

Основні положення класичної теорії

Макроекономічна наука є теоретичною базою економічної політики держави. Але її практичне застосування ускладнюється тим, що вона представлена великою кількістю доктрин. Кожна з них по-різному уявляє механізм функціонування економіки з ринковими відносинами, і в першу чергу, по-різному вбачає співвідношення між ринком і державою, подає протилежні рекомендації стосовно ролі держави в стабілізації економіки тощо.

В системі макроекономічних теорій можна виділити декілька основних: класична, кейнсіанська, монетаристська, теорія економіки пропозиції, теорія раціональних очікувань тощо. Істотно першою є класична теорія, з якої власне й починалася макроекономіка як наука.

Цей напрямок виник у другій половині XVII століття. Його основоположниками є В. Петті (англ.) і Буагільбер (фр.), які застосували теорію трудової вартості. Подальший розвиток класична теорія одержала в працях Франсуа Кене й Анн Тюрго (фр.). Найвидатнішими представниками є Адам Сміт (1723—1790), Давид Рікардо (1772—1820), Джеймс Мілль, Жан Батист Сей, Альфред Маршалл, Артур Пігу, Леон Вальрас, Вільфредо Парето та інші.

Представники класичної теорії вважають, що ринковий механізм може забезпечувати повну зайнятість без державного втручання в економіку.

Розглянемо, як, на думку класиків, саморегулюється ринок.

Класики спираються на закон Ж. Б. Сея, який говорить: «Пропозиція породжує свій власний попит». Процес виробництва товарів створює доход, що дорівнює вартості зроблених товарів, за цим законом неможливе виникнення дефіциту сукупних витрат.

Закон Сея виходить з того, що весь доход, отриманий виробниками товарів або послуг, цілком використовується на закупівлю інших товарів. Але в житті це не так, тому що частина доходу може йти на заощадження, внаслідок чого порушується рівновага між доходами й витратами. В цьому випадку, на думку класиків, та частина, що пішла на заощадження, повернеться на товарний ринок у вигляді інвестицій. Економічний баланс між заощадженнями й інвестиціями забезпечує грошовий ринок через зміни процентної ставки.

Якщо сума грошових заощаджень більша або менша попиту на них з боку інвесторів, то процентна ставка збільшується або зменшується і завдяки цьому врівноважує заощадження й інвестиції.

Але вони також допускають, що заощадження можуть перевищувати інвестиції, тоді збільшення заощаджень приводить до зниження цін, а не до зниження об'єму продукції. Тобто, якщо процентна ставка не привела до рівності заощаджень та інвестицій, то падіння сукупних витрат буде компенсоване пропорційним зменшенням цін, тому що відбувається падіння попиту на продукцію, а під впливом конкуренції на ринку ціни на товари будуть падати.

В свою чергу зниження товарних цін може зменшити прибуток виробників товарів і послуг, але це, на їх думку, не відбудеться, тому що падіння сукупної пропозиції викликає зменшення попиту на ресурси й, насамперед, на робочу силу. Це приведе до зменшення цін на ресурси, в тому числі й на заробітну плату. Конкуренція на ринку праці приведе до необхідності найматися на роботу зі зниженою ставкою заробітної плати.

Також класики стверджували, що сукупний попит стабільний, поки не відбудеться ніяких значних змін у пропозиції грошей. В тому випадку, якщо відбудеться зміна попиту, це не приведе до зміни об'єму виробництва.

Згідно з класичною теорією механізм відсоткової ставки, гнучких товарних і ресурсних цін дозволяє ринку автоматично підтримувати повну зайнятість в економіці. Таким чином, класики доводили свою доктрину й стверджували, що ринкова система — це саморегулюючий механізм, тому виключається необхідність державного втручання в економіку.

Класична модель загальної економічної рівноваги

Відповідно до принципу класичної дихотомії економіка поділена на два незалежних один від одного сектора: реальний і грошовий.

У реальної економіці відбувається рух реальних потоків товарів і послуг.

У грошовій економіці відбувається обіг грошей, що тільки обслуговує рух цих потоків, не впливаючи на них безпосередньо.

У класичній моделі розглядаються три ринки: праці, капіталу (цінних паперів) і благ. На цих ринках взаємодіють два макроекономічних суб'єкти: домашні господарства і підприємці.

Формування рівноваги в реальному секторі економіки.

1. У формуванні умов рівноваги головна роль належить **ринковій праці**. Оскільки на ринку праці рівновага досягається під впливом гнучких цін і ставок заробітної плати, то:

$$N_d \left(\frac{w}{p} \right) = N_s \left(\frac{w}{p} \right) \Rightarrow N^* \left(\frac{w}{p} \right)^*, \quad (4.1)$$

де N^* — рівноважне значення зайнятості;

$\left(\frac{w}{p} \right)^*$ — рівноважне значення ставки реальної заробітної плати.

2. Пропозиція на **ринку благ** визначається виробничою функцією, що у короткому періоді залежить тільки від праці:

$$Y = Y(N) \text{ при } N = N^* Y^*, \quad (4.2)$$

де Y^* — рівноважне значення національного доходу.

3. На **ринку капіталу** рівновага визначається гнучкою ставкою відсотка:

$$S = I(i) \text{ при } Y = Y^* \Rightarrow i^*, \quad (4.3)$$

де i^* — рівноважна ставка відсотка.

Оскільки кількість грошей впливає на показники, обумовлені в реальному секторі економіки, то рівень цін не визначає величину заробітної плати, тобто:

$$\frac{w}{p} = \frac{\partial Y}{\partial N^*}. \quad (4.4)$$

Якщо рівновага досягнута на ринках праці й капіталу відповідно до закону Л. Вальраса, воно буде досягнуто і на ринку благ.

Закон Вальраса — у народному господарстві, що складається з n взаємозалежних ринків, на n -ом ринку завжди буде рівновага, якщо вона буде досягнута на всіх інших $n - 1$ ринках.

Формування рівноваги в грошовому секторі економіки.

У грошовому секторі економіки визначають:

— величину сукупного попиту на товари й послуги як функцію ціни;

— рівноважне значення рівня цін і величини номінальної заробітної плати.

Попит на товари й послуги як функція ціни виводиться з класичної концепції кількісної теорії грошей:

$$MV = PY, \quad (4.5)$$

отже
$$Y^d = \frac{MV}{P}.$$

Графічна інтерпретація загальної макроекономічної рівноваги в класичній моделі представлена на рис. 4.1.

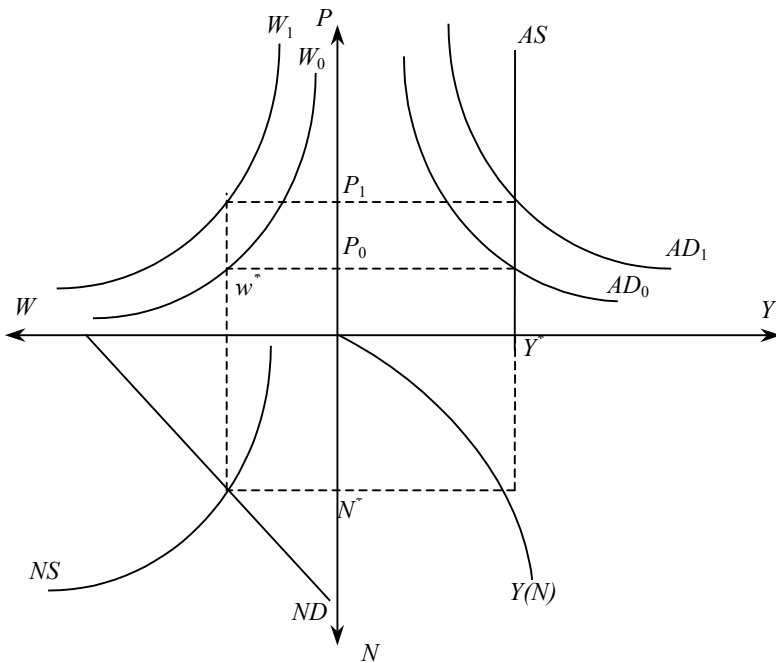

Рис. 4.1. Загальна економічна рівновага в класичній концепції

На ринку праці встановлюється рівноважне значення ставки реальної заробітної плати (w^*) і зайнятості (N^*).

На ринку благ визначається рівноважне значення національного доходу (Y^*) по виробничій функції $Y(N)$.

Зміна кількості грошей, що знаходяться в обігу, не впливає на рівноважні значення реальних параметрів економіки, а змінюється тільки їх номінальне значення, змінюється поточний рівень цін (P). Тому графіки AD і W зрушуються від початку координат при зростанні грошової маси. Причому номінальна заробітна плата визначається як добуток реальної заробітної плати на рівень цін.

Кейнсіанська теорія

Теорія одержала свою назву від всесвітньо відомого англійського економіста Джона Кейнса (1883—1946). У 1936 році він написав книгу «Загальна теорія зайнятості, відсотка і грошей», яка змінила економічне мислення ХХ століття. Значну роль у формуванні поглядів Кейнса відіграла світова економічна криза 1929—1933 р., що довела необхідність державного втручання в регулювання економіки. Вихідним пунктом аналізу Кейнс обрав проблему зайнятості.

В основі теорії лежить державне регулювання економіки, тому що ринковий механізм не може гарантувати повної зайнятості. Кейнс спростовує закон Ж. Б. Сея про те, що пропозиція породжує свій попит. Він доводить, що попит породжує пропозицію.

Процентна ставка не гарантує того, що заощадження обов'язково йдуть на інвестиції. Заощадження йдуть і на інші цілі, такі як:

- накопичення грошей (для великих покупок),
- резерв грошей (для лікування, на випадок втрати роботи),
- на майбутнє (навчання, подорожі).

Важливим чинником, що визначає розмір інвестицій, є норма чистого прибутку, тобто очікування від інвестицій. Якщо норма чистого прибутку мала, то інвестиції будуть дуже незначними. Крім заощаджень, на інвестиції впливають також готівка й мультиплікатор інвестицій (коефіцієнт, що показує зв'язок між інвестиціями й змінами розміру прибутку). Наявність монополій не допускають зниження ціни, а профспілки не дають знизитися зарплаті.

Кейнс також робить й інші висновки. Головною причиною падіння об'ємів виробництва є недостатній сукупний попит. Від-

ставання сукупного попиту від сукупної пропозиції є наслідком таких причин як:

— чим більше прибуток, тим менше йде на споживання й більше на заощадження — основний психологічний закон Кейнса;

— зменшення ефективності капіталу.

Кейнсіанці пропонують наступні методи стимулювання сукупного попиту:

— за рахунок збільшення державних закупівель або зменшення податків;

— за рахунок зменшення відсотка за користування кредитом, що збільшує ефективність капіталу й кількість інвестицій.

Головним висновком теорії є те, що саморегуляція ринку неможлива й необхідне втручання держави.

Порівняльна таблиця основних концепцій представників класичної школи та кейнсіанців має такий вигляд.

Класики	Кейнсіанці
Пропозиція породжує свій власний попит (закон Сея)	Прибутки не обов'язково цілком витрачаються й інвестуються
Процентна ставка — регулятор заощаджень	Розподіл прибутків на заощадження й споживання носить ймовірний характер
Збільшення заощаджень приведе до зниження цін, а не до зниження об'єму продукції	Ціни не мають еластичності в бік зниження (монополії)
Зарплаті властива еластичність	Зарплата не має еластичності в бік зниження (профспілки)
Сукупний попит стабільний, поки не відбудеться ніяких значних змін у пропозиції грошей	Існує цілий ряд нецінових чинників, що впливають на попит
Зміна попиту не приведе до зміни об'єму виробництва	Попит впливає на обсяг виробництва
Ринкова система — саморегулююча система	Саморегуляція ринку неможлива, необхідне втручання держави

Таким чином, кейнсіанська концепція у XX столітті тривалий час була домінуючою в теорії та практиці макроекономічного регулювання, оскільки відповідала умовам, коли нагальними соціально-економічними проблемами було подолання спаду виробництва та зменшення безробіття.

Кейнсіанська модель загальної економічної рівноваги

У кейнсіанській моделі головна роль належить ефективному попиту, що формується в рамках моделі $IS - LM$.

У кейнсіанській моделі всі ринки взаємозалежні, класична дихотомія долається. Рівноважні значення національного доходу (Y^*), ставки відсотка (i^*), рівня цін (P^*), зайнятості (N^*), ставки номінальної заробітної плати (W^*) визначаються в результаті рішення системи рівнянь:

$$S_{(Y)} + T_{(Y)} + Z_{(Y)} = I_{(i)} + G + E,$$

$$M/P = kY + L_i(i_{\max} - i) = y^*, i^*,$$

$$AD(P) = AS(P) = P^*,$$

$$Y = Y(N) \Rightarrow N^*,$$

$$P \left(\frac{\partial Y}{\partial N} \right) = W \Rightarrow W. \quad (4.7)$$

Кейнс і його послідовники розглядали різні випадки формування загальної економічної рівноваги. Існують кейнсіанські моделі загальної економічної рівноваги при завищеній ставці заробітної плати, при «природній» і заниженої ставках заробітної плати, при інвестиційних і ліквідних пастках.

Розглянемо графічне ілюстрування усунення «класичної дихотомії» в кейнсіанській концепції (рис. 4.2).

Нехай в економіці досягнута загальна рівновага при значенні ендогенних параметрів Y_0, P_0, N_0, w_0, i_0 .

Розглянемо модель $IS - LM$ у верхній частині рис. 4.2. Точка перетинання кривих $IS - LM$ показує нам величину ефективного попиту (Y_0) і рівноважну ставку відсотка (i_0).

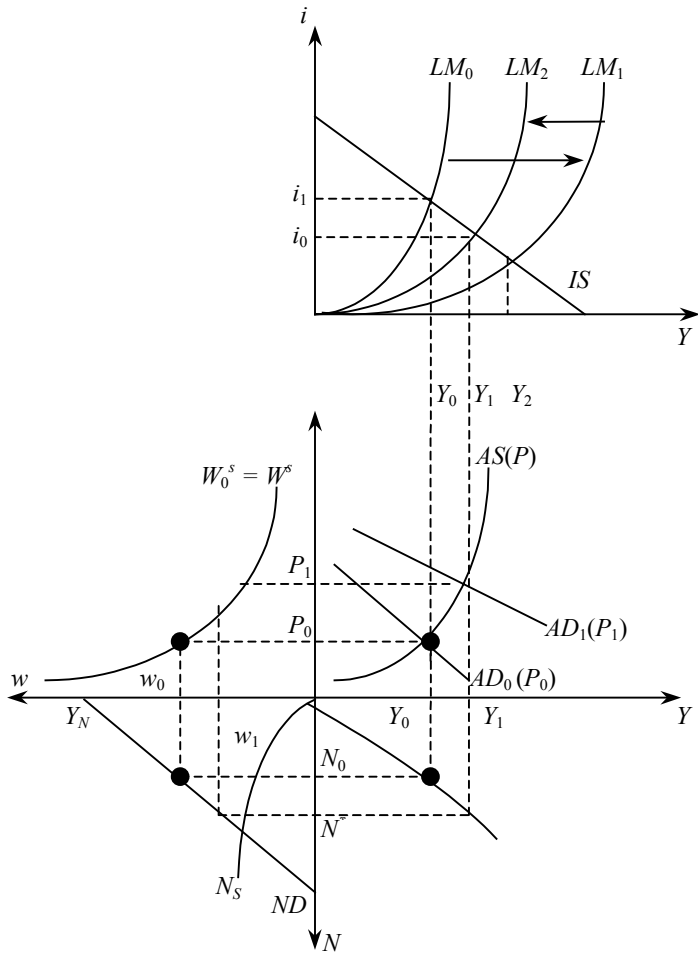

Рис. 4.2. Графічне ілюстрування усунення «класичної дихотомії» в кейнсіанській концепції

Альтернативні концепції макроекономічного регулювання

Наприкінці 70-х років XX ст. в економіці багатьох країн з'явилися інші негативні явища. Особливої гостроти набули проблеми подолання інфляції при одночасному падінні виробництва,

тобто стагфляція. Виявилось, що кейнсіанські рекомендації, в основі яких лежало збільшення бюджетних витрат і застосування при цьому дефіцитного фінансування, в нових умовах виявилися неефективними. Суттєва зміна економічної кон'юнктури й неефективність економічних концепцій знову, як це було у 30-х роках, викликали появу нових економічних теорій. Серед них найвідомішими є погляди інституціоналістів, монетаристів, прибічників теорії економіки пропозиції, концепції раціональних очікувань та неолібералізму.

Інституціоналізм

Засновниками інституціоналізму наприкінці ХХ ст. були американські вчені Т. Веблін, Дж. Коммонс, В. Мітчелл, англійський економіст Дж. Гобсан та інші.

Інституціоналізм — один із напрямів сучасної економічної думки, об'єктами дослідження якого є певні інститути (корпорація, держава, профспілки), а також правові, психологічні та морально-етичні аспекти (звичаї, навички, інстинкти та ін.). Ці інститути, на думку представників інституціоналізму, — рушійні сили розвитку людського суспільства.

Теоретики інституціонально-соціального напрямку критикували вади традиційної школи за відрив від соціальних проблем, виступали за соціологізацію економічної науки.

Опису трансформації капіталізму в умовах НТР присвячені такі теорії, як «Суспільство послуг» К. Кларка і Ж. Фурастье, «Суспільство масового споживання» У. Росту, «Планова система» Дж. Гелбрейта, «Постіндустріальне суспільство» Д. Белла, «Суспільство третьої хвилі» Е. Тоффлера й багато інших.

Теоретики — інституціоналісти враховують такі нові явища сучасного індустріального суспільства, як планування й прогнозування, розширення внутрішнього ринку за допомогою орієнтації на масове споживання. В цьому виявляються практична функція даного економічного напрямку. Їх вивчення має науковий інтерес.

Монетаризм

Теоретичну концепцію монетаризму розглядають як заперечення кейнсіанських поглядів — так звану «контрреволюцію», здійснену засновником цього напрямку Мільтоном Фрідменом.

Найбільш відомими представниками монетаризму є К. Бруннер, Ф. Коган, Д. Ландер, А. Мальтцер, Дж. Стайн. Основи монетаристських поглядів викладено у праці М. Фрідмена «Кількісна теорія грошей: нове формування»(1956) та у книзі «Історія грошей у Сполучених Штатах. 1867—1960», написаній у співавторстві з А. Шварц (1963).

Відзначимо основні концепції М. Фрідмена і його прихильників.

1. Монетаристи вважають, що ринкове господарство в силу внутрішніх тенденцій прагне до стабільності, саморегуляції. Якщо мають місце диспропорції, порушення рівноваги, то це відбувається в результаті зовнішнього втручання. Дане положення спрямоване проти ідей Д. Кейнса. Було висунуте гасло: «Назад, до Сміта», що означало відмову від втручання держави в економіку. Відповідно до поглядів монетаристів гроші є головною сферою, що визначає рух і розвиток виробництва. Попит на гроші має постійну тенденцію до росту і, щоб забезпечити відповідність між грошовим попитом і пропозицією, необхідно жорстко контролювати кількість грошей в обігу.

2. В якості головного регулятора, що впливає на господарське життя, служить грошова емісія (грошові імпульси). М. Фрідмен стверджував, посилаючись на «монетарну» історію США, що між динамікою грошової маси й динамікою національного доходу існує тісний кореляційний зв'язок й що грошові імпульси — найбільш надійне настроювання економіки. Грошова маса впливає на розмір витрат споживачів, фірм; збільшення маси грошей призводить до зростання виробництва, а після повного завантаження потужностей — до росту цін.

3. Оскільки зміни грошової маси позначаються на економіці не відразу, а з деяким запізненням (лагом), що може привести до невиправданих порушень рівноваги, варто відмовитися від короткострокової грошової політики. Її варто замінити довгостроковою політикою, розрахованою на тривалий, постійний вплив на економіку. Дане положення також спрямоване проти кейнсіанського курсу на поточне регулювання кон'юнктури, тому що кейнсіанські корективи запізнюються й можуть призводити до протилежних результатів. Тривалість лагів М. Фрідмен визначає від 6 місяців до 2 років.

4. Приріст грошової маси (монетарного базису) повинен відповідати росту ВВП з урахуванням змін у швидкості обертання грошей. Фрідмен виходив з того, що грошова політика повинна бути спрямована на досягнення відповідності між попитом на гроші та їх пропозицією. Для цього необхідно, щоб відсоток при-

росту грошей в обігу відповідав приросту цін національного доходу або ВВП. В цьому полягає **грошове правило Фрідмена**. Практично стосовно до США приріст грошової маси повинен здійснюватися на рівні 4—5 % щорічного приросту.

5. Монетаристи також вважають, що число державних регуляторів має бути скорочене до мінімуму: виключається податкове, бюджетне регулювання (так звані адміністративні методи).

Теорія економіки пропозиції

Суть концепції прихильників економіки пропозиції — у переносі зусиль із керування попитом на стимулювання сукупної пропозиції, активізацію виробництва й зайнятості. Представниками теорії є такі американські вчені як М. Фельдштейн, Г. Гільдер, А. Лаффер та ін. Назва «економіка пропозиції» походить від основної ідеї авторів концепції — стимулювати пропозицію капіталів і робочої сили. Вона містить обґрунтування системи практичних рекомендацій у галузі економічної політики, насамперед податкової.

На думку представників зазначеної концепції, ринок є не тільки найефективнішим способом організації господарства, але й єдиною нормальною, природною системою обміну. Як і монетаристи, прихильники теорії економіки пропозиції виступають за ліберальні методи керування економікою, критикують методи прямого державного регулювання. Погляди цієї школи на роль держави схожі з позицією економіста Фрідріха фон Хайека (1899—1992), що наполегливо проповідував вільне ринкове ціноутворення.

Зупинимося коротко на рекомендаціях школи економіки пропозиції у сфері податкової політики. На їх думку, збільшення податків веде до росту витрат і цін, що у кінцевому рахунку перекладається на споживачів. Високі податки стримують інвестування, вкладення коштів у нові технології та в удосконалення виробництва. На відміну від Кейнса, прихильники економіки пропозиції стверджують, що податкова політика країн Заходу не стримує, а підсилює інфляцію, не стандартизує економіку, а підриває стимули до зростання виробництва. Прихильники цієї теорії виступають за скорочення податків з метою стимулювання інвестицій. Пропонується відмовитися від системи прогресивного оподаткування (одержувачі високих прибутків є лідерами у відновленні виробництва й підвищенні продуктивності), знизити

податкові ставки на підприємництво, на зарплату й дивіденди. Зниження податків збільшить прибутки і заощадження підприємців, зменшить рівень процентної ставки, внаслідок чого будуть зростати накопичення й інвестиції. Для одержувачів зарплати зниження податків збільшить принадність додаткової роботи й одержання додаткових заробітків. Зростуть стимули до праці, збільшиться пропозиція робочої сили.

Рекомендації цієї школи щодо збільшення пропозицій капіталів і робочої сили використовуються в економічних програмах США та інших західних країн. Варто згадати й інші рекомендації прихильників школи економіки пропозиції.

Оскільки зниження податків веде до скорочення доходної частини бюджету, пропонуються різні способи подолання дефіциту держбюджету. Так, рекомендується урізувати соціальні програми, скоротити управлінський держапарат, позбутися малоефективних федеральних витрат (наприклад, субсидій промисловим підприємствам, витрат на розвиток інфраструктури тощо).

Політика заморожування соціальних програм, здійснювана у США, Англії, Франції й інших країнах, спирається на обґрунтування прихильників економіки пропозиції й монетаристів.

Концепція раціональних очікувань

Концепція раціональних очікувань є одним із наймолодших напрямків сучасної економічної думки. Широке застосування для побудови економічних моделей вона одержала лише у 70-х роках внаслідок використання методологічних принципів класичної економіки.

Автор концепції раціональних очікувань Роберт Лукас — професор Чиказького університету — одержав Нобелівську премію з економіки у 1995 р. Також основоположниками теорії є Т. Дж. Саргент та Н. Уолес.

Одна з центральних ідей неокласиків полягає в тому, що економічні агенти, використовуючи економічну інформацію, спроможні самостійно прогнозувати економічні процеси та приймати оптимальні рішення. При цьому споживачі прагнуть до максимізації корисності.

Іншим основним положенням теорії раціональних очікувань є ідея про те, що ринки товарів і чинників виробництва є висококонкурентними, і тому ставка на зарплати й ціни на товари і чинники виробництва гнучко реагують на зміни у сфері виробництва

й обміну. Масштаби пропозиції і рівноважних цін швидко пристосовуються до змін у технологіях виробництва, ринкових потрясінь і перерв у економічній політиці держави. Під впливом нової ринкової ситуації споживачі й підприємці приймають адекватні економічні рішення, внаслідок чого ціни на товари й ресурси змінюються.

Подібна реакція споживачів, підприємців і власників чинників виробництва зводить нанівець результати дискретної стабілізаційної політики. Наприклад, центральний банк проводить політику «дешевих» грошей, здатну викликати інфляцію. У відповідь робітники вимагають підвищення зарплати, підприємці підвищують ціни на товари й послуги, кредитори збільшують процентну ставку. В результаті стимулююча політика «дешевих» грошей поглинається ростом цін і зарплати, а реальний об'єм виробництва й зайнятості не розширюється. Таким чином, раціональне поведіння споживачів, підприємців і власників чинників виробництва зводить до нуля дієвість стабілізаційної політики.

Однак економічні агенти можуть приймати й помилкові неправильні рішення через неадекватну оцінку наявної інформації. Наприклад, виробники можуть сприйняти загальний ріст цін як ріст попиту на конкретний товар і збільшать пропозицію товару. Оскільки ця помилка набуває повсякденного характеру, то через визначений час сукупна пропозиція починає перевищувати сукупний попит. В міру того, як це стає очевидним, виробництво скорочується.

Помилкова оцінка ситуації, на думку неокласиків, має місце у тому випадку, коли уряди приймають несподівані рішення, що впливають на перемінні та беруть участь у визначенні об'єму сукупної пропозиції. Тому уряди повинні відмовитися від кон'юнктурної антициклічної політики. Така політика не в змозі забезпечити тривалу рівновагу в економіці. Це досягається шляхом прийняття оптимальних рішень господарюючими суб'єктами, якщо є стабільність умов, що регламентують економічне життя.

Не заперечуючи необхідності участі держави в економічних процесах, прихильники концепції раціональних очікувань вважають неефективною як кейнсіанську, так і монетаристську концепції. Неефективність кейнсіанської та меншою мірою монетаристської політики полягає в нестабільності, непередбачуваності чинників, що визначають прийняття рішень економічними агентами. Вони виступають за створення стабільних правил, відпові-

дно до яких могли б приймати рішення й уряд, і економічні агенти. Серед цих правил, наприклад, пропонується прийняти закон, згідно з яким прийнятті урядом рішення у сфері грошової і фінансової політики могли б вступати у дію тільки через два роки після їх прийняття. Це дозволило б запобігти прийняттю кон'юнктурних, несподіваних для економічних агентів рішень, що диктуються, крім іншого й політичними мотивами, наприклад, такою передвиборної боротьби тощо.

Неолібералізм

Це напрямок в економічній науці й практиці керування господарською діяльністю, прихильники якого відстоюють принцип саморегулювання економіки, вільної від зайвої регламентації. Вони, по-перше, виходять із того, що ринок, як найефективніша форма господарювання, створює найкращі умови для економічного росту, і, по-друге, відстоюють пріоритетне значення свободи економічних агентів. Держава повинна забезпечувати умови для конкуренції і здійснювати контроль там, де відсутні ці умови. До неолібералізму за звичай відносять три школи:

- чиказьку (М. Фрідман);
- лондонську (Фрідріх фон Хайек);
- фрайбурзьку (Вальтер Ойкен, Людвіг Эрхард).

Серед західних прихильників неоліберального керування варто виділити Людвіга Эрхарда, за особистою участю якого Західна Німеччина наприкінці 40-х років була виведена з кризового стану. Ретельно підготовлена економічна реформа проводилася одночасно з реформою цін та перебудовою централізованого управління. Попередня система господарювання була зруйнована не відразу, а поступово. Успіх реформи забезпечувався і своєчасним коригуванням обмінного курсу національної валюти, наявністю сильної й авторитетної влади.

Концепція соціально-ринкового господарства, розроблена В. Ойкеном, своєю популярністю зобов'язана ефективній економічній політиці Л. Эрхарда. Це була політика так званого середнього шляху. Вона спрямована на згладжування соціальних протиріч, всебічну підтримку підприємництва, створення умов для покращення життя середніх верств населення.

Одним з основоположників і теоретиків неолібералізму є Фрідріх фон Хайек. Він відстоює принцип максимальної свободи людини. З боку держави не повинно бути ніякого примусу і зов-

нішнього втручання. Основна вимога прихильників подібних поглядів полягає в організації діяльності уряду в усіх галузях.

Перелічені альтернативні концепції макроекономічного регулювання не знижують значення кейнсіанської теорії, а швидше доповнюють її, поглиблюючи наші уявлення про складний механізм функціонування економіки. Практичний досвід переконує, що у нинішніх умовах буде помилкою надавати перевагу лише кейнсіанським чи монетаристським концепціям. У процесі державного регулювання економіки найкращий ефект досягається за умов поєднання фіскальної та грошово-кредитної політики.

Основні поняття та терміни

Функції держави у ринковій економіці
Сутність державного регулювання економіки
Класична теорія
Класична модель загальної економічної рівноваги
Закон Л. Вальраса
Кейнсіанська теорія
Кейнсіанська модель загальної економічної рівноваги
Інституціоналізм
Монетаризм
Монетарне, або грошове правило
Теорія економіки пропозиції
Концепція раціональних очікувань
Неолібералізм

Тести та завдання

1. До недоліків ринку можна віднести те, що ринок:

- 1. не володіє механізмом протистояння економічній нестабільності;*
- 2. не має важелів, здатних забезпечити людей суспільними благами;*
- 3. не є досконало монопольним;*
- 4. всі вище перераховані відповіді.*

2. До функцій держави у змішаній економіці можна віднести:

- 1. розробку напрямків соціально-економічного розвитку країни;*
- 2. формування правових засад функціонування економіки;*
- 3. захист конкурентних відносин;*
- 4. перерозподіл доходів та ресурсів;*
- 5. стабілізацію економіки;*
- 6. всі вище перераховані відповіді.*

3. Такі вчені, як В. Петті, Ф. Кене, А. Тюрго, Д. Мілля, А. Маршалл, А. Пігу, є представниками:

1. класичної теорії;
2. кейнсіанської теорії;
3. теорії економіки пропозиції;
4. концепції раціональних очікувань;
5. неолібералізму.

4. Класики опиралися на закон Ж. Б. Сея, який говорить, що:

1. попит породжує пропозицію;
2. пропозиція породжує свій власний попит;
3. заощадження не можуть перевищувати інвестиції;
4. ринкова система — саморегулююча система.

5. Кейнсіанці стверджують, що держава повинна:

1. втручатися у ринкову економіку;
2. не втручатися у ринкову економіку;
3. число державних регуляторів скоротити до мінімуму;
4. зменшити державні витрати.

6. Які з перерахованих концепцій класичної макроекономічної теорії критикував Дж. Кейнс:

1. закон Сея;
2. кількісну теорію грошей;
3. теорію ринкового саморегулювання економіки;
4. усі відповіді правильні;
5. усі відповіді неправильні.

7. Наявність якого фактору не надає ціні еластичності вбік зниження на думку Дж. Кейнса:

1. конкуренції;
2. монополії;
3. профспілок;
4. всі вище перераховані;
5. правильної відповіді немає.

8. Держава, корпорації, профспілки, правові, психологічні, морально-етичні аспекти є рушійною силою розвитку людського суспільства на думку представників:

1. класичної теорії;
2. кейнсіанців;
3. монетаристів;
4. інституціоналістів;
5. теорії економіки пропозиції;
6. теорії раціональних очікувань.

9. Пропозиція грошей повинна щорічно збільшуватися однаковим темпом, що відповідає природному темпові зростання реального ВВП. Це твердження:

1. класиків;
2. кейнсіанців,
3. монетаристів;
4. неолібералістів.

10. Стимулювання пропозиції капіталів і робочої сили, перенесення зусиль із керування попитом на стимулювання сукупної пропозиції — це головна ідея представників:

1. класичної теорії;
2. кейнсіанців;
3. монетаристів;
4. інституціоналістів;
5. теорії економіки пропозиції;
6. теорії раціональних очікувань.

11. Економічні агенти, які використовують економічну інформацію та спроможні самостійно прогнозувати економічні процеси і приймати оптимальні рішення, прагнучи до максимальної корисності, є центральною ідеєю представників:

1. класичної теорії;
2. кейнсіанців;
3. монетаристів;
4. інституціоналістів;
5. теорії економіки пропозиції;
6. теорії раціональних очікувань.

12. Такі школи, як чиказька, лондонська, фрайбурзька, об'єднують в себе:

1. монетаризм;
2. інституціоналізм;
3. теорія економіки пропозиції;
4. теорія раціональних очікувань;
5. неолібералізм.

13. Зобразіть порівняльну схему основних концепцій представників класичної школи та кейнсіанців.

Класики	Кейнсіанці
Пропозиція породжує свій власний попит (закон Сея)	

Класики	Кейнсіанці
Ринкова система — саморегулююча система	Саморегуляція неможлива, необхідне втручання держави

Контрольні запитання

1. З'ясуйте регулюючу роль ринку в умовах змішаної економіки.
2. Які ви знаєте обмеження ринку, що зумовлюють необхідність державного втручання в економіку, та у чому вони проявляються?
3. Ринок є ідеальною формою організації суспільного виробництва, чи він має певні обмеження?
4. Які недоліки ринкової системи можуть бути компенсовані лише за допомогою державного втручання в економіку?
5. Які функції, спрямовані на регулювання економіки, виконує держава?
6. Наведіть основні аргументи класичної теорії щодо саморегулюючої здатності ринку та недоцільності державного втручання у ринкову економіку.
7. Розкрийте зміст кейнсіанського механізму державного регулювання економіки.
8. Яку роль у кейнсіанській теорії відіграє мультиплікатор інвестицій?
9. Чим була зумовлена поява альтернативних концепцій макроекономічного регулювання економіки?
10. Назвіть засновників інституціоналістського напрямку та охарактеризуйте його суть.
11. У чому полягає суть основних положень монетаристської теорії?
12. З'ясуйте основний зміст концепції прихильників економіки пропозиції та її використання в економічних програмах США та країн Заходу.
13. Що ви знаєте про концепцію раціональних очікувань?
14. Охарактеризуйте неолібералістський напрямок в економічній науці.
15. Які макроекономічні концепції використовують в економіці сучасної України?

Темати рефератів

1. Класична теорія макроекономіки.
2. Кейнсіанська теорія макроекономіки.
3. Концепція інституціоналізму.

4. Концепція неолібералізму.
5. Концепція монетаризму.
6. Теорія економіки пропозиції.
7. Концепція раціональних очікувань.

Література

1. *Гальчинський А. С., Єщенко П. С., Палкін Ю. І.* Основи економічної теорії. — К.: Вища школа, 1995. — С. 199—211.
2. *Задоя А. А., Петруня Ю. Е., Рыбари М.* Основы экономической теории: Уч. пос. — К.: Знання, 2000. — С. 228—248, 327—344.
3. *Задоя А. А., Петруня Ю. Е.* Макроэкономика: Уч. — К.: О-во «Знання», КОО, 2004. — С. 31—45.
4. *Ковальчук В. М.* Загальна теорія економіки (теоретична економіка). — Тернопіль, 1999. — С. 170—174.
5. *Круш П. В., Тульчинська С. О.* Основи макроекономіки: Матеріали для вивчення курсу та підготовки до практичних занять. — К.: Видавництво «Політехніка», 2004. — С. 19—24.
6. *Круш П. В., Тульчинська С. О., Шевчук Н. А.* Основи економічної теорії: Навч.-мет. посіб. — К.: НТУУ «КПІ», 2004. — 70 с.
7. *Малиш Н. А.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: МАУП, 2003. — С. 4—12.
8. *Небова М. І.* Теорія макроекономіки: Навч. пос. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. — С. 228—247.
9. *Новіков Б. В., Сіньок Г. Ф., Круш П. В.* Основи адміністративного менеджменту: Навч. посіб. — К.: «Центр навчальної літератури», 2004. — 560 с.
10. Основы экономической теории. Микроэкономика. Макроэкономика. Под ред. Покрытана А. И. — Одесса: АОЗТ ИРЭНТТ, 1999. — С. 245—279.
11. *Павловський М. А.* Макроекономіка перехідного періоду. Український контекст. — К.: 1999. — С. 80—94, 121—168.
12. *Панчишин С.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Либідь, 2001. — С. 49—75.
13. *Поповенко Н. С., Забарная Э. Н, Маковеев П. С.* Макроэкономика: Уч. пос. — Одесса: ОГПУ, 2001. — С. 9—18.
14. *Радіонова І. Ф.* Макроекономіка: теорія та політика: Підручник. — К.: Таксон, 2004. — С. 20—60.
15. *Савченко А. Г. та ін.* Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — С. 148—170.
16. *Солоненко К. С.* Макроекономіка: Навч. пос. для студентів економічних спец. вищих навч. закладів. — К.: ЦУЛ, 2002. — С. 127—144.

ТЕМА № 5

МАКРОЕКОНОМІЧНА РІВНОВАГА. СУКУПНИЙ ПОПИТ І СУКУПНА ПРОПОЗИЦІЯ

1. Макроекономічна рівновага, поняття та моделі.
2. Сукупний попит, фактори впливу, крива сукупного попиту.
3. Сукупна пропозиція, фактори впливу, крива сукупної пропозиції.
4. Рівновага сукупного попиту (AD) та сукупної пропозиції (AS).

Макроекономічна рівновага, поняття та моделі

Макроекономічна рівновага — це економічна рівновага, в цілому її можна розуміти як збалансованість та пропорційність економічних процесів. Макроекономіка знаходиться у пошуку збалансованого засобу використання обмежених економічних ресурсів і розподілу товарів та послуг між членами суспільства. Ця збалансованість проявляється у пропорційності таких економічних процесів, як:

- виробництв і споживання;
- попит та пропозиція;
- матеріально-речові та фінансові потоки;
- фактори виробництва і його результати.

Подібна ситуація може розглядатися лише як ідеальна. Фактично ж вона не існує, але будь-яка економіка постійно прагне до рівноваги.

Перерахуємо найпростіші моделі економічної рівноваги та їх авторів:

— Франсуа Кене (XVIII ст.) — «Економічна таблиця» — опис простого відтворення на прикладі економіки Франції, перша досить вдала спроба модельної реалізації ідеї загальної економічної рівноваги;

— К. Маркс — «Схема простого і розширеного відтворення капіталу виробництва і обігу»;

— Леон Вальрас — «Модель загальної рівноваги в умовах дії закону вільної конкуренції»;

— Василь Леонтьєв — «Модель витрати — випуск» — міжнародний баланс виробництва і розподілу;

— Джон Нейман — «Моделі рівноважної економіки, що розширюється»;

— Джон Кейнс — «Модель короткострокової рівноваги».

На їх базі будуються модифіковані та синтетичні моделі макроекономічної рівноваги.

Сукупний попит, фактори впливу, крива сукупного попиту

Сукупний попит — це реальний обсяг національного виробництва, який споживачі, фірми та уряд готові купити у певний період за будь-які можливі ціни.

Або можна сказати, що це сума всіх індивідуальних попитів на кінцеві товари та послуги, які пропонуються на товарних ринках.

Крива сукупного попиту (AD) має вигляд негативної похилої лінії (рис. 5.1).

Крива сукупного попиту (AD)

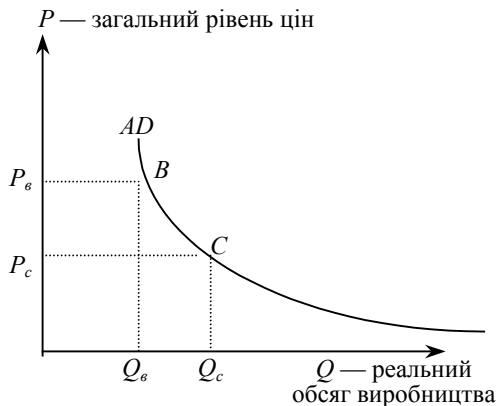

Рис. 5.1. Крива сукупного попиту

Крива сукупного попиту (AD) показує залежність між величиною реальних витрат за номінального рівня цін, коли інші умови незмінні.

Основною причиною спаду кривої AD є ефект пропозиції грошей: зростання ціни за сталої номінальної пропозиції грошей робить гроші «коштовними» і, відповідно, сукупні витрати низькими.

Чим нижчий рівень цін, тим більший реальний обсяг національного виробництва буде куплений (сукупний попит). Розглядаючи криву AD , бачимо зміни в обсязі сукупного попиту, викликаного змінами цін). Крива AD показує величину реальних витрат для кожного рівня цін, якщо інші умови не змінюються.

Структура попиту

Основними покупцями товарів та послуг, вироблених національною економікою, є домогосподарства, фірми, уряд та зарубіжні покупці. Тому сукупний попит складається з чотирьох основних складових: споживчого попиту, інвестиційного попиту, державного попиту та чистого експорту.

Споживчий попит (C) — сума видатків домогосподарств на різні товари та послуги, він залежить від:

- доходу населення;
- податків, трансфертних платежів;
- величини майна та доходів від нього;
- чисельності населення.

Інвестиційний попит (I) — попит підприємств на засоби виробництва: відновлення зношеного капіталу (амортизацію), збільшення реального капіталу. Залежить від:

- обсягу виробництва;
- витрат на капітал;
- циклічних коливань економіки;
- сподівань на майбутнє.

Попит держави (G) на товари та послуги (купівля зброї, фінансування шкіл, лікарень):

- для виробництва суспільних благ;
- на приріст державних інвестицій.

Попит із закордону або чистий експорт (Ex) — різниця між експортом та імпортом. Залежить від:

- співвідношення цін на вітчизняні та імпортні товари,
- валютного курсу.

Отже, сукупний попит може бути виражений наступним рівнянням:

$$AD = C + I + G + Ex. \quad (5.1)$$

Сукупний попит є сумою внутрішнього попиту ($C + I + G$) і зовнішнього попиту на вітчизняні товари і послуги (Ex). Сукупний попит має грошову форму. Тому зв'язок між рівнем цін та

величиною сукупного попиту обумовлюється насамперед загальними умовами грошового обігу.

Цінові фактори сукупного попиту

Спадний нахил кривої AD у макроекономічній теорії пояснюється впливом так званих цінових факторів, що впливають на об'єм виробництва.

1. Ефект відсоткової ставки, тобто її змін (ефект Кейнса). Полягає у тому, що при зростанні цін необхідна більша кількість грошей для оплати угод, отже, зростає попит на гроші, що при незмінній масі грошей викликає підвищення їх ціни, тобто відсоткової ставки. Підвищення відсоткової ставки скорочує інвестиції та споживання за рахунок кредиту. Внаслідок цього величина сукупного попиту зменшується.

2. Ефект багатства або касових залишків (ефект А. Пігу). Домогосподарства тримають певну частку активів у вигляді готівки, грошей на поточних рахунках та фінансових активів. Розмір багатства залежить від кількості грошей та рівня цін і вимірюється величиною реальних касових залишків. При зростанні цін реальна вартість накопичених фінансових активів та фінансових доходів (облігації, строкові депозити) зменшується, тобто їх власники стають біднішими та їх попит скорочується. І навпаки, при зменшенні цін попит підвищується.

3. Ефект імпорتنих закупівель або чистого експорту. Проявляється тоді, коли ціни на вітчизняні товари зростають або зменшуються порівняно з цінами на іноземні товари. Якщо внутрішні ціни підвищуються відносно іноземних, то будуть купувати імпорتنі товари, імпорт збільшиться, експорт зменшиться, внаслідок чого скорочується чистий експорт у складі сукупного попиту, і сукупний попит.

Нецінові фактори сукупного попиту

На величину сукупного попиту впливають також фактори, не пов'язані із зміною рівня товарних цін, так звані нецінові фактори. Вони впливають на переміщення кривої вправо або вліво.

1. Зміни у споживчих витратах. Очікування збільшення прибутку веде до збільшення сукупного попиту, крива сукупного попиту переміщується — вправо — вгору AD_1 .

Вкладені інвестиції прогоріли, попит зменшується, крива сукупного попиту переміщується вліво — вниз AD_2 .

2. **Зміни в економічній політиці держави.** Зростання державних закупівель, призводить до зростання сукупного попиту, крива переміщується вправо — вгору AD_1 . Держава збільшує податок на прибуток, попит зменшується, крива переміщується вліво — вниз AD_2 .

3. **Зміни у світовій економіці.** Зростання економічної активності у торговельних партнерів призведе до збільшення експорту, крива переміщується вправо — вгору AD_1 . Якщо зростають ціни на товар за кордоном, а наші товари стають дешевшими, то експорт збільшується, крива переміщується вправо — вгору AD_1 .

Якщо нецінові фактори вплинули на збільшення сукупного попиту, то крива сукупного попиту AD переміщується вправо — вгору AD_1 (рис. 5.2). І навпаки, якщо нецінові фактори вплинули на зменшення сукупного попиту, крива сукупного попиту AD переміщується вліво — вниз AD_2 (рис. 5.2).

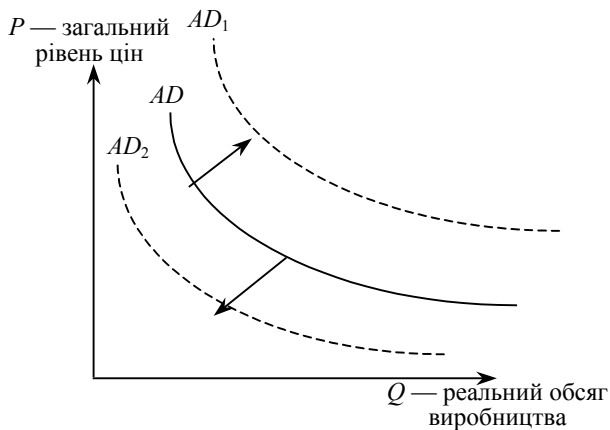

Рис. 5.2. Переміщення кривої сукупного попиту під впливом нецінових факторів

Сукупна пропозиція, фактори впливу, крива сукупної пропозиції

Сукупна пропозиція AS — реальний об'єм національного виробництва, який фірми готові виробити та продати за будь-якого можливого рівня цін за інших сталих умов.

Структура сукупної пропозиції

1. ВВП — втрати (збитки) в економіці.
2. Державні резерви — обладнання для виробництва, резерви — витрати (збитки) з них.
3. Товари та послуги системи державного страхування (держстрах).
4. Імпорт.

Крива AS має вигляд позитивної похилої кривої. Крива відображає взаємозалежність між реально пропонуваним на продаж обсягом національного виробництва і загальним рівнем цін.

Форма кривої AS відображає зміну витрат на одиницю продукції при збільшенні або зменшенні національного виробництва.

Сучасна макроекономічна наука розглядає три складові кривої сукупної пропозиції (рис. 5.3).

Крива сукупної пропозиції

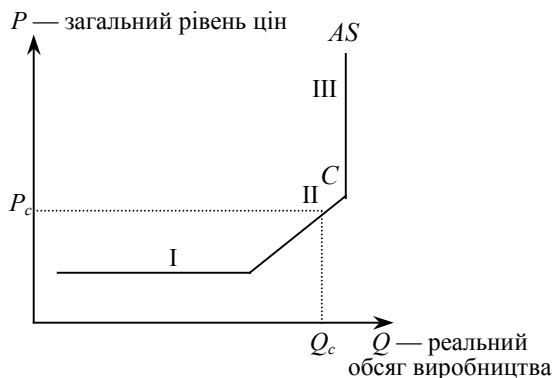

Рис. 5.3. Крива сукупної пропозиції

I. Горизонтальний (кейнсіанський) відрізок показує зміни в обсягу виробництва в умовах неповної зайнятості та постійних цін (депресійний стан економіки). Кейнсіанський відрізок кривої сукупної пропозиції показує, що фірми постачатимуть на ринок будь-яку кількість товарів, яка знаходить попит за вже існуючого рівня цін. Ідея кейнсіанської кривої сукупної пропозиції полягає в тому, що внаслідок існування безробіття фірми мають найняти за наявну платню стільки робітників, скільки їм потрібно. Отже, припускається, що середні виробничі витрати фірми не зміню-

ються зі зміною обсягів виробництва і фірми, відповідно, готові випустити на ринок стільки товарів, скільки вимагає попит на них за існуючого рівня цін.

Пряма горизонтальна лінія характерна короткостроковому періоду.

II. Проміжний (висхідний) — показує зміни в обсягу виробництва в економіці, що наближається до повної зайнятості, зростання реального ВВП на цьому відрізку супроводжується зростанням цін.

III. Вертикальний (класичний) — показує зміни в обсязі виробництва в умовах повної зайнятості, ВВП збільшується номінально, характерне інфляційне зростання цін. Класичний відрізок кривої пропозиції базується на припущенні, що ринок робочої сили завжди врівноважений за повної зайнятості. Якщо вся робоча сила повністю зайнята, то обсяги виробництва не можуть зростати понад досягнутий рівень, навіть якщо підвищується рівень цін. Більше немає робочої сили, аби виробити над досягнуте. Отже, крива сукупної пропозиції (рис. 5.3) буде вертикальною лінією за рівня ВВП.

Пряма вертикальна лінія притаманна довгостроковому періоду.

Відмінність між класичною і кейнсіанською кривими сукупної пропозиції полягає в тому, що класична крива пропозиції базується на припущенні, що ринок праці функціонує досконало, завжди підтримуючи повну зайнятість робочої сили. Повна зайнятість підтримується через механізм коливань заробітної плати. Кейнсіанська ж крива сукупної пропозиції базується на припущенні, що рівень заробітної плати не дуже змінюється, або й взагалі не змінюється за безробіття, яке може тривати певний час.

Нецінові фактори

Нецінові фактори впливають на переміщення кривої сукупної пропозиції AS вправо — вниз або вліво — вгору.

1. **Зміна цін на ресурси** (ціна на робочу силу — зарплата, матеріальні ресурси). Якщо ціна на паливо підвищилася, то сукупна пропозиція зменшиться, крива сукупної пропозиції AS переміщується вліво — вгору AS_1 .

2. **Зміна продуктивності ресурсів**. Виробити більший обсяг національного продукту тими самими ресурсами. Якщо продуктивність праці збільшиться, то сукупна пропозиція теж збільшиться, крива сукупної пропозиції AS зміститься вправо — вниз AS_2 .

3. Зміни у державній політиці — податки, субсидії, державне регулювання. Якщо податки збільшаться, сукупна пропозиція — зменшиться, крива сукупної пропозиції AS переміщується вліво — вгору AS_1 .

Якщо нецінові фактори вплинули на збільшення сукупної пропозиції, то крива сукупної пропозиції AS переміщується вправо — вниз AS_2 (рис. 5.4). І навпаки, якщо нецінові фактори вплинули на зменшення сукупної пропозиції, крива сукупної пропозиції AS переміщується вліво — вгору AS_1 (рис. 5.4).

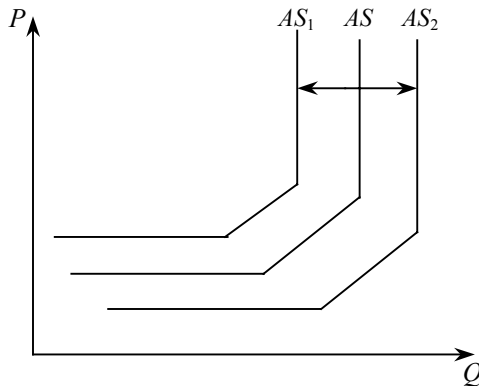

Рис. 5.4. Переміщення кривої сукупної пропозиції під впливом нецінових факторів

Рівновага сукупного попиту (AD) та сукупної пропозиції (AS)

Важливою властивістю, яка притаманна ринковій економіці, є постійне тяжіння до рівноваги.

Точка перетину (E) кривої сукупного попиту AD та кривої сукупної пропозиції AS є точкою рівноваги (рис. 5.5), яка визначає:

— рівноважний рівень цін (P_e) — рівень цін на кінцеву продукцію, який встановився на основі рівноваги $AD - AS$;

— рівноважний об'єм національного виробництва (Q_e) — реальний об'єм національного виробництва, що встановився на основі рівноваги $AD - AS$.

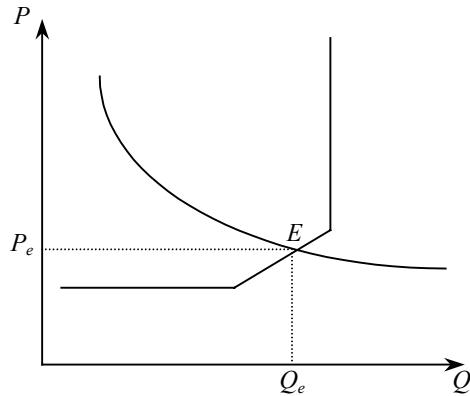

Рис. 5.5. Рівновага сукупного попиту та сукупної пропозиції

Існує три варіанта рівноваги:

— **на кейнсіанському відрізку** (рис. 5.6. а) — якщо сукупний попит AD зміщується, то це призводить до зростання об'єму національного виробництва Q і зайнятості при сталих цінах P .

— **на проміжному відрізку** (рис. 5.6. б) — зростає Q , зростає зайнятість, зростають ціни.

— **на класичному відрізку** (рис. 5.6. в) — зростають ціни P та виникає інфляція, ВВП номінальний зростає, але ВВП реальний — незмінний.

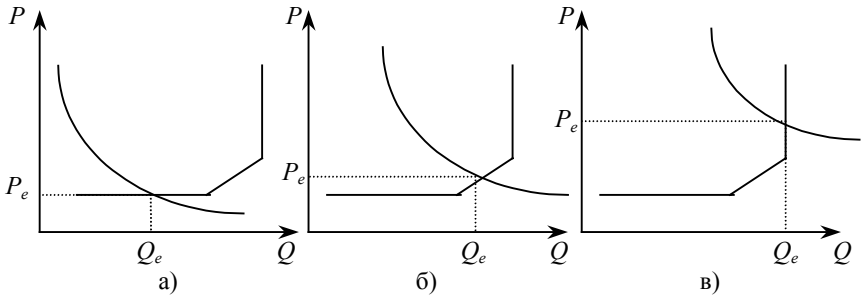

Рис. 5.6. Рівновага сукупного попиту та сукупної пропозиції:

а) на кейнсіанському відрізку;

б) на проміжному відрізку;

в) на класичному відрізку

AD_1 — початкова крива сукупного попиту.

AS_1 — початкова крива сукупної пропозиції.

AS — довгострокова крива сукупної пропозиції, яка бере свій початок у точці потенціального ВВП — Q_1 .

E_1 — точка перетину трьох кривих, тобто точка подвійної рівноваги, короткострокової та довгострокової, вона може забезпечуватися за умов повної зайнятості.

Якщо сукупний попит падає, крива зміщується вліво — AD_2 , це приведе до зменшення обсягу виробництва (Q_2) і зменшення цін (P_2), однак безробіття збільшується (рис. 5.7).

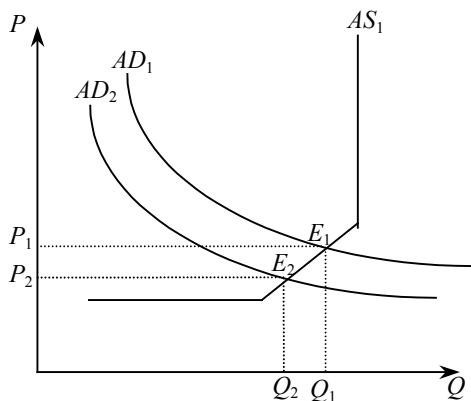

Рис. 5.7. Рівновага сукупного попиту та сукупної пропозиції при зміні сукупного попиту

Короткострокова рівновага означає, що кількість товарів, які покупці бажають придбати, дорівнює кількості товару, яку виробники мають намір виробити.

Довгострокова рівновага означає, що кількість товарів, які покупці бажають придбати, дорівнює потенціально можливостям економіки.

Основні поняття та терміни

Макроекономічна рівновага

Сукупний попит

Крива сукупного попиту

Структура сукупного попиту

Цінові фактори сукупного попиту

Ефект відсоткової ставки
Ефект касових залишків
Ефект імпорتنих закупівель
Нецінові фактори сукупного попиту
Сукупна пропозиція
Крива сукупної пропозиції
Горизонтальний (кейнсіанський) відрізок сукупної пропозиції
Проміжний (висхідний) відрізок сукупної пропозиції
Вертикальний (класичний) відрізок сукупної пропозиції
Нецінові фактори сукупної пропозиції
Рівновага сукупного попиту та сукупної пропозиції
Короткострокова рівновага
Довгострокова рівновага

Тести та завдання

1. Макроекономічна рівновага — це рівновага між:

1. виробництвом і споживанням;
2. попитом та пропозицією;
3. матеріально-речовими та фінансовими потоками;
4. факторами виробництва і його результатами;
5. всі відповіді вірні.

2. Реальний обсяг національного виробництва, який споживачі, фірми та уряд готові купити у певний період часу за будь-яких можливих цін — це:

1. сукупна пропозиція;
2. сукупний попит;
3. загальне виробництво;
4. національне багатство.

3. До складових структури сукупного попиту належать:

1. споживчий попит;
2. інвестиційний попит;
3. попит держави;
4. попит із закордону;
5. все вище перераховане.

4. До цінових факторів сукупного попиту не відносять:

1. ефект відсоткової ставки;
2. ефект споживчих витрат;
3. ефект багатства;
4. ефект чистого експорту.

5. Якщо нецінові фактори вплинули на зміну сукупного попиту негативно, то це призведе до:

1. пересування кривої сукупного попиту праворуч — вгору;
2. пересування кривої сукупного попиту праворуч — вниз;
3. пересування кривої сукупного попиту ліворуч — вгору;
4. пересування кривої сукупного попиту ліворуч — вниз;
5. не вплине на пересування кривої сукупного попиту.

6. До нецінових факторів сукупної пропозиції не відносить:

1. зміну цін на ресурси;
2. зміну відсоткової ставки;
3. зміну продуктивності ресурсів;
4. зміну в державній політиці.

7. Якщо в економіці підвищуються ціни на ресурси, то:

1. крива сукупної пропозиції зміститься вліво — вгору;
2. крива сукупної пропозиції зміститься вліво — вниз;
3. крива сукупної пропозиції зміститься вправо — вгору;
4. крива сукупної пропозиції зміститься вправо — вниз;
5. крива сукупної пропозиції залишиться незмінною.

8. Якщо в економіці країни зменшаться податки, то:

1. крива сукупної пропозиції зміститься вправо — вниз;
2. крива сукупної пропозиції зміститься вліво — вгору;
3. крива сукупного попиту зміститься вправо — вниз;
4. крива сукупного попиту зміститься вліво — вниз.

9. Якщо відбуваються зміни у споживчих витратах і очікується збільшення прибутку, то:

1. крива сукупної пропозиції зміститься вправо — вниз;
2. крива сукупної пропозиції зміститься вліво — вгору;
3. крива сукупного попиту зміститься вправо — вгору;
4. крива сукупного попиту зміститься вліво — вниз.

10. Взаємозалежність між реально пропонованим на продаж обсягом національного виробництва і загальним рівнем цін показує:

1. крива сукупної пропозиції;
2. крива сукупного попиту;
3. класичний відрізок кривої сукупної пропозиції;
4. кейнсіанський відрізок кривої сукупної пропозиції;
5. проміжний відрізок кривої сукупної пропозиції.

11. Якщо нецінові фактори вплинули на зміну сукупної пропозиції позитивно, то це призведе до:

1. пересування кривої сукупної пропозиції праворуч — вгору;
2. пересування кривої сукупної пропозиції праворуч — вниз;
3. пересування кривої сукупної пропозиції ліворуч — вгору;
4. пересування кривої сукупної пропозиції ліворуч — вниз;
5. не вплине на пересування кривої сукупної пропозиції.

Контрольні запитання

1. Що собою являє сукупний попит, як його можна визначити?
2. Назвіть і дайте характеристику основним складовим сукупного попиту.
3. З'ясуйте, які фактори опосередковують залежність між сукупним попитом і ціною національного продукту?
4. Назвіть та охарактеризуйте цінові фактори сукупного попиту.
5. Перерахуйте нецінові чинники сукупного попиту та розкрийте їх вплив на розширення сукупного попиту.
6. Охарактеризуйте форми зв'язку між ціною та кривою сукупної пропозиції.
7. Проаналізуйте вплив держави на сукупний попит.
8. Які фактори впливають на сукупну пропозицію?
9. З'ясуйте відмінності між класичною та кейнсіанською моделями сукупної пропозиції.
10. Охарактеризуйте суть реальних та номінальних чинників сукупної пропозиції.
11. Назвіть, які економічні процеси забезпечують макроекономічну рівновагу.
12. Назвіть авторів та охарактеризуйте суть основних моделей економічної рівноваги.
13. Проаналізуйте і дайте визначення рівноважного рівня цін і рівноважного обсягу виробництва.
14. Охарактеризуйте і зобразіть графічно варіанти макроекономічної рівноваги сукупного попиту і сукупної пропозиції.
15. Які фактори призводять до порушення макроекономічної рівноваги?

Література

1. *Базилевич В. Д., Баластрик Л. О.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Атіка, 2002. — С. 54—89.
2. *Задоя А. А., Петруня Ю. Е.* Макроекономіка: Уч. — К.: О-во «Знання», КОО, 2004. — С. 156—176; 185—206.
3. Макроекономіка: Навч. пос. / П. Ю. Буряк, Л. Л. Цимбал, У. Д. Балагурак та ін. — Львів: ІНТЕРЕКО, 2001. — С. 56—79.
4. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник у 2-х ч. / За заг. ред. С. Будаговської. — К.: Основи, 2001. — С. 261—287.

5. *Небова М. І.* Теорія макроекономіки: Навч. пос. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. — С. 94—124.

6. Основы экономической теории. Микроэкономика. Макроэкономика. Под ред. Покрытана А. И. — Одесса: АОЗТ ИРЭНТТ, 1999. — С. 227—245.

7. *Панчишин С.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Либідь, 2001. — С. 241—296.

8. *Поповенко Н. С., Забарная Э. Н., Маковеев П. С.* Макроекономіка: Уч. пос. — Одесса: ОГПУ, 2001. — С. 44—64.

9. *Радіонова І. Ф.* Макроекономіка: теорія та політика: Підручник. — К.: Таксон, 2004. — С. 20—60.

10. *Савченко А. Г. та ін.* Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — С. 103—124.

11. *Солоненко К. С.* Макроекономіка: Навч. пос. для студентів економічних спец. вищих навч. закладів. — К.: ЦУЛ, 2002. — С. 99—109.

12. *Старченко В. Д.* Макроекономіка: Опорний конспект лекцій. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. — С. 22—32.

ТЕМА № 6

СПОЖИВАННЯ ТА ЗАОЩАДЖЕННЯ

1. Суть споживання та заощадження.
2. Функція споживання та заощаджень.
3. Недоходні фактори споживання та заощадження.
4. Теорії споживання.

Суть споживання та заощадження

У закритій економіці існує три напрямки використання виробленої нею продукції.

$$Y = C + I + G. \quad (6.1)$$

Тобто, частина виробленої продукції споживається домогосподарствами C , частина використовується фірмами та домогосподарствами на інвестиції I , частина закупається урядом для використання на суспільні потреби G .

Споживання домогосподарствами — один з головних компонентів, які визначають розвиток економіки. Переважна частина, приблизно від $2/3$ до $3/4$ виробленої продукції йде на споживання (C). Споживання формує споживчу поведінку, яка є своєрідним індикатором циклічного розвитку економіки.

Індекс споживчих настроїв (ІСН) — це показник, який використовують для оцінки споживчої поведінки, він входить до числа основних макроекономічних показників, на основі яких складають прогнози економічного циклу, а також він є важливим для визначення економічної політики держави. Він був розроблений у 1946 р. у США, практичне використання індексу для аналізу української економіки почалося з 1994 р.

Споживання — індивідуальне та спільне використання споживчих благ для задоволення матеріальних та духовних потреб.

Кейнс вивів чотири правила сукупного споживання:

1. Споживання (C) є функцією безподаткового доходу;
2. Розмір граничної схильності до споживання (c') знаходиться у межах від 0 до 1, тобто $0 < c' < 1$;
3. З ростом безподаткового доходу середня схильність до споживання (c) знижується;
4. З ростом безподаткового доходу гранична схильність до споживання (c') також падає.

За структурою споживання розрізняють такі групи:

- товари поточного споживання (продукти харчування, одяг);
- товари тривалого користування (предмети побуту, транспортні засоби);
- послуги (житло, освіта, охорона здоров'я, відпочинок).

Структура споживчих витрат у різних груп населення — різна. Але існують спільні групи витрат, такі як на: харчування, одяг, житло, медицину, освіту, транспорт.

Наприклад, у США видатки на продукти харчування становлять близько 20 % використовованого доходу, у країнах Західної Європи — в середньому 25 %, а в Україні приблизно 60 % використовованого доходу.

Існують передбачені закономірності, за якими домашні господарства розподіляють свої доходи за статтями споживання.

Так, статистика свідчить, що бідні сім'ї 30—35 % свого доходу витрачають на товари першої необхідності та житло. Із зростанням доходу сімей попит на товари і послуги низької якості зменшується, а на високоякісні товари та послуги зростає. Із подальшим зростання доходу вага споживчих витрат на харчування зменшується.

Споживчі витрати на одяг, товари тривалого користування зростають швидше ніж дохід і приблизно дорівнюють 10—20 %. На освіту, здоров'я, відпочинок припадає приблизно 50—55 % від суми споживчих витрат.

Але не весь безподатковий дохід витрачається на споживання, певна його частина заощаджується.

Заощадження — частина доходу, яка залишається не використаною після споживання. Заощадження — це економічний процес, пов'язаний з інвестуванням.

Тобто, заощадження дорівнюють безподатковому доходу за відрахуванням споживання.

Наприклад, розглянемо залежність між реальним доходом та споживанням і заощадженнями:

Реальний дохід	Споживання	Заощадження
100	100	—
200	160	40
300	210	90
400	250	150

Заощадження роблять як домогосподарства, так і підприємства, але у них існують різні мотиви для заощаджень:

— у підприємств — максимізація чистого прибутку, для розширення виробництва, страхування від криз;

— у домогосподарств — накопичення коштів для купівлі землі, нерухомості, дорогих предметів тривалого користування, забезпечення старості та передачі спадку дітям, страхування від непередбачених хвороб, на навчання тощо.

Доходи та витрати населення в Україні приведені в табл. 6.1.

Таблиця 6.1

**ДОХОДИ ТА ВИТРАТИ
НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ, МЛН ГРН**

	2002	2003	2004	2005	2006
Доходи населення — усього	185 073	215 672	274 241	381 404	479 309
у тому числі заробітна плата	78 950	94 608	117 227	160 621	206 473
прибуток і змішаний дохід	33 540	36 330	43 828	58 404	72 388
доходи від власності	5297	6706	8337	11 072	14 617
соціальні допомоги та інші трансферти	67 286	78 028	104 849	151 307	185 831
Придбання товарів та послуг	153 589	180 730	222 270	306 769	383 163
Заощадження	17 058	16 277	31 077	45 651	53 730

Функція споживання та заощаджень

Споживання та заощадження безпосередньо впливають на рівень національного виробництва, ціни та зайнятість. Щоб зрозуміти цей вплив, треба ввести поняття функції споживання та функції заощаджень.

Функція споживання — це залежність між обсягом споживання і безподатковим доходом (рис. 6.1).

Функція споживання

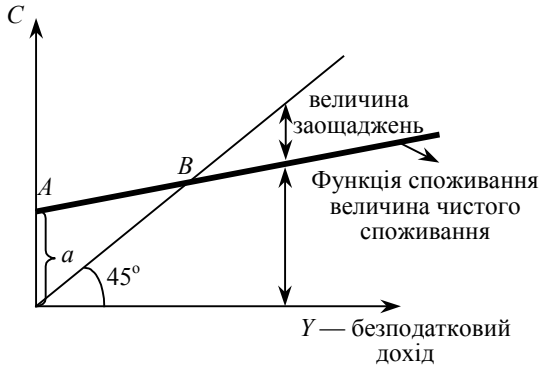

Рис. 6.1. Функція споживання

Якщо б споживчі витрати повністю дорівнювали доходу, то функція споживання прийняла б форму бісектриси.

a — автономне споживання, тобто обсяг споживання, який не залежить від безподаткового доходу (проживання в борг, за рахунок субсидій);

AB — чисті від'ємні заощадження, означає перевищення споживання над доходами, тобто життя в борг або за рахунок попередніх заощаджень;

т. B — нульове заощадження, тобто повне споживання доходу.

Функція заощадження

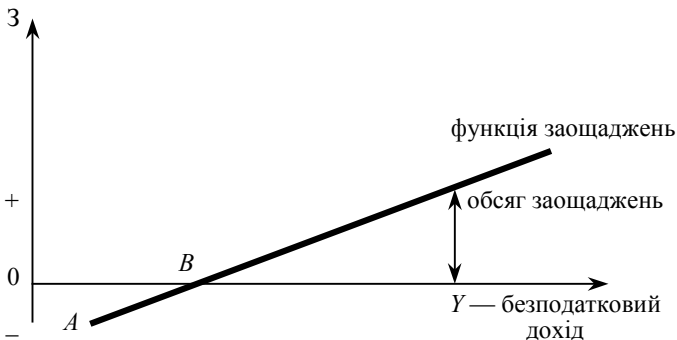

Рис. 6.2. Функція заощадження:

AB — від'ємні заощадження домогосподарств;

т. B — нульове заощадження.

Споживання та заощадження, як ми бачимо з функцій, залежать від безподаткового доходу: чим більше дохід, тим більше споживання та заощадження. Але заощадження також залежить від відсоткової ставки. Чим вища відсоткова ставка, тим більше заощадження і менше споживання.

Залежність споживання та заощадження від доходу називають схильністю до споживання та заощадження.

Розрізняють середню та граничну схильність до споживання та заощадження.

Середня схильність до споживання (c) — частка безподаткового доходу, що спрямовується на споживання:

$$c = \frac{C}{Y}, \quad (6.2)$$

де C — споживання;

Y — безподатковий дохід.

Середня схильність до заощадження (s) — частка безподаткового доходу, що спрямовується на заощадження:

$$s = \frac{Z}{Y}, \quad (6.3)$$

де Z — заощадження;

Y — безподатковий дохід.

Гранична схильність до споживання (c') показує, яка частка додаткового доходу спрямовується на додаткове споживання, тобто характеризує тенденцію змін у залежності від змін доходу:

$$c' = \frac{\Delta C}{\Delta Y}, \quad (6.4)$$

де ΔC — додаткове споживання;

ΔY — додатковий безподатковий дохід.

Гранична схильність до заощадження (s') показує, яка частка додаткового доходу спрямовується на додаткове заощадження:

$$s' = \frac{\Delta Z}{\Delta Y}, \quad (6.5)$$

де ΔZ — додаткове заощадження;

ΔY — додатковий безподатковий дохід.

Якщо до середньої схильності до споживання додати середню схильність до заощадження, то отримуємо одиницю.

$$c + s = 1. \quad (6.6)$$

Якщо до граничної схильності до споживання додати граничну схильність до заощадження, то отримуємо одиницю.

$$c' + s' = 1. \quad (6.7)$$

Середня схильність до споживання більша за середньою схильності до заощадження.

$$c > s. \quad (6.8)$$

Гранична схильність до споживання більша за граничну схильності до заощадження.

$$c' > s'. \quad (6.9)$$

При збільшенні доходу споживання та заощадження збільшуються, але гранична схильність до споживання (c') зменшується, а середня — збільшується.

Недоходні фактори споживання та заощадження

Крім доходу, на споживання та заощадження мають вплив також недоходні фактори:

1. **Багатство** — це нерухоме майно (будинки, автомобілі, предмети довгострокового користування), фінансові засоби (готівкові гроші, акції, облігації, страхові поліси), якими володіє населення. Чим більше нагромаджено багатства, тим менші стимули до заощаджень. Збільшення багатства зміщує функцію споживання вгору (C_1 ; рис. 6.3), а графік заощадження — вниз (Z_2 ; рис. 6.4).

2. **Податки** — зниження податків збільшує безподатковий дохід і тому збільшує як споживання, так і заощадження. Функція споживання (C_1) та заощадження (Z_1) переміщуються вгору (рис. 6.3, 6.4) і навпаки.

3. **Рівень цін** — зростання цін скорочує споживання і заощадження. Функція споживання (C) та заощадження (Z) переміщуються вниз (C_2, Z_2 ; рис. 6.3, 6.4) і навпаки.

4. **Відрахування на соціальне страхування** — Збільшення цих відрахувань призведе до скорочення споживання і заощадження. Функції споживання (C) та заощадження (Z) переміщуються вниз (C_2, Z_2 ; рис. 6.3, 6.4) і навпаки.

5. **Очікування** — якщо очікування несприятливі, то домашні господарства змушені робити покупки наперед, що збільшує споживання та зменшує заощадження. Функція споживання (C)

пересувається вгору (C_1 ; рис. 6.3), а функція заощадження (Z) вниз (Z_2 ; рис. 6.4).

6. **Споживча заборгованість** — якщо споживча заборгованість зростає, то зменшаться і споживання і заощадження домашніх господарств. Функція споживання (C) та заощадження (Z) переміщуються вниз (C_2, Z_2 ; рис. 6.3, 6.4) і навпаки.

7. **Відсоткова ставка** — коли відсоткова ставка зростає, споживання зменшується, а заощадження збільшуються. Функція споживання (C) пересувається вниз (C_2 ; рис. 6.3), а функція заощадження (Z) — вгору (Z_1 ; рис. 6.4).

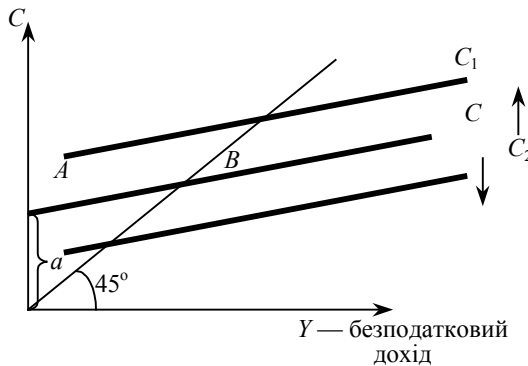

Рис. 6.3. Вплив недоходних факторів на функцію споживання

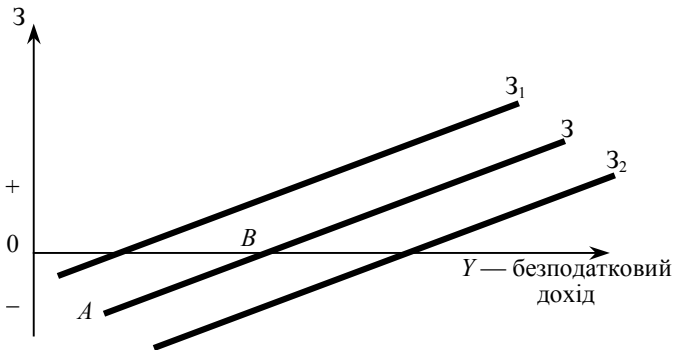

Рис. 6.4. Вплив недоходних факторів на функцію заощадження

Недоходні фактори впливають на споживання та заощадження та переміщують їх функції (рис. 6.3, 6.4). Якщо недоходний фактор впливає на збільшення споживання або заощадження, тоді

функції споживання (C) або заощадження (Z) перемінюються вгору (C_1, Z_1). Якщо недоходні фактори впливають на зменшення споживання або заощадження, тоді функції споживання (C) або заощадження (Z) переміщуються вниз (C_2, Z_2).

Теорії споживання

Зв'язок між споживанням і доходом був уточнений з використанням трьох ідей: між часового бюджетного обмеження Ірвінга Фішера, життєвого циклу Франко Модильяні та постійного доходу Мільтона Фрідмена.

Гіпотеза міжчасового бюджетного обмеження.

Ірвінг Фішер висунув гіпотезу про те, що при прийнятті споживацьких рішень раціональні економічні суб'єкти враховують не тільки поточний, але й майбутній доход, тобто весь доход, отриманий ними протягом життя, і висунув проблему **міжчасового споживчого вибору**. Суть його полягає у тому, що при прийнятті рішення о споживанні на сучасному етапі і у майбутньому споживачі стикаються з **міжчасовим бюджетним обмеженням**.

Проблема вибору існує перед споживачем, споживач живе у двох часових періодах: перший молодість (доход Y_1) і другий старість (доход Y_2).

Споживання в кожному періоді життя залежить від того, заощаджує споживач чи, навпаки, користується позикою. Зв'язок споживання і доходу у двох періодах описується формулою:

$$C_2 = (1 + r) \cdot (Y_1 - C_1) + Y_2, \quad (6.10)$$

звідси

$$C_1 + \frac{C_2}{1 + r} = Y_1 + \frac{Y_2}{1 + r}, \quad (6.11)$$

де r — реальна ставка відсотка;

C_1, C_2 — споживання 1-го та 2-го періоду;

Y_1, Y_2 — доход 1-го та 2-го періодів.

Остання формула — це рівняння між часовим бюджетним обмеженням та споживанням, яке показує, яку суму коштів повинні мати споживачі у період двох життєвих періодів.

З формули 6.11 випливає, що споживання визначається доходом, який сподівається мати споживач упродовж всього життя, та реальною відсотковою ставкою.

Отже, з моделі І Фішера випливає, що споживання визначається доходом, який споживач сподівається отримувати упродовж усього свого життя.

Теорія життєвого циклу

Це теорія споживання, розвинута у 1954 р. економістами А. Андро, Ф. Модильяні та Р. Брумергом. Вона ґрунтується на твердженні, що споживання у кожному періоді залежить не від поточного доходу, а від доходу протягом життя. Всі споживачі прагнуть так розподілити покупки в ході життя, щоб споживання залишалось постійним із року в рік, а багатство наприкінці життя рівнялося нулю, бо після смерті багатство людині не потрібно (рис. 6.5). Іншими словами, середня схильність до споживання всього життєвого циклу дорівнює 1, тобто впродовж усього життя людина купує стільки, скільки складає його безподатковий дохід за все життя. Модильяні графічно зобразив поведження споживачів (рис. 6.5).

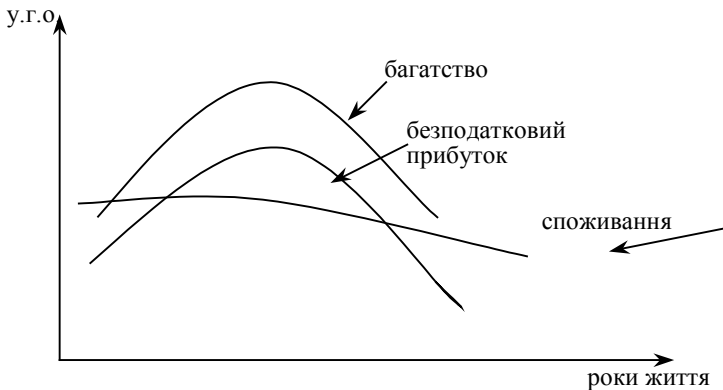

Рис. 6.5. Графічний вираз теорії «життєвого циклу Ф. Модильяні»

Багатство — сума реальних і фінансових засобів. Воно зростає доти, поки людина працює, а потім із виходом на пенсію починає

різко падати. Якщо до дня смерті багатство не стане рівним 0, то його частина, що залишилася, перейде у спадщину.

Доход, що знаходиться у розпорядженні, також збільшується до середини життя, а потім починає зменшуватися. Тому у ході життєвого циклу споживання залишається практично постійним.

У молоді роки люди живуть у борг і мають високе споживання, сподіваючись, що з роками, коли їх прибутки почнуть зростати, вони зможуть повернути борги.

У зрілі роки, маючи значний дохід і багатство, домогосподарства збільшують заощадження, готуючись до старості, і це робить їх споживання нижче потенційно можливого.

На старості на покупки витрачаються заощадження, що підтримує споживання практично незмінним.

Також змінюється й сама структура попиту впродовж життя. У молодості більше йде на харчування, одяг, покупку товарів тривалого користування. У старості — більше на медичне обслуговування, подорожі.

На рис. 6.5 показано, як змінюється дохід, заощадження та накопичене багатство протягом життєвого циклу. Якщо протягом життєвого шляху людина з свого доходу виділяє кошти на заощадження, які з часом стають накопиченим багатством, то в кінці життя людина їх використовує.

Функція споживання для окремого споживача має такий вигляд:

$$C = \frac{W + RT}{T} = \frac{1}{T}W + \frac{R}{T}Y, \quad (6.12)$$

де C — споживання;

W — початкове майно споживача;

Y — дохід;

T — роки життя;

R — роки праці.

Дані висновки з теорії життєвого циклу при детальнішому розгляді розходяться з дійсністю. Ще Дж. Кейнс у 1920 р. відмітив, що накопичені заощадження передаються у спадок із покоління в покоління. Статистичні данні 50—80-х рр. доводять, що люди похилого віку не прагнуть використати всі свої кошти, накопичені протягом життя, на свої потреби у старості. Навпаки, вони прагнуть залишити частину коштів у вигляді спадку своїм дітям. Мотиви подібної поведінки були досліджені економістами, які виявили чотири основні напрямки, що пояснюють причини залишення нащадкам спадщини.

По-перше, прагнення забезпечити своїм дітям «стартовий» капітал і надати їм більш високий рівень достатку.

По-друге, можливість використовувати спадщину як інструмент впливу на поведінку дітей.

По-третє, наявність спадщини обумовлюється бажанням старшого покоління забезпечити себе «з запасом», тому що ніхто не знає, скільки років дано прожити.

По-четверте, деякі люди оцінюють багатство як своєрідний «ефект Веблена», який дає можливість престижного існування та влади протягом життя.

Всі чотири причини можуть існувати та співіснувати, але потрібно пам'ятати про особисті якості індивідуумів.

Гіпотеза постійного (перманентного) доходу

Мілтон Фрідмен запропонував для пояснення поведінки споживачів гіпотезу постійного (перманентного) доходу, що була їм сформульована в 1957 р.

Теоретичні передумови гіпотези були наступні:

1. Ідея Ф. Модильяні про те, що протягом життя суб'єкти прагнуть підтримувати стабільний рівень споживання.

2. Теорія міжчасового споживання вибору І. Фішера.

В основі гіпотези перманентного доходу М. Фрідмена лежить положення про те, що суб'єкти формують свої споживчі витрати в залежності не від поточного (як у Дж. Кейнса), а постійного (перманентного) доходу, прагнучи таким чином забезпечити рівний рівень споживання протягом життя.

Перманентний дохід — це дохід, очікуваний споживачами за тривалий проміжок часу (це може бути кілька років або все життя). Цей дохід детерміновано усім багатством людини: розташовуваними засобами (акціями, облігаціями, нерухомістю) і людським капіталом (запас здоров'я, здібності, рівень кваліфікації тощо) — усім, що забезпечує заробіток суб'єкта. Під перманентним доходом мають на увазі середньозважену величину з усіх доходів, що суб'єкт очікує одержати в майбутньому, це будь-який середній дохід.

Таким чином, що поточний дохід (Y) буде дорівнювати:

$$Y = Y^P + Y^T, \quad (6.13)$$

де Y^P — перманентний дохід;

Y^T — тимчасовий дохід.

Постійний дохід — це частина доходу, що відповідно до очікувань людей збережеться в майбутньому, це рівень доходу, що буде одержувати домашні господарства, коли усунеться вплив тимчасових і перехідних факторів, таких як погодні умови, короткостроковий економічний цикл і непередбачені прибутки або збитки.

Тимчасовий дохід — це частина доходу, що економічні суб'єкти не очікують зберегти в майбутньому. Це тимчасові випадкові відхилення від доходу.

Існують три види шоків (відхилень) від доходу, що викликають реакцію споживача: тимчасові (випадкові), перманентні й очікувані в майбутньому.

1. Тимчасові (випадкові) — це такі шоки, при яких хоча поточний дохід 1-го періоду зміниться, але це майже не вплине на споживання, оскільки значна частина доходу буде спрямована на заощадження. Наприклад, якщо виграв велику суму грошей у лотерею, те найбільше імовірно, що він не витратить гроші, а розподілить на тривалий період часу.

2. Перманентні — це такі шоки, при яких зростає (зменшується) дохід 1-го і 2-го періодів. У цьому випадку в тій же пропорції зміниться і споживання. Прикладом може служити підвищення по службі.

3. Очікувані в майбутньому — це такі шоки, коли дохід 1-го періоду не зміниться, а у 2-му періоді відбувається зміна споживчих витрат. Так, якщо суб'єкт очікує підвищення по службі, то є імовірність, що він буде запозичувати гроші.

Споживання по Фрідмену пропорційно постійному (перманентному) доходу:

$$C = \alpha Y^p, \quad (6.14)$$

де α — коефіцієнт, який має постійне значення.

Найважливіший висновок, що впливає з гіпотези перманентного доходу Фрідмена, стосується середньої схильності до споживання.

Розділимо обидві частини рівняння(6.14) на Y й одержимо:

$$\frac{C}{Y} = \frac{\alpha Y^p}{Y}. \quad (6.15)$$

Тобто середня схильність до споживання залежить від відношення постійного доходу до поточного. Таким чином, роки високого доходу характеризуються низькою середньою схильністю до споживання, і навпаки. Однак у довгостроковому періоді вона постійна.

Основні поняття та терміни

Споживання

Індекс споживчих настроїв (ІСН)

Заощадження

Функція споживання

Функція заощадження

Середня схильність до споживання

Середня схильність до заощадження

Гранична схильність до споживання

Гранична схильність до заощадження

Недоходні фактори споживання та заощадження

Гіпотеза міжчасового бюджетного обмеження.

Гіпотеза постійного (перманентного) доходу

Перманентний дохід

Постійний дохід

Тимчасовий дохід

Теорія життєвого циклу

Тести та завдання

1. Індивідуальне та спільне використання споживчих благ для задоволення матеріальних потреб — це:

1. індекс споживчих настроїв;
2. споживання;
3. заощадження;
4. мультіплікатор.

2. Максимізація чистого прибутку для розширення виробництва, страхування від криз — це мотиви для:

1. споживання;
2. заощадження підприємств;
3. заощадження домогосподарств;
4. заощадження держави.

3. Залежність між обсягом споживання і безподатковим доходом показує:

1. функція споживання;
2. функція заощадження;
3. функція доходу;
4. середня схильність до споживання;
5. гранична схильність до споживання.

4. Якщо недоходний фактор впливає на збільшення споживання або заощадження, то:

1. функції споживання або заощадження переміщуються вгору;
2. функції споживання або заощадження переміщуються вниз;
3. це не впливає на переміщення функції споживання та заощадження;
4. правильної відповіді немає.

5. Частка безподаткового доходу, що спрямовується на споживання, — це:

1. гранична схильність до споживання;
2. середня схильність до споживання;
3. споживання домашніх господарств;
4. споживання підприємств.

6. Частка додаткового доходу, що спрямовується на додаткове заощадження, — це:

1. гранична схильність до заощадження;
2. середня схильність до заощадження;
3. чисті від'ємні заощадження;
4. нульове заощадження;
5. всі відповіді правильні.

7. Сума середньої схильності до споживання та середньої схильності до заощадження завжди дорівнює:

1. більше одиниці;
2. менше одиниці;
3. одиниці;
4. будь якому значенню;
5. всі відповіді правильні.

8. До недоходних факторів споживання та заощадження не належать:

1. рівень цін;
2. податки;
3. відрахування на соціальне страхування;
4. очікування;
5. відсоткова ставка;
6. правильної відповіді немає.

9. Якщо відсоткова ставка зростає, функція:

1. споживання та заощадження збільшується;
2. споживання та заощадження зменшується;
3. споживання збільшується, а заощадження зменшується;
4. споживання зменшується, а заощадження збільшується.

10. Якщо податки збільшуються, тоді функція:

1. споживання та заощадження збільшується;
2. споживання та заощадження зменшується;
3. споживання збільшується, а заощадження зменшується;
4. споживання зменшується, а заощадження збільшується.

11. Споживання у кожному періоді залежить не від поточного доходу, а від доходу протягом життя, а багатство наприкінці життя має дорівнювати нулю. Це обґрунтування:

1. гіпотези міжчасового бюджетного обмеження І. Фішера;
2. теорія життєвого циклу Ф. Модильяні;
3. теорія Дж. Кейнса;
4. правильної відповіді немає.

12. Споживання населення країни збільшилося на 5 млн у.г.о., дохід зріс на 10 млн у.г.о. Визначити значення граничної схильності до споживання.

13. Гранична схильність до заощадження дорівнює 0,35. Чому дорівнює гранична схильність до споживання?

Контрольні запитання

1. Які основні чинники споживання ви знаєте?
2. Які чотири постулати містить функція споживання Кейнса?
3. З'ясуйте, що таке споживання?
4. Що таке індекс споживчих настроїв?
5. Зобразіть схематично і опишіть функції споживання.
6. Дайте визначення середньої та граничної схильності до споживання та заощадження.
7. З'ясуйте, що таке заощадження?
8. Зобразіть схематично і опишіть функції заощадження.
9. Чому середня схильність до споживання більша середньої схильності до заощадження?
10. Проаналізуйте вплив держави на сукупний попит.
11. Поясніть вплив недоходних факторів на функцію споживання.
12. Назвіть недоходні фактори споживання та заощадження.
13. Поясніть вплив недоходних факторів на функцію заощадження.
14. З'ясуйте теорію життєвого циклу Ф. Модильяні.

Теми рефератів

1. Теорія життєвого циклу Ф. Модильяні.
2. Споживання та заощадження в Україні.

Література

1. *Агапова Т. А., Середина С. Ф.* Макроэкономика. — М.: Дис, 1997. — С. 64—87.
2. *Круш П. В., Тульчинська С. О.* Основи макроекономіки: Матеріали для вивчення курсу та підготовки до практичних занять. — К.: Видавництво «Політехніка», 2004. — С. 29—34.
3. *Левшин А. Я.* Введение в рыночную экономику. Часть I, II. — Станкин, 1992. — С. 82—98.
4. Макроекономіка: Навч. пос. / П. Ю. Буряк, Л. Л. Цимбал, У. Д. Балагурак та ін. — Львів: ІНТЕРЕКО, 2001. — С. 160—194.
5. *Малиш Н. А.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: МАУП, 2003. — С. 62—71.
6. *Небова М. І.* Теорія макроекономіки: Навч. пос. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. — С. 376—394.
7. *Панчишин С.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Либідь, 2001. — С. 98—121.
8. *Поповенко Н. С., Забарная Э. Н, Маковеев П. С.* Макроэкономика: Уч. пос. — Одесса: ОГПУ, 2001. — С. 33—44.
9. *Радіонова І. Ф.* Макроекономіка: теорія та політика: Підручник. — К.: Таксон, 2004. — С. 192—195.
10. *Савченко А. Г. та ін.* Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — С. 77—98.
11. *Селищев А. С.* Макроекономика: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 200. — Гл. 2, 3.
12. *Солоненко К. С.* Макроекономіка: Навч. пос. для студентів економічних спец. вищих навч. закладів. — К.: ЦУЛ, 2002. — С. 71—89.

ТЕМА № 7

ІНВЕСТИЦІЇ

1. *Поняття і суть інвестицій.*
2. *Крива сукупного попиту на інвестиції.*
3. *Невідсоткові фактори та фактори мінливості інвестицій.*
4. *Мультиплікатор інвестицій.*

Поняття і суть інвестицій

Інвестиції — це другий після споживання компонент сукупних витрат. Кожна країна намагається збільшити загальний обсяг продукції, щоб підвищити рівень життя своїх громадян. Досягти цієї мети можна лише через інвестиції, які є одним із найважливіших елементів господарського життя країни.

Майже всі інвестиції здійснюються підприємствами, а не домогосподарствами, але домогосподарства, приймаючи рішення про споживання і заощадження, спрямовують частину своїх доходів на фінансові ринки. Підприємства у свою чергу звертаються на фінансові ринки за кредитами, використовуючи їх на інвестування.

Отже, інвестиції створюються заощадженнями, а фінансові ринки дають змогу домогосподарствам перерозподіляти свої доходи у часі.

Інвестиції (лат. investio — одягаю) — це економічні ресурси, які використовуються для вкладення в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності у країні та за її межами з метою привласнення прибутку.

Інвестиції розподіляються на три групи:

1. Інвестиції в основний капітал або виробничі інвестиції, тобто в машини, обладнання, устаткування — 70 %;
2. У житлове будівництво — 25 %;
3. У збільшення запасів — 5 %.

Акумуляція та послідовне перетворення грошових, майнових коштів, цінних паперів та інших коштів і прав у інвестиції визначає поняття інвестиційної діяльності.

Вирізняють об'єкт і суб'єкти інвестиційної діяльності. Об'єктом є грошові кошти, цільові банківські внески, акції, рухоме та нерухоме майно, майнові права, інтелектуальні цінності, ноу-хау, права користування землею, водою, ресурсами, будівлями та

спорудами, устаткуванням. Інвестори та учасники, які приймають рішення про інвестування, є суб'єктами інвестиційної діяльності. Ними можуть бути як окремі держави, так і юридичні особи та громадяни різних країн.

Фінансування інвестиційної діяльності здійснюється із внутрішніх та зовнішніх джерел. До внутрішніх джерел належать бюджетні асигнування (з державного та місцевих бюджетів), державні позички та кредити комерційних банків, власні кошти (прибуток) підприємств та організацій, амортизаційні відрахування, благодійні фонди. До зовнішніх джерел належать іноземні позики уряду, іноземні кредити за державними гарантіями, іноземні комерційні кредити та інвестиції.

На інвестиційну діяльність впливають такі основні чинники:

- кон'юнктура товарного ринку, яка визначається значною мірою рівнем і структурою сукупного попиту;
- заощадження домашніх господарств та умови їх трансформації в інвестиції;
- механізм регулювання грошово-кредитного ринку, відсоткова ставка, яка впливає на доступність кредиту;
- рівень інфляції — для оцінки реальної відсоткової ставки та реальної вартості інвестицій;
- дефіцит бюджету, що може вплинути на формування централізованих джерел фінансування інвестицій;
- норма нагромадження основного капіталу;
- політична та законодавча стабільність;
- податки;
- науково-технічний прогрес, який стимулює впровадження ресурсозберігаючих технологій;
- прогресивні структурні зрушення в економіці.

Розрізняють інвестиції:

- фінансові — вкладення капіталу в цінні папери (акції, облигації та ін.), а також вклади у банківські депозити;
- реальні — вкладення капіталу у розвиток продуктивних сил (засобів виробництва, науки, інформації, освіти і кваліфікації працівників тощо);
- інтелектуальні — вкладення у наукові розробки, ліцензії, ноу-хау, підготовку фахівців;
- валові — вкладення в основний виробничий капітал (устаткування, інструмент, будівлі, споруди), товарно-матеріальні запаси (сировину, готову продукцію, незавершене будівництво), жит-

лове будівництво. Таким чином, вони охоплюють усі витрати на заміщення зношених виробничих фондів і приріст капіталовкладень у поточному році;

- чисті — це валові інвестиції мінус сума амортизаційних відрахувань.

В залежності від форм власності розрізняють наступні інвестиції:

- приватні — спрямовані у найбільш сприятливі галузі, джерелом інвестування є кошти компанії, підприємства та кошти, залучені у кредит.

- державні — спрямовані на воєнні цілі, а також на розвиток економіки, джерелом інвестування є податки, прибуток державних підприємств, емісія грошей або випуск державних цінних паперів.

- іноземні — запозичені та кредитні ресурси міжнародних організацій, зарубіжних та спільних підприємств.

Залежно від періоду засвоєння інвестицій бувають короткострокові — до одного року, середньострокові — до 3 років, довгострокові — більше 3 років.

Аналіз структури джерел фінансування інвестиційної діяльності дозволяє зробити висновок щодо їх відповідності механізмам ринкової економіки, про що буде свідчити зменшення частки бюджетного фінансування та збільшення частки власних коштів підприємств і кредитів банків.

Інвестиції суттєво впливають на обсяг національного виробництва, сприяють нагромадженню фондів підприємств і створюють основу для економічного зростання у майбутньому. Тому під час аналізу інвестиційної діяльності важливо зіставляти темпи зростання інвестицій в основний капітал і темпи зростання ВВП, забезпечуючи випереджальні темпи зростання інвестицій. Стабільні темпи зростання інвестицій свідчать про активізацію учасників інвестиційної діяльності.

Нераціональне використання інвестицій призводить до заморожування виробничих ресурсів і скорочення обсягів національного виробництва.

Сукупний попит на інвестиції залежить від двох основних факторів:

1. Очікуваної норми чистого прибутку, що є головним фактором до інвестування, його метою. Стимулом для капітальних

вкладень виступає прибуток, тому підприємці тоді купують засоби виробництва, коли сподіваються на прибутковість;

2. Відсоткової ставки. В прийнятті інвестиційних рішень головну роль відіграє не номінальна, а реальна відсоткова ставка. Реальна відсоткова ставка = номінальна відсоткова ставка за відрахуванням рівня інфляції;

Якщо відсоткова ставка нижча від очікуваної норми чистого прибутку, то інвестиції будуть прибутковими, на них виникає попит. Якщо навпаки — інвестиції будуть збитковими, попиту на них не буде.

Приклад:

Якщо фірма приймає рішення про інвестування, для цього бере позику за умов номінальної ставки відсотка 10 % річних. Але якщо ціни зростають на 7 %, то купівельна спроможність грошей щорічно падає на 7 %, а реальна відсоткова ставка дорівнює $10 - 7 = 3$ %.

Приклад:

Якщо за оцінкою інвестовані 1000 у.г.о. повинні забезпечити очікувану норму чистого прибутку 10 %, а номінальна відсоткова ставка дорівнює 16 %, не проаналізувавши можна сказати, що інвестиція невигідна. Але якщо темпи інфляції дорівнюють 10 % річних, то реальна відсоткова ставка = $16 - 10 = 6$ %. Порівнюємо очікувану норму чистого прибутку 10 % з реальною відсотковою ставкою 6 %, можна зробити висновок, що інвестиції для нас вигідні.

Крива сукупного попиту на інвестиції

У макроекономіці базовою функцією інвестиційного попиту є функція, яка залежить від відсоткової ставки. Зауважимо, що інвестиції залежать від реальної, а не номінальної відсоткової ставки.

Припустимо, що немає інвестицій, які б принесли 14 % і більше відсотків очікуваної норми чистого прибутку (рис. 7.1).

Графік інвестиційного попиту нахилений донизу: чим вища відсоткова ставка, тим менша кількість інвестиційних проектів буде прибутковою. Іншими словами, прибутковість інвестицій перебуває в оберненій залежності від ціни капіталу, а вища норма відсотка змушує підприємства анулювати певні інвестиційні проекти.

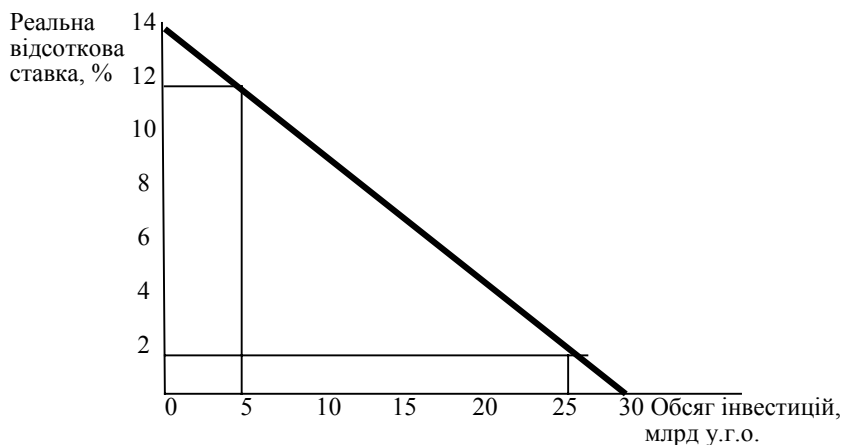

Рис. 7.1. Функція інвестиційного попиту

Існує безпосередня пряма залежність між інвестиціями і ВВП (рис. 7.2).

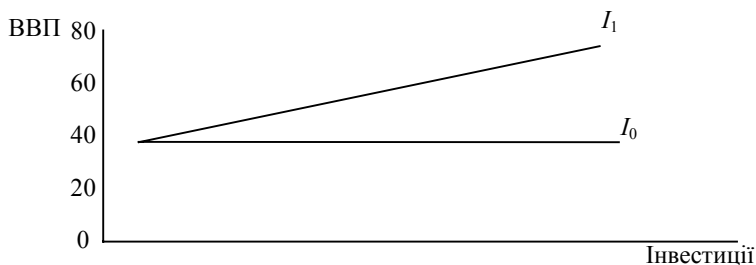

Рис. 7.2. Залежність між інвестиціями та ВВП

Пряма лінія I_0 свідчить, що внаслідок технічного прогресу інвестиції використовуються настільки ефективно, що навіть один і той же їх обсяг забезпечує зростання ВВП.

Але в дійсності для зростання ВВП потрібно більше інвестицій, тому пряма відхиляється — I_1 . Це пояснюється хоча б тим, що підвищення ефективності використання основного капіталу можливе за умов впровадження прогресивних технологій, а для цього, у свою чергу, виникає необхідність збільшення інвестиційних витрат. Також при зростанні ВВП збільшується прибуток підприємств, що дає змогу їм більше інвестувати.

Можна зробити висновок, що чим більш круто піднімається вгору лінія інвестицій, тим більший приріст їх обсягів забезпечує менші прирости ВВП, а значить інвестиції витрачаються неефективно, і навпаки.

Невідсоткові фактори, та фактори мінливості інвестицій

Крім відсоткової ставки, на інвестиційний попит впливають невідсоткові фактори, які змінюють рівень очікуваної норми прибутку за даної відсоткової ставки. Жоден з невідсоткових факторів, який підвищує очікувану рентабельність інвестицій, призведе до зміщення кривої попиту на інвестиції праворуч, і навпаки.

До невідсоткових факторів відносять:

1. **Технологічні зміни** — технічний прогрес зменшує витрати на виробництво продукції або підвищує її якість, внаслідок чого зростає норма чистого прибутку від інвестування, що викликає зростання інвестиційного попиту за даної відсоткової ставки. Крива інвестиційного попиту переміщується праворуч (I_1 ; рис. 7.3).

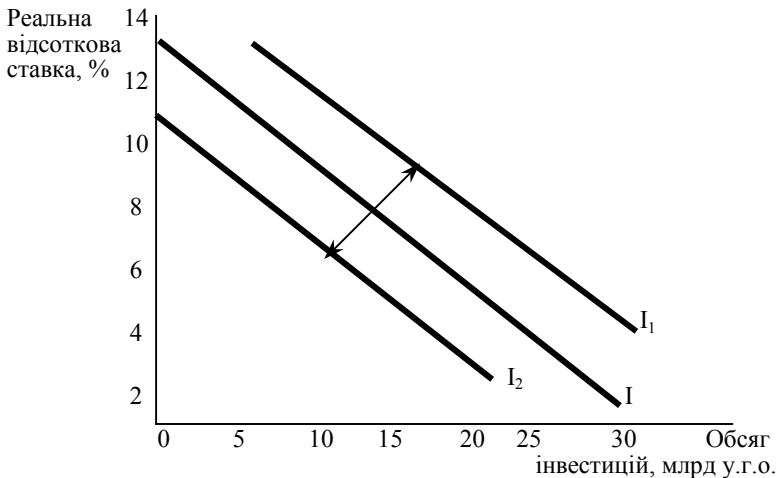

Рис. 7.3. Вплив невідсоткових факторів на інвестиції

2. **Рівень забезпеченості основним капіталом** — від цього рівня залежить очікувана норма чистого прибутку. Якщо виробничі потужності певної галузі задовольняють попит на її продукцію, то інвестування буде стримуватися, крива інвестиційного попиту переміщується вліво (I_2 ; рис. 7.3) і навпаки.

3. **Витрати на придбання, експлуатацію та обслуговування устаткування.** Якщо ці витрати скорочуються, то очікувана норма чистого прибутку збільшується, а інвестиційний попит зростає, крива інвестиційного попиту переміщується праворуч (I_1 ; рис. 7.3) і навпаки.

4. **Податки на підприємця.** Збільшення податків негативно впливає на інвестиції, внаслідок чого крива інвестиційного попиту переміщується вліво (I_2 ; рис. 7.3) і навпаки.

5. **Очікування.** Якщо економічні умови у країні погіршуються, попит на товар різко скорочується, то фірми утримуються від інвестицій, крива інвестиційного попиту переміщується ліворуч (I_2 ; рис. 7.3) і навпаки.

Невідсоткові фактори впливають на інвестиції та переміщують криву попиту на інвестиції (рис. 7.3). Якщо невідсотковий фактор впливає на збільшення інвестицій, тоді крива сукупного попиту на інвестиції I переміщуються вгору (I_1). Якщо невідсотковий фактор впливає на збільшення інвестицій, тоді крива сукупного попиту на інвестиції I переміщуються вниз (I_2).

Фактори, що впливають на мінливість інвестицій

Інвестиції — це найнестабільніший компонент сукупних витрат. Поведінку інвестицій важко передбачити, оскільки вони залежать від дуже мінливих факторів, таких як:

- тривалість строку служби інвестиційних товарів — капітальні товари мають невизначений термін служби. Тобто старе устаткування, споруди можна повністю ліквідувати й замінити або відремонтувати та використовувати ще, що в свою чергу впливає на обсяг інвестицій;

- нерегулярність інновацій — науково-технічні винаходи досить непередбачені та нерегулярні. Коли вони трапляються, то це веде до величезної хвилі інвестиційних видатків, які з часом зникають;

- мінливість прибутку — прибуток є головним джерелом інвестицій і може бути дуже нестабільним, бо залежить від непередбачуваних факторів;

- мінливість сподівань — на внутрішньополітичні зміни, розробку нових джерел енергії, демографічні, законодавчі зміни, зміни у попиті, валютному курсі, страйки, зміни у державній політиці тощо.

Мультиплікатор інвестицій

Нарощування інвестицій веде до зростання ВВП і сприяє досягненню повної зайнятості ще й в силу первинного ефекту, що відображається в макроекономіці під назвою ефекту мультиплікатора.

Вперше поняття мультиплікатора було введено англійцем Каном у 1931 р., далі розроблялося Дж. Кейнсом, а також П. Самуельсоном, Ф. Маклупом, Дж. Робинсом, А. Хансеном та іншими.

Теорія мультиплікатора відображає реальну залежність між нагромадженням, споживанням, ВВП та зайнятістю населення.

Мультиплікатор — це коефіцієнт, який показує зв'язок між змінами інвестицій та змінами величини прибутку.

Якщо, наприклад, споживання зростає на якусь величину ΔC , то це призведе до збільшення сукупних витрат і доходу ΔY на таку ж величину, що, у свою чергу, викличе повторне зростання споживання (оскільки збільшився дохід).

Суть мультиплікатора полягає в тому, що між змінами інвестицій та валового національного продукту існує стійка залежність.

Ефект мультиплікатора проявляється в тому, що збільшення інвестицій призводить до збільшення національного доходу, причому на величину більшу, ніж первісне зростання інвестицій. Цей ефект можна образно порівняти з ефектом кинутого у воду каменя, що викликає появу кола на воді. Так і інвестиції, «кинуті» в економіку, викликають реакцію у вигляді зростання доходу і зайнятості.

Отже, мультиплікатор можна показати через граничну схильність до споживання як:

$$MULT = \frac{1}{1 - MPC}, \quad m = 1 / 1 - c'. \quad (7.1)$$

Оскільки гранична схильність до заощадження $s' = 1 - c'$, отримуюємо:

$$m = \frac{1}{s'}, \quad (7.2)$$

Мультиплікатор інвестицій означає, що початкові вкладення в економіку надалі поступово супроводжуються зростанням доходу, який знову розподіляється на споживання та заощадження, тобто виникає первинний, вторинний і т. д. ефект капіталовкладень.

Мультиплікатор може бути простим і складним (повним).

Простий мультиплікатор — відображає лише вилучення коштів на заощадження.

Складний мультиплікатор отримується з урахуванням усіх вилучень: податків, імпорту, заощаджень.

Рівновага в економіці може забезпечуватися за різних умов: при повній або неповній зайнятості, на інфляційній або безінфляційній основі. Ці умови залежать від співвідношення між сукупними витратами і потенційним обсягом виробництва (ВВП).

Розглянемо приклад, коли сукупних витрат не вистачає для досягнення потенційного ВВП (рис. 7.4).

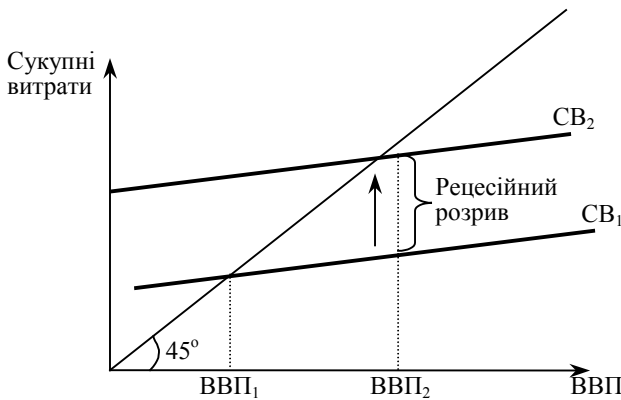

Рис. 7.4. Рецесійний розрив

Величина, на яку сукупні витрати (СВ) менші ВВП при повній зайнятості, називають — **рецесійним розривом**, тому що дефіцит витрат призведе до скорочення ділової активності.

Це означає, що в економіці спостерігається дефіцит сукупних витрат, тобто обсяг витрат є недостатнім для того, щоб повністю використовувати наявні потужності, що характеризує економіку в стані неповної зайнятості.

Розглянемо приклад, коли сукупні витрати (СВ) перевищують величину ВВП, яка відповідає умовам повної зайнятості (рис. 7.5).

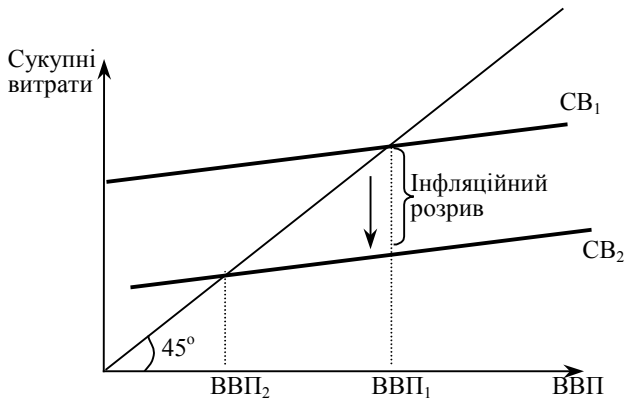

Рис. 7.5. Інфляційний розрив

Величину, на яку сукупні витрати більші ВВП при повній зайнятості, називають — **інфляційним розривом**.

Інфляційний розрив виникає у зв'язку з тим, що зростання сукупних витрат $СВ_2$ (сукупного попиту) не супроводжується адекватним зростанням виробництва (сукупної пропозиції). В умовах, коли економіка досягла повної зайнятості, підприємства не можуть швидко відповісти на збільшення сукупного попиту відповідним збільшенням обсягів виробництва. Для цього потрібен певний час. Тому наслідком є зростання цін, тобто інфляція.

Основні поняття та терміни

- Інвестиції
- Фінансові інвестиції
- Реальні інвестиції
- Інтелектуальні інвестиції
- Валові інвестиції
- Чисті інвестиції
- Приватні інвестиції
- Державні інвестиції
- Сукупний попит на інвестиції
- Крива сукупного попиту на інвестиції
- Невідсоткові фактори інвестицій
- Фактори мінливості інвестицій

Мультиплікатор
Простий мультиплікатор
Складний мультиплікатор
Рецесійний розрив
Інфляційний розрив

Тести та завдання

1. Економічні ресурси, які використовуються для вкладення в об'єкти підприємницької й інших видів діяльності у країні та за її межами з метою привласнення прибутку, — це:

1. інновації;
2. інвестиції;
3. заощадження;
4. споживання;
5. інфляція.

2. Інвестиції, які вкладаються у виробничий капітал, товарно-матеріальні запаси, житлове будівництво, мають назву:

1. фінансові;
2. інтелектуальні;
3. валові;
4. чисті.

3. Сукупний попит на інвестиції не залежить від:

1. очікуваної норми чистого прибутку;
2. відсоткової ставки;
3. споживання та заощадження.

4. У прийнятті інвестиційних рішень головну роль відіграє:

1. інфляція;
2. рівень податків;
3. номінальна відсоткова ставка;
4. реальна відсоткова ставка.

5. Сукупний попит на інвестиції залежить від:

1. величини заощаджень;
2. державних витрат;
3. відсоткової ставки;
4. грошової маси.

6. Зі зростанням відсоткової ставки попит на інвестиції:

1. зростає;
2. скорочується;
3. залишається незмінним;
4. відсоткова ставка не впливає на інвестиції.

7. До невідсоткових факторів, що впливають на інвестиції, не відносять:

1. технологічні зміни;
2. рівень забезпеченості основним капіталом;
3. очікувана норма чистого прибутку;
4. податки;
5. витрати на придбання, експлуатацію та обслуговування устаткування.

8. До відсоткових факторів, що впливають на інвестиції, можна віднести:

1. технологічні зміни;
2. рівень забезпеченості основним капіталом;
3. рівень податків;
4. витрати на придбання, експлуатацію та обслуговування устаткування;
5. усе вище перераховане.

9. Збільшення податків призведе до:

1. переміщення кривої інвестицій вгору;
2. переміщення кривої інвестицій вниз;
3. не вплине на переміщення кривої інвестицій.

10. До факторів мінливості інвестицій можна віднести:

1. тривалість строку служби інвестиційних товарів;
2. нерегулярність інновацій;
3. мінливість прибутку;
4. мінливість сподівань;
5. всі вище перераховані відповіді.

11. Мультиплікатор інвестицій показує, у скільки разів збільшаться величини прибутку при:

1. зростанні споживання;
2. зменшенні споживання;
3. зростанні інвестицій;
4. зменшенні інвестицій.
5. незмінній відсотковій ставці.

12. Коефіцієнт, який показує зв'язок між змінами інвестицій та змінами величини прибутку, а також обґрунтовує, що між змінами інвестицій та ВВП існує стійка залежність, має назву:

1. гранична схильність до заощаджень;
2. гранична схильність до споживання;
3. акселератор;
4. мультиплікатор.

13. Величину, на яку сукупні витрати менше ВВП при повній зайнятості називають:

1. рецесійним розривом;
2. інфляційним розривом;
3. простим мультиплікатором;
4. складним мультиплікатором;
5. всі відповіді неправильні.

14. З'ясуйте, чому дорівнює реальна відсоткова ставка при умові, що фірма приймає рішення про інвестування, для чого бере позику за умов номінальної ставки відсотка 18 % річних, але якщо ціни зростають на 8 %.

15. Гранична схильність до заощадження дорівнює 0,4. Інвестиційні витрати зросли на 30 млн у.г.о. Як і наскільки змінився доходів?

16. З'ясуйте, чи вигідними будуть інвестиції, якщо за оцінкою інвестовані 1500 у.г.о. повинні забезпечити очікувану норму чистого прибутку 15 %, номінальна відсоткова ставка дорівнює 20 %, а темпи інфляції дорівнюють 11 % річних.

Контрольні запитання

1. Що таке інвестиції, чисті та валові інвестиції?
2. Які види інвестицій ви знаєте?
3. Що таке інтелектуальні інвестиції?
4. Проаналізуйте, як впливають на попит та інвестиції очікувана норма чистого прибутку і відсоткова ставка.
5. У чому полягає різниця між номінальною та реальною відсотковою ставкою?
6. Поясніть криву сукупного попиту на інвестиції.
7. З'ясуйте залежність між інвестиціями та ВВП.
8. Опишіть невідсоткові фактори інвестицій.
9. Опишіть фактори, що впливають на мінливість інвестицій.
10. Охарактеризуйте рецесійний та інфляційний розрив.
11. Що таке мультиплікатор інвестицій?
12. У чому полягає ефект мультиплікатора?
13. З'ясуйте різницю між простим і складним мультиплікатором.
14. Яка роль іноземних інвестицій в економіці України?
15. Який інвестиційний клімат в Україні?

Темати рефератів

1. Шляхи покращення інвестиційного клімату в Україні.
2. Інвестиційна політика в Україні.

Література

1. *Агапова Т. А., Середина С. Ф.* Макроекономіка. — М.: Дис, 1997. — С. 64—87.
2. *Левшин А. Я.* Введение в рыночную экономику. Часть I, II. — Станкин, 1992. — С. 82—98.
3. Макроекономіка: Навч. пос. / П. Ю. Буряк, Л. Л. Цимбал, У. Д. Балагурак та ін. — Львів: ІНТЕРЕКО, 2001. — С. 160—194.
4. *Малиш Н. А.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: МАУП, 2003. — С. 62—71.
5. *Небова М. І.* Теорія макроекономіки: Навч. пос. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. — С. 124—154.
6. *Панчишин С.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Либідь, 2001. — С. 121—141.
7. *Поповенко Н. С., Забарная Э. Н, Маковеев П. С.* Макроекономіка: Уч. пос. — Одесса: ОГПУ, 2001. — С. 33—44.
8. *Савченко А. Г. та ін.* Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — С. 88—98, 136—144.
9. *Селищев А. С.* Макроекономіка: Учебник для вузов. — СПб.: Питер, 200. — Гл. 2, 3.
10. *Солоненко К. С.* Макроекономіка: Навч. пос. для студентів економічних спец. вищих навч. закладів. — К.: ЦУЛ, 2002. — С. 71—89.

ТЕМА № 8

ЦИКЛІЧНІ КОЛИВАННЯ І КРИЗИ В ЕКОНОМІЦІ

1. *Поняття циклічності. Економічні цикли та їх фази.*
2. *Причини циклічності.*
3. *Види і тривалість циклів.*
4. *Деформація класичного економічного циклу.*
5. *Моделі економічних коливань.*
6. *Стабілізаційна політика держави.*

Поняття циклічності. Економічні цикли та їх фази

Важливою рисою ринкової економіки є її нестабільність. Чергування піднесень і спадів у економіці призводить до того, що її розвиток носить не прямолінійно, а хвилеподібно зростаючий характер. Хвилеподібні коливання в економіці відбуваються не хаотично, а у формі економічних циклів.

Зростання і падіння обсягів національного виробництва, цін, відсоткових ставок і зайнятості складають діловий цикл, який є характерною рисою ринкової економіки. Для економіки притаманні три види циклів: короткі, середні та довгі (цикли Кондратьєва). У даному контексті ми детальніше розглянемо характерні риси середніх промислових циклів.

Економічний цикл (цикл ділової активності) — це періодичний підйом або спад реального ВВП на фоні загальної тенденції до зростання.

Економічний цикл характеризується:

- самовідтворенням;
- безперервністю;
- хвилеподібним характером динаміки макроекономічних показників.

Рівень ділової активності знаходить свій вираз у певній кількості товарів та послуг, створених економікою даної країни. Зменшення його означає або зниження темпів приросту виробництва, або навіть скорочення виробництва. Зростання — характеризує збільшення обсягів виробництва, робочих місць тощо.

Основні індикатори фаз циклу складають: рівень зайнятості, рівень безробіття, обсяг випуску виробництва.

Спад (криза, рецесія). Надвиробництво і подальше падіння обсягів виробництва. Затоварювання, зменшення обсягів оптової

і роздрібної торгівлі, масове банкрутство, скорочення зайнятості. Зменшення платоспроможного попиту, зниження реальної заробітної плати. Нарощування взаємних неплатежів, недостатність кредитних ресурсів, зростання відсоткової ставки, недостатність грошової маси, масове обезцінення основного капіталу, затухання інвестиційних процесів, падіння курсів акцій, біржова паніка.

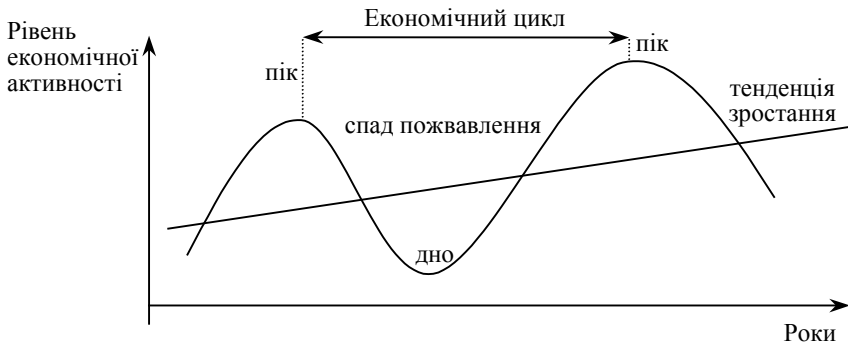

Рис. 8.1. Модель економічного циклу

Фази економічного циклу

Дно (депресія, застій). Найнижча точка спаду циклу — депресія — критична точка в економіці. Виробництво і зайнятість досягають найнижчого рівня. Спостерігається найбільша кількість банкрутств, дуже висока відсоткова ставка, відсутні нові інвестиції. Поступово починають зменшуватися товарні запаси.

Поживлення. Починає оновлюватися капітал, модернізується виробництво, відновлюються інвестиції, активізується попит. Виробництво, зайнятість та споживання зростають. Рівень цін може підвищуватися, аж поки не буде досягнуто повної зайнятості і виробництво не почне працювати на повну потужність. Коли виробництво досягає передкризового рівня, економіка входить до фази піднесення (піка).

Пік (піднесення, експансія, бум). В економіці спостерігається повна зайнятість і виробництво працює на повну потужність. Спостерігається масове оновлення капіталу, розширення виробництва, зростання прибутку та заробітної плати. Рівень цін має тенденцію до підвищення, відчувається недостатність ресурсів, а зростання ділової активності припиняється.

Все це призводить до «перегріву» економіки, виникнення диспропорцій та створення передумов для входження економіки у новий економічний цикл.

Економічна криза пов'язана з надвиробництвом, але криза в Україні та інших країнах СНД була пов'язана не з перевиробництвом, а з недовиробництвом. Тривалість фази падіння у західних країнах становить півроку або півтора року, в Україні вона тривала десять років. Глибина падіння ВВП і промислового виробництва у країнах Заходу навіть у повоєнні роки не перевищувала 10 %, в Україні вона становила понад 50 %.

Причини циклічності

У процесі становлення та розвитку ринкової економіки багато уваги було приділено дослідженню причин і наслідків циклічних коливань та кризових явищ. Виникли різні теорії економічних циклів, в яких досліджувався механізм їх дії та шляхи стабілізації економіки.

Налічується понад 200 концепцій, за допомогою яких описуються економічні кризи та їх циклічність. Так, англієць У. Девонс пояснював циклічність появою плям на сонці, американець Г. Мур надавав перевагу ритмові руху Венери. Француз Афталіон причиною криз вважав нерівномірність механічного прогресу, С. Сімонді — недостатнє споживання населення, М. І. Туган-Барановський — диспропорційність між галузями, М. Фрідмен — нестабільність грошової пропозиції, зумовлену втручанням держави в економіку, Н. Калдор — розрив у динаміці інвестицій і заощаджень. Дж. Кейнс пов'язував цикли з надмірними заощадженнями і недостатніми інвестиціями. К. Маркс вважав, що головна причина циклу — протиріччя капіталізму — між суспільним характером виробництва та приватнокапіталістичною формою привласнення результатів виробництва.

Неможливо стверджувати, що всі коливання ділової активності пояснюються дією економічних циклів. Є **сезонні** коливання ділової активності, наприклад, значне підвищення купівельного попиту напередодні свят: Нового року, 8 Березня, Великодня тощо. Також до сезонних коливань схильні такі галузі, як: сільське господарство, будівництво, автомобільний транспорт тощо.

З точки зору факторів економічних циклів виділяють два основних підходи до визначення причин циклів.

Перший пов'язують з зовнішніми (екзогенними) факторами, які перебувають за межами економічної системи:

— політичні й випадкові події (війни, революції, перевороти, «перебудова» в СРСР та перехідний період у нових незалежних державах);

— зміни чисельності населення (міграція);

— поява значних наукових і технічних винаходів і нововведень (автомобіль, залізниця, комп'ютери);

— відкриття нових земель та родовищ корисних копалин;

— виникнення сонячних плям;

— погодно-кліматичні зміни тощо.

Другий — з внутрішніми (ендогенними) факторами, які при-
таманні даній економічній системі, такими як:

— нестабільність споживчих витрат;

— нестабільність інвестиційних витрат;

— зміна цін на ресурси (нафту, газ та інші види сировини);

— діяльність держави у сфері регулювання економіки (зміни у кредитно-грошовій, податковій політиці) тощо.

Синтез або комбінація зовнішніх та внутрішніх факторів і стають причинами економічних циклів.

Види і тривалість циклів

Економічні цикли суттєво відрізняються один від одного за тривалістю та амплітудою коливань.

Основними ознаками, які характеризують економічні цикли, є тривалість циклу, а також його рушійні сили, які зумовлюють механізм його походження.

Короткі цикли (3—4 роки) — пов'язані з відновленням економічної рівноваги на споживчому ринку. При формуванні тривалого дефіциту здійснюється перепрофілювання виробництва, створюється нова структура економіки, нова пропорційність. Досліджували короткі цикли американці Уеслі Мітчелл (1874—1948) і Джозеф Кітчин (1861—1932). Економісти монетаристської школи короткі або малі цикли визначають як грошові цикли.

Середні цикли (промислові) (8—12 років) — пов'язані зі зменшенням попиту на устаткування і споруди. Сам попит, його величина і направленість залежать від впровадження нових технічних та технологічних засобів виробництва, що відбувається через механізм переливу капіталу з наступним інвестуванням.

Причини виникнення середніх циклів уперше описав французький економіст Клемент Жугляр (1819—1908).

Існує багато пояснень середніх циклів, які можна умовно об'єднати у чотири напрями за критерієм головної причини, якою пояснюється зміна напрямку економічного розвитку: перехід від піднесення до спаду чи від спаду до піднесення.

1. **Теорія нововведень (інновацій)** пояснює цикл періодичними технологічними нововведеннями (Йозеф Шумпетер та його послідовники). За Шумпетером, існують дві фази, які віддаляють економіку від рівноваги, — піднесення і депресія, і дві фази, що повертають економіку до рівноваги, — криза та пожвавлення. Кожне нововведення, творцем якого є підприємці, порушує рівновагу. Спочатку ті, що першими вдалися до технічних нововведень, отримують відносні переваги: зростають їхні прибутки, підвищуються ціни, розширюється кредит. Інші підприємці намагаються пристосуватися до нововведень. Відбувається масове зростання капіталовкладення. З часом розширення виробництва набуває штучного характеру, канали обігу переповнюються грошовою масою. Починається криза, яка повертає економіку до стану, близького до рівноважного, оскільки масово реалізовані нововведення врешті-решт знижують і витрати, і ціни.

2. **Грошова теорія** пояснює цикл рухом кредиту (Ральф Хоутрі, Фрідріх Хаек та ін.).

Згідно з Хоутрі причиною криз є штучне звуження грошової пропозиції емісійними банками, які підвищують облікову ставку відсотка для захисту касової готівки або з метою підтримання курсу національної валюти. Згідно з Хаеком економіка без впливу грошей більше тяжіла б до стійкої рівноваги. Розширення кредиту провокує диспропорції в русі цін різних ринків. Зокрема, ціни на предмети споживання можуть зростати швидше, ніж на засоби виробництва, що призводить до зменшення інвестування і започатковує депресію.

3. **Теорії недоспоживання** пояснювали цикл надто високою часткою в сукупних доходах багатших прошарків суспільства (Джон Гобсон, Еріх Прайзер та ін.). За Гобсоном, величина заощаджень у капіталістичному суспільстві має тенденцію до перевищення обсягу інвестицій (оскільки переваги прогресу привласнюються багатими, їх схильність до інвестування знижується). Нерівний розподіл доходів, що спричиняє відносне скорочення інвестицій, призводить до безробіття, зниження цін і доходів. Прайзер, навпаки, наголошував на тому, що надто високі прибутки в період піднесення спричиняють відносне відставання заробі-

тної плати від інвестицій. Високі прибутки мають наслідком високі інвестиції, з часом інвестування стає надмірним, а споживання — відносно недостатнім.

4. **Теорії, що пояснюють цикл відсутністю синхронності** в розвитку різних сфер економіки (так званий синтетичний напрям). Його прихильниками були Альберт Афталіон, Джон М. Кларк, Уеслі К. Мітчел, Михайло Туган-Барановський та ін). Афталіон пояснював цикл явищем, що дістало назву «принцип акселерації». Він обґрунтував появу надлишку предметів споживання тим, що на початку фази піднесення ціни на засоби виробництва зростають швидше, ніж на предмети споживання. Наприкінці фази внаслідок нагромадження засобів виробництва створюється такий значний надлишок предметів споживання, що їх гранична корисність і ціна знижуються. Криза, яка охоплює галузі, де існує перенагромадження засобів виробництва, поширюється на інші галузі й стає загальною. Кларк, розвиваючи ідею «акселератора», доводив, що попит на засоби виробництва залежить від двох факторів: величини амортизації і попиту на споживчі товари. Щорічне зношування засобів виробництва потребує постійної суми інвестицій, а непостійний попит на предмети споживання, навпаки, — змінюваної. Будь-яке зменшення попиту на предмети споживання робить непотрібною частину інвестованого раніше капіталу і спричиняє спад. Мітчел також акцентував на невідповідності зростання цін на засоби виробництва і предмети споживання, але він доповнював пояснення тим, що в період піднесення до виробництва залучаються робітники з нижчою кваліфікацією і гірше обладнання. Відповідно, граничний прибуток зменшується, і за цих умов починається криза.

Результати дослідження економічних циклів видатним українським економістом Михайлом Івановичем Туганом-Барановським (1865—1919). Предметом аналізу вченого були не лише показники виробництва, а й стан грошового і товарного ринків, розподіл доходів між різними верствами суспільства. Туган-Барановський пов'язував циклічний характер економічного розвитку з інноваціями в галузях, що виробляють засоби виробництва, а причину циклічних коливань вбачав у диспропорціях між рухом заощаджень та інвестицій у цих галузях. Появу диспропорцій він пояснював недосконалістю дії ринкових механізмів, їх неспроможністю пропорційно розподілити капітал між різними сферами.

Отже, за всієї різноманітності наведених пояснень середніх циклів ділової активності спільним у них є те, що вони аналізу-

ють співвідношення елементів сукупних витрат. Зокрема, інноваційна теорія пояснює піднесення саме змінами інвестиційних витрат. Грошове пояснення циклів ґрунтується на дослідженні впливу змін грошової пропозиції на обсяг інвестиційних витрат. Теорії, що ставлять у центр пояснення доходи, вбачають у нерівномірності їх розподілу причину порушення відповідності між споживанням та інвестиціями. «Синтетичний» підхід пояснює виникнення невідповідності між споживанням та інвестиціями нерівномірністю розвитку різних сфер економіки.

Довгі цикли (Кондратьєва) (45—60 років) — їх головна рушійна сила — радикальні зміни у технологічній базі суспільного виробництва, його структурна перебудова. Автором цієї теорії був російський економіст Микола Кондратьєв (1892—1938).

М. Кондратьєв у 20-х роках ХХ ст. на основі аналізу статистичного матеріалу за 140 років. Об'єктом аналізу були такі показники економічної активності Великобританії, Німеччини, Франції та США: виробництво чавуну і вугілля, середні рівні цін, заробітної плати, відсотків на капітал, обсяги зовнішньоторговельного обороту тощо Емпіричні ряди показників було розкладено на три елементи: загальну тенденцію змін (тренд), відхилення фактичних показників від тренду та випадкові відхилення. Саме відхилення представлені як вияви змін економічної кон'юнктури. У результаті дослідження визначено два з половиною цикли (довгі хвилі).

Як матеріальну основу довгих хвиль М. Кондратьєв визначив періодичні оновлення технологічного способу виробництва — єдність виробничої інфраструктури і трудових ресурсів.

М. Кондратьєв у великих циклах (хвилях) виділяв дві фази:

- I фаза — висхідна хвиля (25—30 рр.) — це довгострокове піднесення, що виникає на базі нових наукових відкриттів, змін технології. Її супроводжують значні соціальні коливання (війни, революції);

- II фаза — низхідна хвиля (20—25 рр.), криза виникає тоді, коли стара структура економіки приходить у конфлікт з потребами нової технології, але ще не готова до змін.

Підйом першого циклу він пов'язував з промисловою революцією в Англії; підйом другого — з розвитком залізничного транспорту; третього — з винаходами та впровадженнями електроенергії, телефону, радіо; четвертого — з автомобілебудуванням. П'ятий цикл сучасні економісти пов'язують з розвитком електроніки, генної інженерії, мікропроцесорів.

Хвилі великих циклів Кондратьєва впливають і на інші цикли. Якщо хвиля висхідна, то інші цикли характеризуються незначними депресіями і інтенсивними піднесеннями. Якщо хвиля низхідна, то відбуваються зворотні явища.

М. Кондратьєв сформулював такі закономірності (економічні правильності):

— піднесення у кожній довгій хвилі починаються з глибоких змін в умовах господарського життя — у технологіях виробництва та обміну;

— періоди піднесенень багаті на соціальні потрясіння — війни, революції, внаслідок яких змінюється соціально-політична структура суспільства;

— на довгі хвилі накладаються середні цикли. У межах частини піднесення довгого циклу середні характеризуються більш стрімкими піднесеннями і меншими спадами;

— на частину спаду довгих хвиль припадають затяжні депресії в сільському господарстві.

Відкриття довгих циклів має не лише теоретичну, а й велику практичну цінність: воно дало можливість прогнозувати загальні для всієї економіки зміни кон'юнктури у тривалій перспективі.

Також іноді виділяють ще аграрні, сировинні, електроенергетичні, екологічні кризи.

Деформація класичного економічного циклу

Умови сучасного економічного розвитку характеризуються глибокими змінами у структурі економічного циклу, змісті його окремих фаз. Це пов'язано:

По-перше, з впливом на процеси відтворення науково-технічної революції: оновлення основного капіталу внаслідок стрімкого морального старіння відбувається не тільки у фазах поживавлення та піку, а й у фазах спаду та дна.

- по-друге, з державним антициклічним регулюванням та частковим монополістичним плануванням макроекономічних пропорцій;

- по-третє, з інтернаціоналізацією структури відтворення під впливом міжнародних інтеграційних процесів;

- по-четверте, зі збільшенням питомої ваги галузей, що виробляють товари народного споживання, а також сфери послуг (ім менше притаманні циклічні коливання);

- по-п'яте, з впровадженням ресурсозберігаючих технологій, що значно вплинуло на рівень витрат виробництва й цін;
- по-шосте, з диверсифікацією виробництва.

Внаслідок дії цих факторів у сучасному економічному циклі досить складно виділити всі чотири фази. Відбулася деформація класичного циклу, що проявляється у злитті фази спаду з фазою дна, а фази поживлення — з фазою піку. Практично на сучасному етапі цикл функціонує як двофазний. Для першої фази властивим є сповзання вниз, для другої — піднесення (експансія), де поживлення розтягується на тривалий час і не завжди переростає в бурхливе піднесення. Схематично сучасний цикл можна зобразити у наступному вигляді.

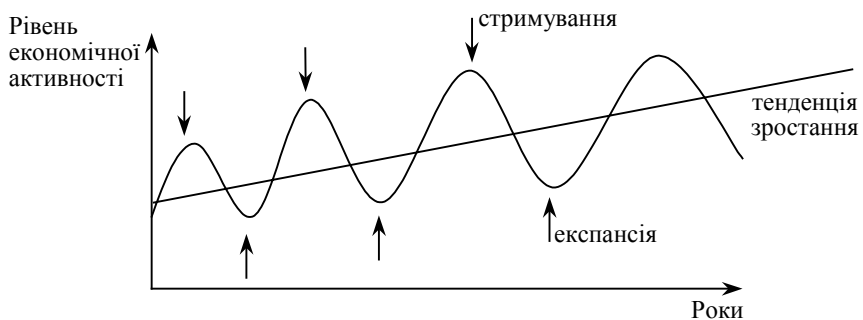

Рис. 8.2. Сучасний економічний цикл

Моделі економічних коливань

У сучасній економічній науці є багато моделей, які пояснюють зміни економічної динаміки дією різних макроекономічних чинників. В основі розмежування поглядів на економічні коливання є різне розуміння того, що є об'єктом коливань: природний рівень виробництва чи фактичні показники, які відхиляються від природних (рівноважних). Розглянемо деякі моделі.

Неокласичний підхід ґрунтується на тому, що економічні коливання є наслідком змін природного рівня виробництва. Відхилення ж від природного рівня виробництва в короткому періоді, якщо й спостерігаються, то є такими незначними, що ними не можна пояснити природу коливань.

Неокласична модель «реального економічного циклу», яка виходить з існування «циклічного тренду» і коливань природного

рівня виробництва, розглядає як вирішальний чинник технологічні зміни та міжчасове заміщення у пропозиції праці різною мотивацією працівників під впливом неоднакових рівнів заробітної плати і ставки відсотка.

Неокейнсіанське уявлення, які ґрунтуються на визнанні відхилення від стану рівноваги у процесі коливань, акцентують на принципах негнучкості цін, що унеможливує саморегулювання. Кейнсіанська традиція пояснення кон'юнктурних змін знайшла продовження у моделі Калдора і моделі мультиплікатора-акселератора.

Модель Калдора пояснює відхилення і наближення до стану рівноваги різними співвідношеннями заощаджень і інвестицій за неоднакових рівнів доходів. Досліджуючи ці співвідношення, автор моделі дійшов висновку про нестійкість рівноваги за будь-якого рівня доходів.

Модель мультиплікатора-акселератора пов'язує модифікацію коливань з тим, що витрати впливають на обсяги виробництва за різних співвідношень показників інвестиційних витрат (i) та граничної схильності до інвестування (k). Із зростанням граничної схильності до інвестування (k) посилюється тенденція до збільшення амплітуди коливань і дедалі більшого відхилення від рівноважного стану.

Модель політичного кон'юнктурного циклу, або так званого «виборчого» циклу, запропонована В. Нордхаузом у 1975 р., репрезентує теоретичний напрям, у межах якого увага зосереджується на взаємозалежності економічних і політичних змін. Як основний фактор у моделі розглядається зацікавленість уряду у зміні обсягів витрати до і після виборів.

Спад у період переходу від командної економіки до ринкової (трансформаційний спад) є особливою формою економічних коливань. Спільною причиною трансформаційного спаду в перехідній економіці є те, що в певному періоді механізми адміністративної економіки уже перестають діяти, а ринкові — ще не почали. Спад спричиняють такі специфічні обставини, як обмеження виробничих можливостей на початку ринкових перетворень, необхідність структурної перебудови економіки і відсутність механізму координації економічних дій суб'єктів.

Стабілізаційна політика держави

На сучасному етапі циклічність розвитку економіки існує, але зменшити висоту хвиль та амплітуду коливань — реально, на це спрямована державна політика стабілізації.

Політика стабілізації — це діяльність держави, спрямована на погашення коливань в економіці. Цю діяльність держави ще називають антициклічним регулюванням, чи протидією коливанням кон'юнктури.

Існує два типи політики стабілізації: стримування і експансія. Держава, залежно від того, на якій стадії циклу знаходиться національна економіка, застосовує ту чи іншу політику. Ці політики пов'язані з регулюванням сукупного попиту, із впливом на величину витрат, що здійснюють учасники економічного життя. Основними інструментами макроекономічної стабілізації є:

1. Фіскальне (податково-бюджетне) регулювання, що дозволяє через стягування податків з підприємств і домогосподарств і виконання визначених бюджетних витрат здійснювати вплив на рівень ділової активності у країні.

2. Монетарне (кредитно-грошове) регулювання, що припускає вплив на стан національної економіки, рівень ділової активності за допомогою державного контролю над грошовим обігом у країні.

Держава для стабілізації економіки вдається й до інших важелів впливу. Це інструменти зовнішньоторговельного, валютного, прямого цінового регулювання, контроль за заробітною платою, проведення приватизації й ін.

Вибір пріоритетів у використанні тих чи інших інструментів стабілізації економіки залежить від багатьох обставин: особливостей національної економіки, гостроти економічних проблем, світогляду людей, що здійснюють державне регулювання, ступені інтегрованості національної економіки у світову економічну систему і т. п.

Політика стримування — це діяльність держави, спрямована на обмеження сукупного попиту. Вона застосовується тоді, коли економіка перебуває у стадії піку. У цей час в економіці накопичується інфляційний потенціал, відбувається нарощування попиту, виробники прагнуть розширити виробництво. Але це розширення в кожен даний момент має свої межі, настає час, коли на експансію купівельних витрат виробник починає реагувати не збільшенням випуску, а підвищенням цін. І тут потрібні міри стримування, спрямовані на розрядку інфляційного потенціалу, охолодження економічної кон'юнктури. Очевидно, що у цьому випадку в хід ідуть міри, пов'язані з підвищенням податків; зменшенням бюджетних витрат держави; подорожчанням кредитів, тобто збільшення відсоткової ставки за рахунок: підвищення облікової ставки, продажу державних цінних паперів на відкритому

ринку, підвищення норм обов'язкових банківських резервів і т. п. У сфері заробітної плати і тарифів відбувається зниження заробітної плати. Скорочуються державні інвестиції.

Політика стримування може бути антиінфляційним засобом, але в той же час спроможна викликати загострення проблеми зайнятості.

Політика експансії — це діяльність держави, спрямована на розширення сукупного попиту. До таких заходів держава вдається тоді, коли економіка переживає стан спаду. Стимулюючи витрати, держава намагається «оживити» виробництво, збільшити рівень ділової активності. Активізації виробництва держава допомагається шляхом зменшення податків, росту витрат державного бюджету. Зменшення ставок банківського відсотка за рахунок зниження облікової ставки, купівлі державних цінних паперів на відкритому ринку, зниження норм обов'язкових резервів, а також, зростання заробітної плати і прискорення використання інвестиційних програм.

Політика експансії створює передумови для економічного росту і зменшення безробіття, але разом з тим загрожує збільшенням цін.

Основні поняття та терміни

Економічний цикл (цикл ділової активності)

Рівень ділової активності

Спад (криза, рецесія)

Дно (депресія, застій)

Пожсавлення

Пік (піднесення, експансія, бум)

Зовнішні причини циклічності

Внутрішні причини циклічності

Короткі цикли (3—4 роки)

Середні цикли (промислові) (8—12 років)

Довгі цикли (Кондрат'єва) (45—60 років)

Причини деформації класичного циклу

Неокласичне підхід до економічних коливань

Неокейнсіанський підхід до економічних коливань

Модель Н. Калдора

Модель мільтиплікатора-акселератора

Політика стабілізації

Політика стримування

Політика експансії

Тести та завдання

1. Періодичний підйом або спад реального ВВП на фоні загальної тенденції до зростання — це визначення:

1. стагфляції;
2. інфляції;
3. економічного циклу;
4. економічної діяльності.

2. До внутрішніх причин економічних циклів не належать:

1. нестабільність споживчих витрат;
2. зміна цін на ресурси;
3. нестабільність інвестиційних витрат;
4. правильної відповіді немає.

3. До причини циклічності можна віднести:

1. появу плям на сонці;
2. ритм руху Венери;
3. нерівномірність механічного прогресу;
4. все вище перераховане;
5. правильної відповіді немає.

4. До зовнішніх причин економічних циклів можна віднести:

1. зміну чисельності населення;
2. погодно-кліматичні умови;
3. виникнення сонячних плям;
4. все вище перераховане;
5. відповіді 1 та 2.

5. Якій фазі економічного циклу відповідає ця характеристика: оновлення капіталу, модернізація виробництва, відновлення інвестиційного процесу, активізація попиту, збільшення зайнятості?

1. спаду;
2. дну;
3. пожвавленню;
4. піку.

6. В економіці спостерігається повна зайнятість, виробництво працює на повну потужність, наявне масове оновлення капіталу, розширення виробництва, зростання прибутку та заробітної плати, рівень цін має тенденцію до підвищення, відчувається недостатність ресурсів — це характеристика фази:

1. спаду;
2. дна;
3. пожвавлення;
4. піка.

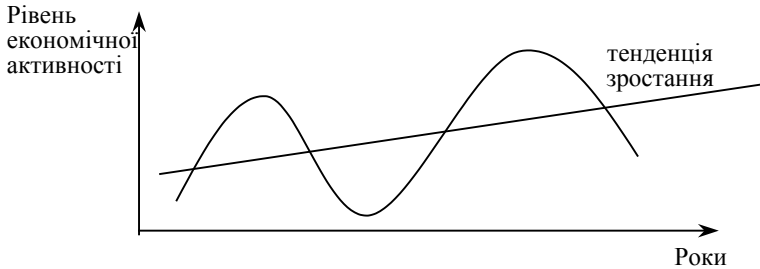
7. Економічні цикли, для яких головна рушійна сила — радикальні зміни у технологічній базі суспільного виробництва, його структурна перебудова, це:

1. короткі економічні цикли;
2. середні економічні цикли;
3. довгі економічні цикли;
4. правильної відповіді немає.

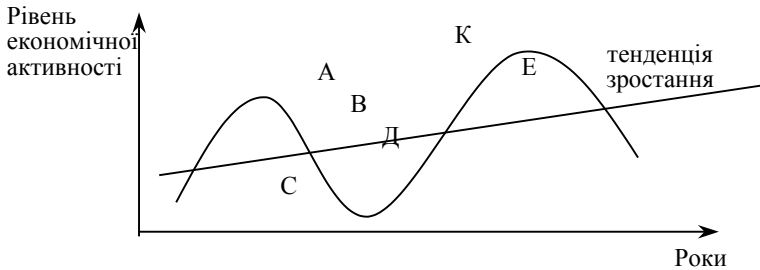
8. У якій послідовності відбуваються фази економічного циклу:

1. спад, дно, пік, пожвавлення;
2. дно, спад, пік, пожвавлення;
3. спад, дно, пожвавлення, пік;
4. пік, дно, пожвавлення, спад.

9. Визначити фази економічного циклу і дати пояснення.

10. Дайте характеристику економічних процесів у визначених точках.

Контрольні запитання

1. Що являє собою економічний цикл?
2. Які фази економічного циклу ви знаєте, охарактеризуйте їх?

3. Що таке рівень ділової активності?
4. Назвіть основні економічні концепції, що характеризують причини та механізм дії економічних циклів.
5. Охарактеризуйте основні напрями прояву економічних криз.
6. З'ясуйте фактори класифікації видів економічних циклів та дайте їх характеристику.
7. Які фактори можна віднести до внутрішніх та зовнішніх причин циклічності?
8. Охарактеризуйте економічні цикли за тривалістю та причинами їх виникнення.
9. Опішіть цикли Кондратьєва.
10. Порівняйте класичні цикли та характер циклічності на сучасному етапі.
11. Чим зумовлена деформація класичного циклу?
12. Дайте пояснення довготривалості економічної кризи в Україні.
13. Охарактеризуйте напрямки стабілізаційної політики держави.
14. Які важелі антикризової політики застосовує Уряд України в сучасних умовах?

Темати рефератів

1. Різновиди економічних циклів.
2. Циклічність як форма економічного розвитку.
3. Довгі хвилі Кондратьєва.
4. Антикризове регулювання економіки України.

Література

1. Базилевич В. Д., Баластрик Л. О. Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Атіка, 2002. — С. 149—170.
2. Круш П. В., Тульчинська С. О. Основи макроекономіки: Матеріали для вивчення курсу та підготовки до практичних занять. — К.: Видавництво «Політехніка», 2004. — С. 38—44.
3. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник у 2-х ч. / За заг. ред. С. Будаговської. — К.: Основи, 2001. — С. 244—247.
4. Макроекономіка: Навч. пос. / П. Ю. Буряк, Л. Л. Цимбал, У. Д. Балагурак та ін. — Львів: ІНТЕРЕКО, 2001. — С. 89—106.
5. Малиш Н. А. Макроекономіка: Навч. пос. — К.: МАУП, 2003. — С. 33—47.
6. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник у 2-х ч. / За заг. ред. С. Будаговської. — К.: Основи, 2001. — С. 244—247.
7. Небова М. І. Теорія макроекономіки: Навч. пос. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. — С. 62—94.

8. Основы экономической теории. А. А. Задоя, Ю. Е. Пертуня, М. Рыбари, 2000. — С. 263—278.
9. *Панчишин С.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Либідь, 2001. — С. 296—307.
10. *Поповенко Н. С., Забарная Э. Н, Маковеев П. С.* Макроекономіка: Уч. пос. — Одесса: ОГПУ, 2001. — С. 91—107.
11. *Радіонова І. Ф.* Макроекономіка: теорія та політика: Підручник. — К.: Таксон, 2004. — С. 89—117.
12. *Савченко А. Г. та ін.* Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — С. 56—63.
13. *Солоненко К. С.* Макроекономіка: Навч. пос. для студентів економічних спец. вищих навч. закладів. — К.: ЦУЛ, 2002. — С. 52—71.
14. *Старченко В. Д.* Макроекономіка: Опорний конспект лекцій. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. — С. 42—46.

ТЕМА № 9

ІНФЛЯЦІЯ

1. Суть інфляції.
2. Види інфляції.
3. Економічні та соціальні наслідки інфляції.
4. Антиінфляційна політика держави.
5. Особливості інфляції в Україні.

Суть інфляції

Термін інфляція вперше почав використовуватися у Північній Америці за часів громадянської війни 1865 р. та характеризувався розбуханням паперово-грошового обігу.

Інфляція (лат. *inflatio* — здуття) — це процес знецінення грошей внаслідок перевищення кількістю грошових знаків, які перебувають в обігу, суми цін товарів та послуг, що виявляється у їх зростанні.

Також іншими словами можна сказати, що інфляція — це падіння купівельної спроможності грошей, підвищення грошової вартості життя. Інфляція — це приріст цін, викликаний надлишком грошей щодо товарів та послуг.

Однак не всяке зростання цін є показником інфляції. Ціни можуть підвищуватися внаслідок поліпшення якості продукції чи погіршення умов видобутку паливно-сировинних ресурсів.

Якщо, наприклад, ціни зросли внаслідок подорожчання сировини, електроенергії, що призвело до збільшення витрат виробництва, то знецінення грошей спричинено зростанням цін. Підвищення цін через надмірну грошову та кредитну емісію, порушення законів грошового обігу є наслідком знецінення грошей. Другий випадок точніше відображає сутність поняття інфляції, що означає появу грошових знаків, не забезпечених товарною масою.

Таким чином, інфляція — це знецінення грошей, що виявляється у зростання цін. Глибшими причинами інфляції є загострення суперечностей економічної системи.

Виділяють два показники інфляції:

1. **Рівень інфляції** (π) — показує зміни цін в економіці. Він вимірюється за допомогою індексів цін, як різниця між:

$$\pi = I_{\text{цін}} - 100 \% \quad (9.1)$$

де, $I_{\text{цін}}$ — індекс цін аналізованого (поточного) періоду, за 100 % приймається індекс цін попереднього (базового) періоду.

2. **Темп інфляції** (ТІ) — показує, як змінилася сама інфляція за певний період:

$$ТІ = \frac{P_a - P_b}{P_b} \cdot 100 \%,$$

де P_a — індекс цін аналізованого (поточного) періоду,
 P_b — індекс цін попереднього (базового) періоду.

Протилежним до інфляції поняттям є **дефляція**, коли загальний рівень цін падає і купівельна спроможність грошей підвищується. Дефляція трапляється вкрай рідко.

Дезінфляція означає сповільнення темпів інфляції.

Концепції визначення першопричин інфляції

Економісти давно намагаються з'ясувати першопричини інфляції, щоб запропонувати ефективні методи боротьби з нею та її негативними соціально-економічними наслідками.

Існує дві концепції щодо визначення першопричин інфляції: структурна і монетарна.

Прихильники **структурної концепції** вбачають неминучість інфляції за умов диспропорції суспільного відтворення, дефіциту державного бюджету, переміщення попиту, що супроводжується зростанням цін на товари, до яких споживачі виявляють підвищений інтерес. А збільшення грошової маси лише дає змогу інфляції виявитися як зростаючий процес.

Монетаристи вважають інфляцію чисто грошовим феноменом, вона зумовлена м'якою грошовою та бюджетною політикою держави (дефіцитне фінансування, надмірне розширення внутрішнього кредиту, помилкова грошова політика Національного банку).

Інфляція обумовлена також рядом причин, що підрозділяються на внутрішні і зовнішні.

До внутрішніх причин належать:

— деформація економіки, яка пов'язана з відставанням галузей, що виробляють предмети споживання, від галузей, що продукують засоби виробництва;

— дефіцит державного бюджету, пов'язаний із ростом урядових витрат;

— високий рівень невиробничих витрат держави (особливо військових);

— диспропорції на макро- і мікрорівні, що є проявом циклічного характеру розвитку економіки;

— монополія держави на зовнішню торгівлю;

— монополія великих компаній на встановлення цін;

— високі податки та висока відсоткова ставка за кредит;

— помилки в економічній політиці держави тощо.

Зовнішніми причинами інфляції є:

— структурні світові кризи (сировинні, енергетичні та ін.), що супроводжуються багаторазовим зростанням цін на сировину, нафту, імпорт яких став приводом для різкого підвищення цін монополіями;

— обмін банками національної валюти на іноземну, внаслідок чого виникає потреба у додатковій емісії паперових грошей, що поповнює канали грошового обігу;

— зменшення надходжень від зовнішньої торгівлі;

— від'ємне сальдо зовнішньоторговельного та платіжного балансу тощо.

Види інфляції

Поняття інфляції містке та багатопланове є декілька видів інфляції.

Залежно від причин, які викликають інфляцію наявні:

Інфляція попиту — спостерігається, коли сукупний попит зростає швидше за виробничий потенціал економіки, а тому ціни, що намагаються зрівноважити пропозицію і попит, зростають.

Інфляція попиту безпосередньо пов'язана з дією монетарних факторів, насамперед — з надлишковою емісією грошей, яка призводить до перевищення попиту над існуючою пропозицією товарів та послуг.

Інфляція попиту, як правило, виникає в умовах повної зайнятості та повної завантаженості виробничих потужностей. У цих умовах зростання попиту не супроводжується еластичним розширенням пропозиції, тому ціни зростають (рис. 9.1).

Як бачимо на рис. 9.1, зростання сукупного попиту (криві AD_1 та AD_2) призводить до інфляційного зростання ціни при сталому об'ємі виробництва $Q_1 - Q_2$.

До причин інфляції попиту можна віднести наступні:

— розширення соціальних та військових державних замовлень;

- зростання попиту на засоби виробництва в умовах майже повної завантаженості виробничих потужностей;
- зростання доходів населення в результаті узгоджених дій профспілок тощо.

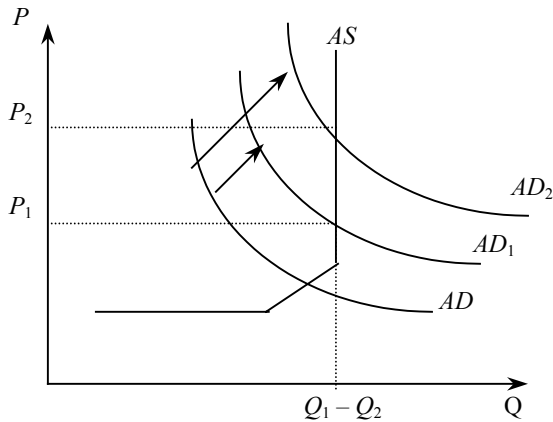

Рис. 9.1. Інфляція попиту

Інфляція витрат (або інфляція пропозиції) — виникає через зростання витрат у періоди високого безробіття і неповного використання виробничих ресурсів.

Інфляційний процес розвивається під впливом ряду немонетарних факторів, що зумовлюють зростання цін через збільшення витрат виробництва і собівартості продукції (рис. 9.2).

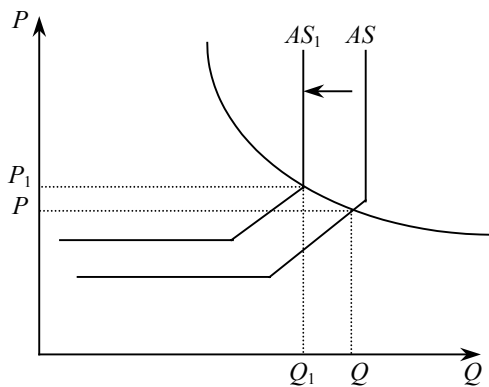

Рис. 9.2. Інфляція витрат

До причин інфляції витрат (пропозиції) можна віднести наступні:

- державна фінансова політика та політика ціноутворення;
- зростання цін на сировину (економіка, яка не має резерву ресурсів більш схильна до інфляції);
- збільшення податків;
- боротьба профспілок за підвищення заробітної плати.

Інфляція витрат, як правило, супроводжується падінням виробництва, таке явище дістало назву *стагфляції*. Вона виникає, коли одночасно зростають ціни і безробіття та скорочується виробництво.

Залежно від темпу приросту цін інфляцію можна поділити на такі види:

Помірна (повзуча) інфляція — коли річний приріст цін складає не більше 10 %. Характеризується прискореним нагромадженням грошей в обігу без помітного підвищення цін, що спостерігається на початку розвитку інфляційного процесу. В цілому не має негативних наслідків для економічних суб'єктів.

Галопуюча інфляція — коли річний приріст цін вимірюється десятками або сотнями відсотків (від 20 % до 300 % на рік). Інфляція виходить з-під контролю держави, різко впливаючи на всі сфери економіки та соціального життя.

Гіперінфляція — коли річний приріст цін вимірюється тисячами або мільйонами відсотків на рік. Інфляція стає некерованою, гроші втрачають здатність виконувати свої функції, починається натуралізація господарських зв'язків, порушуються фінансовий та кредитний механізми, розвиваються стихійні процеси в економіці.

Залежно від можливості передбачати зростання цін виділяють:

Очікувану інфляцію — спричиняється певними тенденціями в економіці або заходами, запланованими державою, тому вона очікувана і може бути врахована заздалегідь.

Неочікувану (непередбачену) інфляцію — є результатом непередбачених змін в економіці, наслідком виникнення незапланованих змін у сукупному попиті та пропозиції. Характеризується різким стрибком цін, що негативно впливає на грошовий обіг та систему оподаткування.

За характером перебігу інфляція може бути:

Збалансованою інфляцію — помірне, найчастіше передбачене зростання цін, не впливає на загальний обсяг виробництва чи перерозподіл доходів. Характеризується незначним, помірним ростом цін одночасно на всі товари та послуги. Проте така інфляція дуже рідкісна.

Незбалансованою інфляцією — являє собою різні темпи зростання цін на різні товари та послуги. Впливає на затрати та податки.

За характером інфляційного процесу або знецінення грошей буває:

Відкрита інфляція характеризується зростанням цін на вільному ринку при невтручанні держави у процес їх формування. Найбільш відчутна у монополізованих секторах економіки.

Прихована інфляція — збереження сталих цін та заробітної плати при зростанні продуктивності праці; зниження якості товарів та послуг при сталому рівні цін; зростання рівня державних роздрібних цін через вільно вибраний споживчий кошик.

Придушена інфляція — проявляється у зростанні незадоволеного попиту та грошових заощаджень населення, які не знаходять реалізації.

Економічні та соціальні наслідки інфляції

Наслідки інфляції складні і різноманітні. Високий рівень інфляції перетворюється у серйозну перешкоду для виробництва, обумовлює економічну і соціальну напруженість у суспільстві.

Економічні та соціальні наслідки інфляції:

— інфляція дезорганізує господарство, наносить серйозний економічний збиток як великому, так і малому бізнесу насамперед через невизначеність ринкової кон'юнктури;

— заважає проведенню ефективної макроекономічної політики;

— нерівномірне зростання цін підсилює диспропорцію між галузями економіки, спотворюючи структуру споживчого попиту;

— ціна перестає виконувати свою головну функцію у ринковому господарстві — бути об'єктивним інформаційним сигналом;

- відбувається відтік капіталу у сферу послуг;
 - інфляція загострює товарний голод, підриває стимули до грошового обігу;
 - прискорюється матеріалізація грошей, під час інфляції зростають ціни на нерухомість та товарно-матеріальні запаси, тому домогосподарства та підприємства намагаються позбутися грошей і вкласти їх у нерухомість та товарні запаси;
 - порушує функціонування грошово-кредитної системи, відроджує бартер;
 - знецінює надходження від оподаткування, тим самим негативно впливає на фіскальну політику;
 - підриває курс національної валюти;
 - знижує мотивацію до інвестування, інвестиції стають ще більш ризикованими;
 - знижує мотивацію до праці;
 - зниження реальних доходів населення, насамперед це стосується осіб, які отримують фіксовані номінальні доходи (працівники бюджетних організацій, пенсіонери, студенти). Зміна реального доходу виражається приблизно у такому вигляді:
- Реальний дохід (%) = Номінальний дохід (%) – Зростання цін (%);
- знецінювання заощаджень населення, інфляція знецінює їх вартість;
 - погіршення умов життя тощо.

Антиінфляційна політика

Основними формами стабілізації грошового обігу, що залежать від стану інфляційних процесів, є грошові реформи й антиінфляційна політика.

Антиінфляційна політика — комплекс заходів державного регулювання економіки, спрямованих на боротьбу з інфляцією.

Дотепер сформульовано два основних напрямки, спрямованих на зведення темпів інфляційних процесів до мінімального рівня: кейнсіанський та монетарний.

Кейнсіанська антиінфляційна політика полягає у стабілізації сукупного попиту, але досвід довів, що цього замало для приборкання інфляції.

Існують кілька напрямків монетарної антиінфляційної політики:

Політика шокової терапії (активна політика) — базується на різкому скороченні темпів зростання грошової маси, особливо

прийнятна в умовах гіперінфляції, передбачає зменшення дефіциту бюджету за рахунок:

- скорочення витрат на соціальні програми;
- збільшення відсоткової ставки;
- зменшення податкових ставок;
- обмеження грошової маси тощо.

У результаті подорожчання кредиту підприємства банкрутують, а низька податкова ставка заохочує сильні підприємства. Таким чином інфляція призупиняється.

Негативний наслідок цього методу полягає у зменшенні добробуту населення.

Політика градування або поступових змін (адаптивна політика) — метод монетарного напрямку, що проявляється у пристосуванні до умов інфляції, у пом'якшенні її негативних наслідків, полягає у поступовому зниженні темпів зростання грошової маси. Політика проводиться за рахунок:

- стабілізації інфляційних очікувань;
- поступового обмеження грошової пропозиції;
- індексації грошових доходів населення.

Ця політика дає позитивні результати за умови, що темп приросту грошової маси та рівня цін не перевищує 20 % на рік.

Політика доходів — припускає контроль над цінами і зарплатою шляхом повного їх заморожування або встановлення меж їх росту. З соціальних мотивів цей вид антиінфляційної політики застосовується рідко, оскільки, по-перше, уповільнення зростання цін викликає дефіцит на деякі товари, по-друге, зростання цін стримується лише на визначений час, а при скасуванні обмежень прискорюється.

Варіант антиінфляційної політики вибирають залежно від темпів інфляції та пріоритетів. Якщо ставиться мета приборкати інфляцію за будь-яких умов, то паралельно використовують кілька методів антиінфляційної політики.

Також при інфляції здійснюють грошові реформи.

Грошові реформи використовують для ліквідації зайвих грошей в обігу. Основними прийомами грошових реформ є:

Нуліфікація — оголошення про анулювання сильно знеціненої грошової одиниці і введення нової валюти. Наприклад нуліфікація була проголошена у Німеччині 1925 р., Угорщині 1946 р., Україні 1994 р.

Ревальвація — процес збільшення вартості національної валютно-грошової одиниці порівняно з валютами інших країн.

Девальвація — процес офіційного зниження курсу національної валюти стосовно валют інших країн.

Деномінація — процес укрупнення національної грошової одиниці шляхом обміну за встановленим співвідношенням старих грошових знаків на нові.

Отже, головним принципом боротьби з інфляцією є усунення джерел її походження. Оскільки об'єктивні причини виникнення інфляції існують, то повністю усунути її неможливо. Тому антиінфляційна політика полягає не у ліквідації інфляції, а у зниженні високих та утриманні стабільно низьких темпів передбачуваної інфляції.

Особливості інфляції в Україні

Інфляційні процеси в Україні були викликані сукупністю взаємопов'язаних об'єктивних і суб'єктивних чинників. Це негаразди перехідної економіки, залежність від зовнішнього енергопостачання, непослідовність економічної політики, помилки у політиці бюджетних видатків тощо. Отже, інфляційні процеси в Україні були зумовлені:

- невиваженою первинною емісією;
- диспропорційністю у структурі економіки, що виникла за часів існування адміністративно-командної системи;
- надмірною мілітаризацією економіки;
- витратністю економіки та непродуктивними витратами окремих виробництв;
- значною монополізацією економіки;
- залежністю українських виробників від імпорту (енергоносіїв, окремих сировинних матеріалів, комплектуючих виробів тощо);
- неефективністю безготівкової системи розрахунку;
- від'ємним сальдо зовнішньої торгівлі;
- зростанням цін на імпортні товари та послуги;
- необґрунтованим встановленням валютного курсу;
- втратою зацікавленості у продуктивній праці;
- суттєвим скороченням інвестицій;
- надмірним розширенням тіньового сектору економіки;
- використанням неринкових форм розрахунків, зокрема банкруту.

В табл. 9.1. наведені данні, що характеризують інфляцію в Україні.

Таблиця 9.1

**РІВЕНЬ ІНФЛЯЦІЇ В ЕКОНОМІЦІ УКРАЇНИ
У 1990-2006 РР. (ІНДЕКС СПОЖИВЧИХ ЦІН), %**

Рік	Рівень інфляції
1990	106,8
1991	390,0
1992	2100,0
1993	10256,0
1994	501,0
1995	281,0
1996	139,7
1997	110,1
1998	120,0
1999	119,2
2000	125,8
2001	106,1
2002	97,4
2003	108,2
2004	112,3
2005	110,3
2006	111,6

У 1992—1993 рр. інфляція в Україні досягла гіпервисокого рівня (2100,0 % та 10256,0 % відповідно), що є найбільш вражаючою особливістю інфляційного процесу в Україні. В 1992 р. ціни зростали щомісяця в середньому на 170 %, що свідчить про супергіперінфляцію, а у 1993 р. приблизно приблизно на 3 % щодня.

Серед країн зарубіжжя сучасними «чемпіонами» з інфляції вважаються Аргентина, Перу, Заір.

Основні поняття та терміни

Інфляція
Рівень інфляції
Темп інфляції

Причини інфляції
Дефляція
Деінфляція
Інфляція попиту
Інфляція витрат (або інфляція пропозиції)
Стагфляція
Помірна (повзуча) інфляція
Галопуюча інфляція
Гіперінфляція
Очікувана інфляція
Неочікувана інфляція
Збалансована інфляція
Незбалансована інфляція
Відкрита інфляція
Прихована інфляція
Придушена інфляція
Антиінфляційна політика
Політика шокової терапії (активна політика)
Політика градування або поступових змін (адаптивна політика)
Політика доходів
Грошові реформи
Нуліфікація
Ревальвація
Девальвація
Деномінація

Тести та завдання

1. Яке з тверджень найбільш повно характеризує поняття інфляції?

1. здуття, розбухання грошово-паперового обігу;
2. підвищення загального рівня цін;
3. зниження купівельної спроможності грошей при одночасному зростанні цін на товари та послуги;
4. знецінення грошей, що супроводжується порушенням законів грошового обігу та втратою грошима усіх або частини основних функцій;
5. втрата довіри людей до грошових знаків і перехід до бартерних операцій та операцій з використанням іноземних валют.

2. Сукупний попит зростає швидше за виробничий потенціал економіки, а тому ціни, намагаючись урівноважити пропозицію і попит, збільшуються: який вид інфляції характеризують ці ознаки?

1. інфляція витрат;
2. інфляція попиту;

3. відкрита інфляція;
4. придушена інфляція;
5. галопуюча інфляція.

3. Відкрита інфляція характеризується:

1. постійним підвищенням цін;
2. зростанням дефіциту;
3. збільшенням грошової маси;
4. дефіцитом товарів та послуг.

4. Стагфляція характеризується:

1. постійним зростанням споживчого кошика;
2. зростанням цін, скороченням виробництва, збільшенням кількості безробітних;
3. дефіцитом товарів та послуг;
4. збільшенням грошової маси;
5. постійним підвищенням цін.

5. Яка інфляція для економіки найбільш сприятлива:

1. збалансована, помірна, очікувана;
2. повзуча, неочікувана, збалансована;
3. незбалансована, галопуюча, очікувана;
4. очікувана, галопуюча, збалансована;
5. помірна, очікувана, збалансована.

6. Яка інфляція для економіки найбільш несприятлива:

1. гіперінфляція, неочікувана, незбалансована;
2. інфляція витрат, гіперінфляція, збалансована;
3. інфляція витрат, галопуюча, незбалансована;
4. галопуюча, незбалансована, неочікувана.
5. помірна, інфляція витрат, неочікувана.

7. Процес анулювання державою різко знецінених паперових грошей має назву:

1. нуліфікація;
2. деномінація;
3. ревальвація;
4. девальвація.

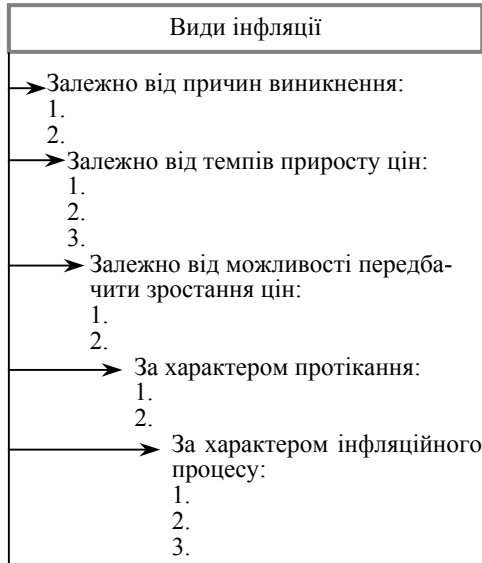
8. Процес збільшення вартості національної валютно-грошової одиниці щодо валют інших країн має назву:

1. нуліфікація;
2. деномінація;
3. ревальвація;
4. девальвація.

9. До внутрішніх причин інфляції можна віднести:

1. дефіцит державного бюджету;
2. високий рівень невиробничих витрат держави;
3. циклічний характер розвитку економіки;
4. помилки в економічній політиці держави;
5. всі вище перераховані відповіді.

10. Доповніть характеристику інфляції.

11. До соціальних наслідків інфляції можна віднести:

1. зниження реальних доходів населення;
2. знецінення заощаджень населення;
3. підрив курсу національної валюти;
4. всі вище перераховані відповіді;
5. відповіді 1 і 2.

Контрольні запитання

1. Що таке інфляція, її причини?
2. Що породжує інфляцію?
3. Які види інфляції розрізняють у макроекономіці?
4. Охарактеризуйте та зобразіть схематично інфляцію попиту та витрат.

5. Назвіть методи визначення інфляції.
6. Які концепції визначення першопричин інфляції ви знаєте?
7. Що можна віднести до внутрішніх та зовнішніх причин інфляції?
8. З'ясуйте економічні та соціальні наслідки інфляції.
9. В чому полягає суть антиінфляційної політики держави?
10. Дайте характеристику інфляції попиту та з'ясуйте причини її виникнення.
11. Дайте пояснення інфляційної кривої Філіпса та графічно проілюструйте взаємозв'язок між інфляцією та безробіттям.
12. Дослідіть основні заходи адаптивної політики.
13. Проаналізуйте основні заходи активної антиінфляційної політики.
14. У чому полягає антиінфляційна політика доходів?
15. Охарактеризуйте інфляційні процеси в Україні в поточному періоді.
16. Яку роль відіграють грошові реформи в боротьбі з інфляцією?
17. Розкрийте особливості інфляції в Україні.

Тему рефератів

1. Інфляційні процеси в Україні.
2. Соціальні та економічні наслідки інфляції в Україні.

Література

1. *Базилевич В. Д., Баластрик Л. О.* Макроекономіка: Навч. пос.. — К.: Атіка, 2002. — С. 243—272.
2. *Задоя А. А., Петруня Ю. Е.* Макроекономіка: Уч. — К.: О-во «Знання», КОО, 2004. — С. 131—149.
3. *Круш П.В., Тульчинська С. О.* Основи макроекономіки: Матеріали для вивчення курсу та підготовки до практичних занять. — К.: Видавництво «Політехніка», 2004. — С. 44—52.
4. Макроекономіка: Навч. пос. / П. Ю. Буряк, Л. Л. Цимбал, У. Д. Балагурак та ін. — Львів: ІНТЕРЕКО, 2001. — С. 116—137.
5. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник у 2-х ч. / За заг. ред. С. Будаговської. — К.: Основи, 2001. — С. 252—261.
6. *Небова М. І.* Теорія макроекономіки: Навч. пос. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. — С. 12—36.
7. *Панчишин С.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Либідь, 2001. — С. 329—366.

8. *Поповенко Н. С., Забарная Э. Н., Маковеев П. С.* Макроэкономика: Уч. пос. — Одесса: ОГПУ, 2001. — С. 128—147.62—94.
9. *Радіонова І. Ф.* Макроекономіка: теорія та політика: Підручник. — К.: Таксон, 2004. — С. 140—164.
10. *Савченко А. Г. та ін.* Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — С. 68—77.
11. *Солоненко К. С.* Макроекономіка: Навч. пос. для студентів економічних спец. вищих навч. закладів. — К.: ЦУЛ, 2002. — С. 52—71.
12. *Старченко В. Д.* Макроекономіка: Опорний конспект лекцій. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. — С. 77—85.

ТЕМА № 10

БЕЗРОБІТТЯ ТА ЗАЙНЯТИСТЬ

1. *Поняття зайнятості та безробіття.*
2. *Причини безробіття.*
3. *Види безробіття.*
4. *Закон Артура Оукена.*

Поняття зайнятості та безробіття

Досягнення повної зайнятості належить до цілей досягнення макроекономічної стабільності. Безробіття є проявом нестабільності економічного розвитку країни.

Відповідно до міжнародних стандартів, розроблених у 1983 р. Міжнародною організацією праці (МОП), усе населення можна поділити на три категорії.

1. **Зайняті** — це ті люди, які виконують будь яку оплачувану роботу, а також ті, що мають роботу, але тимчасово не працюють через хворобу, страйк чи відпустку. До цієї категорії належать і ті, хто зайнятий неповний робочий день.

2. **Безробітні** — ті, хто не має роботи, але активно шукає її або чекає, щоб повернутися на попереднє місце роботи. Тобто, людина вважається безробітною, коли вона відповідає трьом критеріям одночасно: не має роботи, робить активні спроби знайти роботу, готова відразу ж приступити до роботи.

Зайняті та безробітні становлять економічно активне населення або робочу силу

3. **Економічно пасивне населення** — це люди до 16 років, ті, хто перебувають у спеціалізованих установах (психіатричних диспансерах, лепрозоріях, виправних закладах), а також дорослі, які, потенційно мають можливість працювати, але не працюють і не шукають роботи (навчаються з відривом від виробництва, військові строкової служби, перебувають на пенсії, жінки, які доглядають дитину; мають інвалідність або просто не шукають роботи).

Таким чином, усе населення складається з економічно активного населення (зайнятих та безробітних) та економічно пасивного.

Повна зайнятість економічних ресурсів означає залучення до економічного обігу всіх ресурсів, придатних для виробництва товарів та послуг, включаючи й такий ресурс, як робоча сила.

Зайнятість населення — це діяльність працездатного населення країни, спрямована на відтворення ВВП та НД. В Україні працездатне населення — це жінки віком від 16 до 55 років, та чоловіки від 16 до 60 років.

Розрізняють такі основні види зайнятості:

Повна зайнятість — це надання суспільством усьому працездатному населенню можливість займатися суспільно корисною працею, на основі якої відбувається індивідуальне (у межах сім'ї) і колективне (за участю підприємств, держави) задоволення всієї сукупності потреб.

Раціональна зайнятість — урахує доцільність перерозподілу та використання трудових ресурсів, здійснюється з метою поліпшення статево-вікової зайнятості, залучення до трудової діяльності працездатного населення окремих регіонів.

Ефективна зайнятість — здійснюється відповідно до вимог інтенсивного типу перетворення та критеріїв економічної доцільності й соціальної результативності, зорієнтована на скорочення обсягів ручної, непрестижної та важкої праці.

Економічно активне населення включає: осіб найманої праці; самостійних робітників; осіб, які тимчасово не працюють з об'єктивних причин; неоплачуваних членів сім'ї у працездатному віці; осіб, які поєднують навчання з працею на умовах неповного робочого дня; учнів та осіб, які проходять профпідготовку.

Економічна активність населення проілюстрована в табл. 10.1.

Рівень безробіття визначається відношенням числа безробітних до чисельності робочої сили, позначається буквою *u* і вимірюється у відсотках:

$$u = \frac{\text{Безробітні}}{\text{Робоча сила}} \cdot 100\%, \quad (10.1)$$

Рівень зайнятості визначається як частка від ділення числа зайнятих до чисельності населення у віці від 16 років і старших:

$$\text{Рівень зайнятості} = \frac{\text{Зайняті}}{\text{Особи у віці від 16 років і старше}} \cdot 100\%, \quad (10.2)$$

Але ці розрахунки приблизні, тому що:

1. Не всі безробітні реєструються на біржі праці;
2. Люди займаються нелегальним бізнесом (наркоторгівля, торгівля зброєю);
3. Існує приховане та сезонне безробіття.

Таблиця 10.1

**ОФЦІЙНИЙ РІВЕНЬ
БЕЗРОБІТТЯ В УКРАЇНІ**

Роки	Рівень безробіття, %
1996	1,3
1997	2,3
1998	3,7
1999	4,3
2000	4,2
2001	3,7
2002	3,8
2003	3,6
2004	3,6
2005	3,5
2006	3,2

Існують наступні програми, спрямовані на зниження рівня безробіття:

- стимулювання зростання зайнятості та збільшення кількості робочих місць;
- підготовка та перепідготовка робочої сили;
- сприяння найму робочої сили;
- соціальне страхування безробіття.

Таблиця 10.1

ЕКОНОМІЧНА АКТИВНІСТЬ НАСЕЛЕННЯ

Показник	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Економічно активне населення, тис. осіб	25562,1	26111,5	26085,6	25935,5	22747,0	23127,4	22755,0	22701,7	22171,3	22202,4	22280,8	22245,4
у тому числі												
Зайняті	24125,1	24114,0	23755,5	22998,4	20048,2	20419,8	20238,1	20400,7	20163,3	20295,7	20680,0	20730,4
Безробітні	1437,0	1997,5	2330,1	297,1	2698,8	2707,6	2516,9	2301,0	2008,0	1906,7	1600,8	1515,0
Економічно пасивне населення, тис. осіб	12110,0	11559,5	10753,8	10713,7	13782,7	13275,3	13528,9	13582,2	13687,6	13622,9	13559,7	13542,1
Попит на роботу з боку сім'ї, тис. осіб	86,4	35,2	34,8	34,6	50,7	68,2	96,9	123,9	138,8	166,5	186,6	170,5
Навантаження на одне робоче місце, вакансію, осіб	2	11	20	30	24	17	11	9	7	6	5	5
Середня місячна заробітна плата працівників, грн	73	126	143	153	178	230	311	376	462	590	806	1041

Причини безробіття

Проблема безробіття є ключовим питанням у ринковій економіці, і, не вирішивши її, неможливо налагодити ефективну діяльність економіки.

Аналіз причин безробіття дають багато економічних шкіл. Одне із найбільш ранніх пояснень дано англійцем економістом — священиком Т. Мальтусом (кінець XVIII ст.). Він помітив, що безробіття викликають демографічні причини, коли темпи зростання населення перевищують темпи зростання виробництва. Недолік цієї теорії у тім, що вона не може пояснити виникнення безробіття у країнах з низькою народжуваністю.

К. Маркс (друга пол. XIX ст.) вважав, що з технічним прогресом зростає маса і вартість засобів виробництва, що приходяться на одного працівника. Це призводить до відносного відставання попиту на працю від темпів нагромадження капіталу, що є причиною безробіття. Також однієї з причин безробіття К. Маркс вважав циклічність розвитку.

Дж. Кейнс помітив, що із зростанням національного доходу не весь доход споживається, його частина йде на заощадження, але вони не обов'язково стають інвестиціями. При падінні стимулів до інвестування виробництво не зростає і навіть може зменшуватися, що приводить до безробіття.

А. Пігу обгрунтував тезу, що на ринку праці діє недосконала конкуренція. Підприємцю вигідніше заплатити високу заробітну плату одному висококваліфікованому фахівцю і при цьому скоротити робочий персонал.

Види безробіття

Безробіття — це економічне явище, коли частина економічно активного населення не має можливості використати робочу силу.

Фрикційне безробіття відображає плинність кадрів, пов'язану зі зміною робочих місць, місця проживання, а також працівників у тих галузях, де тимчасове звільнення є нормою без впливу на загальний рівень доходу людей, наприклад, будівництво.

У період НТП такий рух стає неминучим і більш інтенсивним. Якоюсь мірою це безробіття бажане, тому що робітники переходять з низькооплачуваної роботи на більш високооплачувану.

Фрикційне безробіття має короткостроковий характер.

Структурне безробіття виникає під впливом структурних диспропорцій на ринку праці, тобто коли з'являються невідповідність між попитом і пропозицією робочої сили за професією, кваліфікацією, географічними та іншими ознаками. Попит на деякі види професій, кваліфікацій зменшується або зовсім зникає, а на деякі, зокрема нові, збільшується. Виникає ситуація, коли структура робочої сили не відповідає новій структурі робочих місць, внаслідок чого з'являється структурне безробіття.

Структурне безробіття більш довгострокове і є серйознішою проблемою, ніж фрикційне безробіття.

Інституціональне безробіття пов'язане з тим, що іноді надмірні соціальні виплати, запровадження гарантованого мінімуму заробітної плати, недосконалість податкової системи тощо призводять до того, що деяка частина працездатного населення не поспішає працевлаштовуватися, збільшуючи тим самим загальну кількість безробітних.

Циклічне безробіття виникає внаслідок циклічного спаду виробництва і є результатом зниження сукупного попиту на робочу силу.

Добровільне безробіття викликане тим, що у будь-якому суспільстві є люди, що за своїм психічним складом та з інших причин не хочуть працювати.

Приховане безробіття — це коли люди формально працюють, але фактично не працюють або займають зайві робочі місця.

Таке безробіття характерне для сільського господарства, різноманітних управлінських структур з нерационально великим штатом, а також в цілому для країн соціалізму, які навмисне створювали зайві робочі місця, щоб уникнути відкритого безробіття. Так, у СРСР у 1930 р., коли закрилась остання біржа праці, приховане безробіття за деякими даним становило 10—15 % від числа працюючих.

Приховане безробіття також було притаманне Україні у 90-х роках, коли люди вважаються працюючими задля продовження стажу праці, а фактично перебували у довгострокових (річних та більше) відпустках за власний рахунок.

Природний рівень безробіття — це коли існує фрикційне та структурне безробіття, а циклічне дорівнює нулю; тоді кажуть, що у країні досягнута повна зайнятість, тобто максимальний рівень зайнятості.

Ця концепція у 1968 р. вперше була запропонована М. Фрідменом і незалежно від нього була розроблена Едмундом Фелпсом. Слово «природний» означає, що фрикційне та структурне

безробіття є неминучим, тоді як циклічне безробіття можна побороти за допомогою засобів макроекономічної політики.

На величину природного рівня безробіття впливає ряд факторів:

- демографічний фактор;
- існуючий рівень мінімальної заробітної плати;
- вплив профспілок тощо.

Різниця між фактичним та природним рівнем безробіття дає показник циклічного безробіття.

Для кожної країни природний рівень безробіття різний, він коливається від 5,5 % до 6,5 % і залежить від рівня соціальної забезпеченості населення і системи підготовки та перепідготовки кадрів, інформаційних служб зайнятості тощо. Але в усіх випадках природний рівень безробіття не означає 100 %-вої зайнятості.

Природний рівень безробіття виникає за збалансованості ринку робочої сили, тобто коли кількість тих, хто шукає роботу, дорівнює кількості вільних робочих місць. Різниця між фактичним та природним рівнем безробіття дає показник циклічного безробіття.

Реальний обсяг національного продукту, виробленого за умов існування природного рівня безробіття, називають **виробничим потенціалом економіки**.

Циклічне безробіття, крім соціальних негараздів, призводить до втрат у обсязі реального ВВП.

Закон Артура Оукена

Для визначення величини цих втрат використовують так званий закон Артура Оукена (1929—1979) — американського дослідника у галузі макроекономіки, що виразив математичну залежність між рівнем безробіття та відставанням при зростанні ВВП.

Закон Артура Оукена

При зростанні рівня безробіття на 1 % вище природного рівня безробіття тягне за собою недовиробництво ВВП на 2,5 %.

Наприклад:

Рівень безробіття дорівнює — 8,3 %, рівень природного безробіття складає 6 %.

Тоді приріст безробіття складатиме: $8,3 \% - 6 \% = 2,3 \%$

Тобто недовиробництво ВВП буде $2,3 \% \cdot 2,5 \% = 5,75 \%$.

Закон Оукена відображає взаємозалежність між ринком благ і ринком праці. Він описує залежність між короткостроковим рухом реального ВВП та змінами рівня безробіття.

У формалізованому вигляді закон А. Оукена можна записати так:

$$\frac{Y^* - Y}{Y^*} = \gamma(u - u^*), \quad (10.3)$$

де Y^* — потенційний національний дохід в умовах повної зайнятості;

Y — фактичний рівень національного доходу;

u — фактичний рівень безробіття;

u^* — рівень природного безробіття;

γ — коефіцієнт Оукена.

З наведеної формули (10.3) можна вивести залежність об'єму випуску продукції від рівня фактичного безробіття та зобразити схематично так звану криву Оукена.

Крива Оукена (рис. 10.1) виражає $Y(u)$ взаємозалежність між рівнем фактичного безробіття (u) і величиною відхилення фактичного національного доходу (Y) від національного доходу за умов повної зайнятості (Y^*).

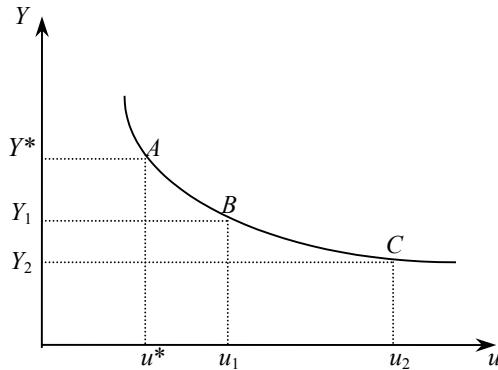

Рис. 10.1. Графік кривої Оукена

В умовах повної зайнятості, цьому відповідає точка A (рис. 10.1), об'єм виробництва дорівнює Y^* , а природний рівень безробіття відповідає u^* .

Якщо зайнятість зменшується, цьому відповідає точка B , то об'єм виробництва знижується до рівня Y_1 , а фактичний рівень

безробіття становить u_1 . Аналогічно знаходиться точка C . Таким чином, з графіку бачимо, що об'єм виробництва — це функція, що зменшується від природного рівня безробіття.

Зрушення кривої Оукена (рис. 10.1) відбувається внаслідок двох причин:

- по-перше, при зміні величини національного доходу за умов повної зайнятості (Y^*) (при збільшенні (Y^*) крива переміщується вгору, і навпаки — при зменшенні (Y^*) — вниз);

- по-друге, при зменшенні норми природного безробіття (u^*) (при збільшенні (u^*) крива Оукена переміщується праворуч, і навпаки при — зменшенні (u^*) — ліворуч).

Втрати, пов'язані з циклічним розривом, вищі, ніж відхилення фактичної зайнятості від умов повної зайнятості з таких причин:

- існування прихованого безробіття, тому що не всі безробітні реєструються на біржі праці;

- не всі зайняті в умовах високого безробіття працюють повний робочий день;

- за так званими вимушеними відпустками в умовах високого рівня безробіття;

- знижується середня продуктивність праці через приховане безробіття в умовах економічної кризи тощо.

Економічні та соціальні наслідки безробіття

Безробіття — це не тільки економічна проблема, а й соціальна, яка може призводити до наступних явищ:

- відповідно до закону Оукена відбувається відставання фактичного обсягу ВВП порівняно з тим обсягом, якого б суспільство могло досягти за умов повної зайнятості;

- збільшення податків у суспільстві (для покриття зростаючих виплат допомоги по безробіттю);

- скорочення сукупного попиту;

- відбувається нерівномірний розподіл втрат від безробіття серед різних соціальних верств населення;

- втрата кваліфікації робітників, що може згодом зумовити значне зниження заробітної плати або нові звільнення;

- зниження життєвого рівня тих, хто втратив робочі місця;

- втрата самоповаги, моральний занепад, можливий розпад сім'ї;

- погіршення фізичного і психологічного стану — підвищується рівень серцевих захворювань, алкоголізму та самогубств;

- громадське та політичне безладдя, соціальна та політична напруженість у суспільстві.

Основні поняття та терміни

Зайняті

Безробітні

Економічно активне населення

Економічно пасивне населення

Повна зайнятість економічних ресурсів

Зайнятість населення

Економічно активне населення

Рівень безробіття

Рівень зайнятості

Причини безробіття

Безробіття

Фрикційне безробіття

Структурне безробіття

Інституціональне безробіття

Циклічне безробіття

Добровільне безробіття

Приховане безробіття

Природний рівень безробіття

Виробничий потенціал економіки

Закон Артура Оукена

Крива Артура Оукена

Економічні та соціальні наслідки безробіття

Тести та завдання

1. Економічно активне населення складається з:

1. зайнятих;
2. зайнятих та безробітних;
3. безробітних;
4. робочої сили.

2. Яке безробіття виникає, якщо людина втратила роботу внаслідок зменшення попиту на її професію?

1. фрикційне;
2. структурне;
3. інституціональне;
4. циклічне.

3. Іноді «бажаним» безробіттям називають:

1. фрикційне;
2. структурне;

3. інституціональне;
4. циклічне;
5. добровільне безробіття.

4. Яке безробіття, пов'язане з надмірними соціальними виплатами називається?

1. фрикційним;
2. структурним;
3. інституціональним;
4. циклічним;
5. добровільним.

5. Природний рівень безробіття може бути тільки за умови, що не існує:

1. фрикційного безробіття;
2. структурного безробіття;
3. інституціонального безробіття;
4. циклічного безробіття.

6. За яких з перерахованих умов може бути досягнута повна зайнятість:

1. використання ресурсів за їх призначенням;
2. пропорційного розподілу ресурсів;
3. залучення до економічного обігу всіх ресурсів;
4. найбільш продуктивного використання ресурсів.

7. Можна говорити про досягнутий виробничий потенціал в економіці країни, коли:

1. реальний обсяг національного продукту вироблено за умов існування природного рівня безробіття;
2. реальний обсяг національного продукту вироблено за умов існування добровільного безробіття;
3. реальний обсяг національного продукту вироблено за умов відсутності безробіття взагалі;
4. реальний обсяг національного продукту вироблено за умов існування циклічного безробіття.

8. До соціальних наслідків безробіття можна віднести:

1. збільшення податків;
2. скорочення сукупного попиту;
3. зниження життєвого рівня безробітних;
4. всі вище перераховані відповіді.

9. До соціально-економічних наслідків безробіття відносять:

1. збільшення податків;
2. скорочення сукупного попиту;
3. зниження життєвого рівня безробітних;
4. втрата кваліфікації безробітних;
5. всі вище перераховані відповіді.

10. Знайдіть приріст безробіття та недовиробництво ВВП за законом А. Оукена, якщо: рівень безробіття дорівнює 10,5 %, а рівень природного безробіття дорівнює 6 %.

Контрольні запитання

1. На які категорії згідно з МОП поділяється населення?
2. Безробітні належать до економічно активного чи пасивного населення?
3. Дайте характеристику основних категорій трудових ресурсів держави.
4. Розкрийте аналіз причин та наслідків безробіття представниками різних економічних шкіл.
5. Що ви знаєте про види безробіття, розкрийте їх зміст?
6. Обґрунтуйте, існує в Україні інституціональне безробіття чи ні?
7. Розкрийте зміст повної та неповної зайнятості?
8. Як обчислюється рівень безробіття?
9. Дайте визначення повної зайнятості та норми рівня природного безробіття.
10. Дослідіть, які основні фактори впливають на рівень природного безробіття?
11. Які соціально-економічні наслідки безробіття ви знаєте?
12. Які взаємозв'язки визначає закон А. Оукена?
13. Охарактеризуйте ситуацію, коли крива А. Оукена переміщується вгору?

Теми рефератів

1. Вплив безробіття на економічне і соціальне життя.
2. Причини безробіття в Україні.
3. Економічні та соціальні наслідки безробіття в Україні.

Література

1. *Базилевич В. Д., Баластрик Л. О.* Макроекономіка: Навч. пос.. — К.: Атіка, 2002. — С. 272—311.
2. *Задоя А. А., Петруня Ю. Е.* Макроекономіка: Уч. — К.: О-во «Знання», КОО, 2004. — С. 104—123.

3. *Круш П. В., Тульчинська С. О.* Основи макроекономіки: Матеріали для вивчення курсу та підготовки до практичних занять. — К.: Видавництво «Політехніка», 2004. — С. 52—57.
4. Макроекономіка: Навч. пос. / П. Ю. Буряк, Л. Л. Цимбал, У. Д. Балагурак та ін. — Львів: ІНТЕРЕКО, 2001. — С. 106—137.
5. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник у 2-х ч. / За заг. ред. С. Будаговської. — К.: Основи, 2001. — С. 247—252.
6. *Небова М. І.* Теорія макроекономіки: Навч. пос. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. — С. 62—94.
7. *Панчишин С.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Либідь, 2001. — С. 307—329.
8. *Поповенко Н. С., Забарная Э. Н, Маковеев П. С.* Макроекономика: Уч. пос. — Одесса: ОГПУ, 2001. — С. 107—124.
9. *Радіонова І. Ф.* Макроекономіка: теорія та політика: Підручник. — К.: Таксон, 2004. — С. 117—140.
10. *Савченко А. Г. та ін.* Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — С. 63—68, 244—258.
11. *Солоненко К. С.* Макроекономіка: Навч. пос. для студентів економічних спец. вищих навч. закладів. — К.: ЦУЛ, 2002. — С. 52—71.
12. *Старченко В. Д.* Макроекономіка: Опорний конспект лекцій. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. — С. 85—94.

РИНОК ПРАЦІ ТА СОЦІАЛЬНА ПОЛІТИКА

1. Ринок праці.
2. Механізм функціонування ринку праці.
3. Крива Філіпса.
4. Рівень життя та показники, що його визначають. Крива Лоренца.
5. Бідність та система соціального захисту населення.

Ринок праці

Ринок праці посідає центральне місце серед інших ринків. Робоча сила є специфічним товаром, на який формується попит, пропозиція та ціна у вигляді заробітної плати. Ринок праці у ринковій економіці — це ринок найманої праці, де роботодавець і найманий працівник виступають як юридично рівноправні особи.

Основу ринку праці складають дві головні особи: роботодавці та наймані працівники. Різниця між ними полягає у відношенні їх до засобів виробництва.

Пропозиція робочої сили визначається сукупністю таких фактів:

- рівнем заробітної плати;
- рівнем освіти;
- рівнем профспілкового захисту;
- релігією;
- податковою системою тощо.

Попит на робочу силу визначається потребою підприємств мати необхідну кількість та якість найманої робочої сили для випуску продукції та технічного оснащення виробництва.

Регулювання ринку праці — це система правових та організаційно-економічних заходів держави щодо забезпечення ефективної зайнятості, нормальних умов праці та раціонального використання робочої сили.

Об'єктами регулювання ринку праці є:

- зайнятість;
- соціальні відносини між роботодавцем і працюючими;
- трудові відносини (оплата праці, охорона праці, умови найму, звільнення);
- підготовка, перепідготовка, підвищення кваліфікації працівників;
- розподіл і перерозподіл робочої сили.

Суб'єктами регулювання ринку праці є:

- Міністерство праці та соціальної політики;
- служби зайнятості;
- відділи та управління з праці та соціальних питань при державних адміністраціях.

За своїм змістом ринок праці складається з трьох частин:

1. Потенційного ринку праці — сфери, де формується сама праця. Сюди належать особи, що зайняті у домашньому та особистому підсобному господарстві, студенти, старшокласники, військовослужбовці, фермери та інше працездатне населення.

2. Циркулюючого ринку праці — сфери купівлі-продажу робочої сили, де робоча сила переміщується між підприємствами у пошуках роботи, перебуваючи при цьому фактично безробітними. До цієї категорії відносять осіб, які перебувають у фрикційному, структурному і циклічному безробітті; звільнених військовослужбовців; пенсіонерів, які шукають роботу; осіб, які перебувають на перепідготовці, підвищенні кваліфікації та громадських роботах.

3. Внутрішньофірмового ринку праці — сфери боротьби за робочі місця на підприємствах між зайнятими працівниками. До нього відносять осіб, що перебувають безпосередньо на підприємствах у зв'язку з появою вакансій за рахунок збільшення працівників, модернізації і розширення виробництва, нового будівництва, зростання коефіцієнта змінності роботи підприємства, переміщення на робочих місцях.

Для нормального функціонування ринку праці має бути розроблений і впроваджений комплекс правових, економічних та соціальних передумов, серед них найважливіми є:

- єдність правових умов функціонування ринку праці на основі вільно вибраної зайнятості і конкурентності;
- наявність єдиного економічного простору і забезпечення вільного переміщення в ньому громадян;
- відсутність обмежень на заробітну плату, що забезпечує працівникові відтворення його здатності до праці, можливість утримання сім'ї, наявність ринку житла і робочих місць;
- організація системи бірж праці (центрів зайнятості);
- створення широкомасштабної системи професійної орієнтації, навчання та перепідготовки кадрів.

Механізм функціонування ринку праці

Співвідношення між попитом та пропозицією на ринку праці проявляється у ринковій ціні робочої сили і залежить від кон'юнктури ринку та фази економічного циклу у країні. Якщо економіка перебуває у стані поживавлення, попит на робочу силу зростає і ринок праці розширюється. Якщо економіка у фазі спаду, то попит на робочу силу зменшується, а ринок праці звужується.

За класичною теорією ринку праці точка перетину (T) (рис. 11.1) кривих попиту на робочу силу LD та пропозиції робочої сили LS показує рівновагу на ринку праці, за якої встановлюється певний рівень рівноважної заробітної плати (W_T) при рівноважній кількості робочої сили L_T .

За класичною теорією безробіття викликане надто високою заробітною платою.

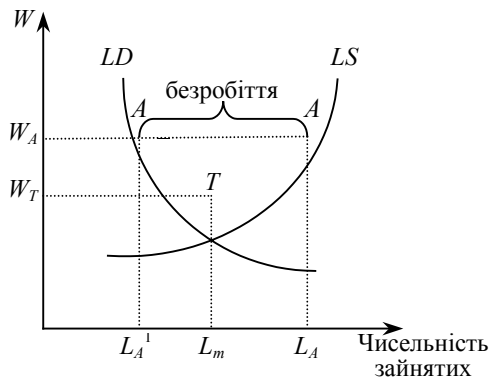

Рис. 11.1. Модель рівноважного ринку праці за класичною теорією

Коли розмір заробітної плати (W_A) вищий за рівноважний (W_T), при якому пропонується стільки робочої сили, скільки необхідно, виникає перевищення пропозиції робочої сили (LD) над попитом на неї (LS), яке означає посилення безробіття. Рівень безробіття визначається впливом надлишкової робочої сили ($L_A^1 - L_A$). Ціна робочої сили починає знижуватися до досягнення рівноважної (W_T).

Тобто, за класичною теорією проблеми безробіття встановлення рівноваги досягається через механізм ринкового саморегулювання. Держава у цей процес не повинна втручатися.

За кейнсіанською теорією ринку праці зростання зайнятості здійснюється зменшенням заробітної плати (рис. 11.2). На думку Дж. Кейнса, у ринковій економіці відсутні механізми, які гарантують повну зайнятість населення. А безробіття виникає через недостатній сукупний попит.

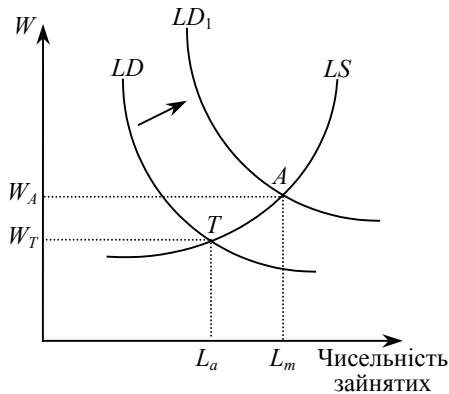

Рис. 11.2. Кейнсіанська теорія ринку праці

Зростання попиту на робочу силу вплине на переміщення кривої попиту LD_1 , що при незмінній пропозиції робочої сили LS призведе до збільшення заробітної плати W_a та чисельності зайнятих L_a .

Сукупний попит у суспільстві визначає обсяг виробництва, а значить, і попит на робочу силу. Шляхом зниження заробітної плати, вважають прихильники кейнсіанської теорії, можна стимулювати значне підвищення зайнятості. Держава повинна підвищувати сукупний попит, збільшуючи державні витрати, або зменшувати податки. Кейнсіанське трактування рівноваги на ринку праці характеризує тільки короткостроковий період.

Монетарна теорія ринку праці (грошова теорія гнучкого ринку праці). З погляду монетаристів М. Фрідмена, Ф. Хайєка макроекономічна нестабільність та довгострокова рівновага досягається тільки в умовах повністю вільних конкурентних ринків з гнучкими цінами і заробітною платою. Держава не повинна втручатися у ринок праці, якщо безробіття не перевищує природного рівня, інакше починає розвиватися стагфляція. Макроекономічне регулювання ринку праці повинне здійснюватися за допомогою бюджетно-податкової та грошово-кредитної політики.

Крива Філліпса

Відомий економіст А. Філліпс свого часу зробив аналіз статистичного матеріалу за 1861—1913 та 1923—1958 рр., який підтверджував існування залежності між щорічним зростанням зарплати та відсотком безробіття. При безробітті 4,5 % від числа працездатних рівень зарплати залишається незмінним. При скороченні безробіття до 4 % відбувається річне збільшення зарплати на 0,5 %. На основі цих даних і була побудована відома крива Філліпса.

Крива Філліпса відображує обернено пропорційний зв'язок між рівнем безробіття і річним темпом зростання цін, тобто зв'язок між рівнем безробіття і рівнем інфляції. Як бачимо з рис. 11.3, такий зв'язок обернено порційний.

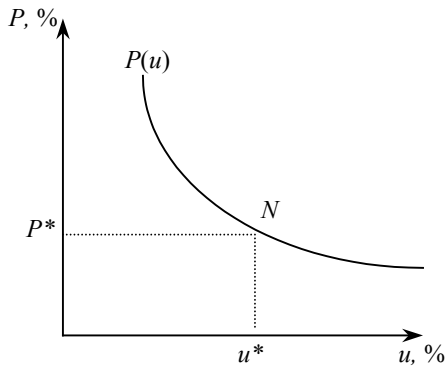

Рис. 11.3. Крива Філліпса

P — рівень інфляції (середньорічний приріст цін);
 P^* — рівень інфляції (середньорічний приріст цін) в умовах повної зайнятості; u — рівень безробіття; u^* — природний рівень безробіття.

Пояснення взаємозв'язку між рівнем інфляції та рівнем зайнятості полягає у тому, що високе безробіття примушує працюючих за наймом погоджуватися на нижчу заробітну плату, що уповільнює зростання цін. Але коли рівень безробіття низький, то найманим працівникам легше вимагати таке зростання заробітної плати, яке випереджує зростання продуктивності праці. Наслідком цього є зростання цін (інфляція).

Отже, низький рівень безробіття породжує тенденцію до більш високого рівня інфляції, і навпаки, високе безробіття супроводжується низькою інфляцією.

Відрізок кривої Філіпса зліва від точки N характеризує інфляцію попиту, яка може виникнути внаслідок спроб держави встановити штучну високу зайнятість.

Відрізок праворуч від точки N відображає падіння цін у період кризи надвиробництва.

Так звана оригінальна крива Філіпса показує взаємозв'язок ставок заробітної плати і безробіття: чим вищі ставки заробітної плати, тим менша зайнятість, і навпаки. Тобто вона достовірно відображає тільки короткострокову динаміку інфляції і безробіття, яка вимірюється поточними показниками. За кривою Філіпса неможливо досягти повної зайнятості без інфляції.

Протягом 70-х — початку 80-х років у ринковій економіці спостерігалось одночасне зростання інфляції та безробіття, тобто з'явилась стагфляція.

Виникнення стагфляції пояснюють появою наступних чинників:

- зростанням цін на енергоносії та на сільськогосподарську продукцію;
- знеціненням паперових грошей;
- стрімким зростанням заробітної плати завдяки скасуванню контролю урядів над її рівнем;
- повним вивільненням цін з-під контролю держави;
- зниженням продуктивності праці;
- інфляційним очікуванням підприємців і населення.

Графічно стагфляцію можна зобразити шляхом зсуву кривої Філіпса $P(u)$ праворуч вгору (рис. 11.4).

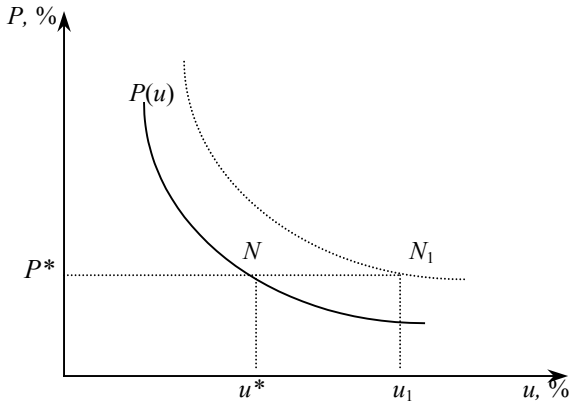

Рис. 11.4. Крива Філіпса в умовах стагфляції

З огляду на важливість макроекономічних досліджень щодо економіки України доцільно максимально використовувати надбання світової науки з метою позитивного впливу на реальні економічні процеси, з врахуванням особливостей національної економіки.

Рівень життя та показники, що його визначають. Крива Лоренца

Для будь якої держави велике значення має не тільки ринок праці, його зміст та механізм функціонування, а також рівень життя населення та показники, що його визначають.

Кінцевою метою функціонування суспільного виробництва є створення умов для життєдіяльності людей та досягнення певного рівня їхнього життя. Наукове осмислення категорії «рівень життя» почалося у XVII ст. і збігалось з періодом зародження політичної економії.

Рівень життя — це досягнутий рівень задоволення матеріальних, духовних, соціальних та екологічних потреб людини або сім'ї (умови праці, освіти, охорони здоров'я, якості харчування, якості житла, довкілля), а також соціальних прошарків і груп.

Визначення рівня життя у вітчизняній науці відображають дві позиції:

— вузьке розуміння категорії, тобто фактичне ототожнення рівня життя і досягнутого обсягу споживання матеріальних та духовних благ і послуг;

— широке — як комплекс взаємопов'язаних соціально-економічних факторів, що забезпечують процес життєдіяльності людини.

На рівень життя впливають історичні, географічні, національно-традиційні та інші умови життєдіяльності людини чи людської спільноти. Однак вирішальними факторами є соціально-економічні, зокрема такі як:

- реальні грошові доходи;
- обсяг і структура споживання;
- забезпеченість роботою (зайнятість) та умови праці;
- тривалість робочого дня і вільного часу;
- інтенсивність праці;
- житлові та побутові умови;
- рівень освіти і культури;
- система охорони здоров'я і фізичної культури;

- система соціального забезпечення;
- піклування суспільства про дітей та материнство;
- раціональне використання вільного часу.

Щодо забезпечення головних параметрів рівня життя і нормальної життєдіяльності людини, то воно залежить від соціально-економічної структури суспільства.

Історично і дотепер існують дві моделі забезпечення рівня життя населення.

Перша ґрунтується на принципі, згідно з яким сама людина має дбати про власний добробут та родинний через свої доходи.

Друга надає перевагу державі у забезпеченні гідного рівня життя, що передбачає активну соціальну політику і систему створення та розподілу загальнонаціонального соціального фонду.

На практиці жодна з цих моделей не існує у чистому вигляді.

Для визначення рівня життя у 1990 р. ООН запропонувала такий показник, як **індекс людського розвитку (ІЛР)**, який щорічно подають до цієї організації понад 80 країн світу, у тому числі й Україна. Методика обчислення ІЛР базується на трьох показниках: довголіття, рівень освіти, рівень доходів, які враховують 32 фактори.

За оцінками спеціалістів СРСР за рівнем життя перебувала у 1990 р. на 42-му місці у світі. Україна у 1992 р. мала такі показники рівня життя: очікуване довголіття — 69,4 роки, доросла грамотність — 95 %, реальний ВВП на душу населення на рік — 5010 дол., та займала 54-те місце серед країн, що подають показник ІЛР до ООН. У 1998 р. ці показники, відповідно, були такими: 69,1 рік; 99,6 %; 3194 дол. і займала 78-е місце. В цілому за 1991—2000 рр. рівень життя населення знизився майже у 6 разів.

Велике значення також мають такі показники, як умови та якість життя населення.

Умови життя — безпосередні обставини життєдіяльності населення — зайнятість населення, оплата праці, доходи, характеристика житла, майнова забезпеченість сімей, розвиток соціальних виплат, розвиток галузей соціальної сфери.

Якість життя — це поняття, яке характеризує, з одного боку — тривалість життя, а з другого — рівень фізичного і психічного здоров'я.

Показник ІЛР дає лише загальне уявлення про рівень життя, він не відображає диференціацію сімей за доходами, не містить таких даних, як психологічний фактор, задоволення способом життя, тіньовий і кримінальний доходи, поділ людей за статевовіковою ознакою тощо.

Крива Лоренца

Для визначення ступеня нерівності доходів використовують криву Макса Лоренца, американського економіста, статистика. Нерівність доходів існує в усіх країнах. Вона зумовлена різними розумовими та фізичними здібностями, розбіжністю в оплаті праці, різним складом родин, професійною підготовкою людей, володінням власністю (землею, капіталом, нерухомістю, цінними паперами), везінням, вдачею, ризиком, особистими зв'язками.

Причини, що обумовлюють диференціацію доходів, такі:

— необхідність збереження мотивів для праці (диференціація заробітної плати),

— мотиви для одержання освіти.

Крива Лоренца — крива, яка ілюструє фактичний розподіл доходів у суспільстві й дає наочне уявлення про його відхилення від лінії абсолютної рівності у розподілі доходів і ступінь нерівності їх розподілу (рис. 11.5).

Величина ступеня нерівності вимірюється коефіцієнтом Джині.

Коефіцієнт Джині — макроекономічний показник, що характеризує диференціацію грошових доходів населення у вигляді ступеня відхилення фактичного розподілу доходів від абсолютно рівного їх розподілу між громадянами країни. Має значення від 0 (абсолютна рівність) до 100 (весь дохід одного отримувача — абсолютна нерівність).

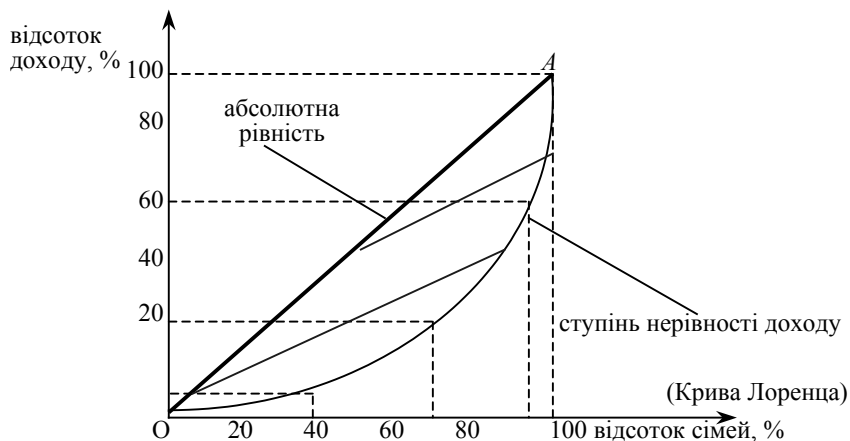

Рис. 11.5. Крива Лоренца

На рис. 11.5 по осі абсцис відкладено кількість сімей (у відсотка), по осі ординат — їх дохід (теж у відсотках). Причому на осі абсцис зліва — найбідніші сім'ї, а справа — найбагатші; на осі ординат внизу — дохід найбідніших сімей, а вверху — найбагатших. Абсолютна рівність розподілу представлена бісектрисою АО, тобто певна частина сімей (наприклад 20 %) одержує відповідний відсоток доходу (20 %).

Крива Лоренца, яка показує фактичний розподіл доходів, будується за реальними даними. Згідно ситуацією яка приведена (на рис. 11.5), 40 % найбідніших сімей одержують 8 % доходу, 70 % сімей — 20 % доходу, 95 % сімей — 60 % доходу. Можна, зокрема, визначити і дохід 15 % найбагатших сімей, він складає 40% від усього доходу.

Область між лінією абсолютної рівності та кривою Лоренца вказує на ступінь нерівності у розподілі доходів. Чим більшою є ця область, тим більша нерівність розподілу доходів у суспільстві. Чим ближче кривої Лоренца до прямої лінії абсолютної рівності, тим більша рівність сімей за рівнем доходів.

За фактичного розподілу доходів отримуємо криву Лоренца, яка відхиляється праворуч від бісектриси.

Бідність та система соціального захисту населення

За умов диференціації доходів та рівня життя виникає гостра соціальна проблема бідності.

Бідність — такий рівень життя, який не може забезпечити нормальні умови для відтворення населення, кількісно виражаються через показники прожиткового мінімуму (порог бідності).

Бідність має різні тлумачення. Бідність — це неможливість підтримувати спосіб життя, притаманний конкретному суспільству у конкретний період часу. Бідність — це неможливість підтримувати мінімальний рівень споживання, що визначається на основі фізіологічних, соціальних та культурно обумовлених нормативів.

Прожитковий мінімум — показник абсолютного обчислення низьких доходів населення, які забезпечують споживання найважливіших благ, визначається на основі методу споживчого кошика. Цей метод передбачає структуру харчування, яка повинна забезпечити життєдіяльність людини, а також інші показники, такі як житло, послуги.

При аналізі прожиткового мінімуму розрізняють фізіологічний та соціальний мінімум.

Фізіологічний мінімум — вартість товарів і послуг, необхідних для задоволення тільки основних фізіологічних потреб, причому протягом відносно короткого періоду, практично без придбання одягу, взуття, інших непродовольчих товарів.

Соціальний мінімум — мінімальні норми задоволення фізіологічних, соціальних і духовних потреб. Це вартість товарів та послуг, які суспільство визнає необхідними для збереження прийнятого рівня життя.

Прожитковий мінімум встановлюється на основі **споживчого кошика** — вартість стандартного набору товарів та послуг масового вживання середнього споживача в конкретній країні в певний час.

Прожитковий мінімум (межа бідності в Україні) складає 505 грн.

Дані про мінімальну заробітну плату та прожитковий мінімум в Україні наведені в табл. 11.1.

Таблиця 11.1

**РОЗМІР МІНІМАЛЬНОЇ ЗАРОБІТНОЇ ПЛАТИ ТА ВЕЛИЧИНА
ПРОЖИТКОВОГО МІНІМУМУ В УКРАЇНІ, ГРН**

	2002	2003	2004	2005	2006
Мінімальна заробітна плата	165	205	237	310	400
Прожитковий мінімум	317	334	385	453	505

До споживчого кошика у різних країнах входять різні товари (у США їх більше 300, у Болгарії та Росії 40).

Світова практика показує, що поріг бідності значно підвищується у зв'язку із зростанням цін (інфляції). Проблеми бідності потребують від будь якої країни проведення політики соціального захисту певних груп населення.

Соціальний захист — включає в себе систему заходів, які захищають будь-якого громадянина країни від економічної та соціальної деградації не тільки внаслідок безробіття, а й у випадку втрати чи різкого скорочення доходів, хвороби, народження дитини, виробничої травми, інвалідності, похилого віку тощо.

Основні елементи системи соціального захисту є:

— встановлення допустимих параметрів життя (розміру прожиткового мінімуму, мінімальної пенсії, соціальної допомоги);

— захист населення від зростання цін і товарного дефіциту для гарантованого забезпечення прожиткового мінімуму громадянам;

- вирішення проблем безробіття і забезпечення ефективної зайнятості, перепідготовка кадрів;
- пенсійне забезпечення (людей похилого віку, інвалідів, сімей. Що втратили годувальника);
- утримання дитячих будинків, інтернатів, будинків для людей похилого віку;
- соціальні трансфери (допомога з безробіття, одноразові чи щомісячні виплати на дітей, з хвороби та інших причин, житлові субсидії тощо);
- соціальне обслуговування (надання соціальних послуг окремим категоріям громадян);
- надання необхідної медичної допомоги тощо.

Таблиця 11.2

СОЦІАЛЬНЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ТА СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ НАСЕЛЕННЯ

	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Кількість пенсіонерів (млн)	14,5	14,5	14,5	14,5	14,5	14,4	14,4	14,4	14,3	14,1	14,0
Середній розмір місячної пенсії, грн, у тому числі	38,7	51,9	52,2	60,7	68,9	83,7	122,5	136,6 136,6	182,2	316,2	406,8 136,6
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----
За віком	38,8	50,8	50,9	60,1	69,3	85,2	127,1	141,8	194,2	323,8	417,7
За інвалідністю	45,6	67,3	68,6	75,9	82,3	94,5	129,7	142,4	170,9	305,2	393,2
-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----	-----
У разі втрати годувальника	33,2	43,6	43,5	47,8	52,0	61,0	85,5	95,9	120,2	262,9	302,8

Система соціального страхування (пенсійне страхування, медичне страхування, страхування від безробіття). Фінансування здійснюється із спеціальних позабюджетних фондів, які формуються за рахунок цільових внесків роботодавців і працівників за підтримки держави.

Система соціальних гарантій передбачає надання соціальних благ та послуг усім громадянам без врахування їх трудового внеску. Фінансується з загального оподаткування і бюджетного фінансування соціальних витрат. Також до цієї системи входять пільги (тобто соціальні гарантії окремим категоріям населення), що також передбачають соціальний захист та надання соціальних

благ малозабезпеченим або уразливим верстам населення (інваліди, ветерани).

Традиційні форми соціального захисту:

1. Грошова: до свят, тимчасова допомога тощо;
2. Натуральна: продовольчі талони, шкільні сніданки, продовольчі товари людям похилого віку, медичне обслуговування, житлові допомоги, позички студентам тощо.

Основні поняття та терміни

Ринок праці
Робоча сила
Потенційний ринок праці
Циркулюючий ринок праці
Внутрішньофірмовий ринок праці
Класична теорія ринку праці
Кейнсіанська теорія ринку праці
Крива Філіпса
Індекс людського розвитку
Рівень життя
Умови життя
Якість життя
Крива Лоренца
Коефіцієнт Джині
Бідність
Прожитковий мінімум
Метод споживчого кошика
Соціальний захист
Система соціального страхування
Система соціальних гарантій

Тести та завдання

1. Сфера, де формується сама праця, куди належать особи, що зайняті у домашньому та особистому підсобному господарстві, студенти, старшокласники, — це:

1. потенційний ринок праці;
2. циркулюючий ринок праці;
3. внутрішньофірмовий ринок праці;
4. загальний ринок праці.

2. Ціною на ринку праці виступає:

1. загальний рівень цін;
2. рівень освіти;
3. рівень заробітної плати;
4. рівень профспілкового захисту;
5. все вище перераховане.

3. Безпосередні обставини життєдіяльності населення — зайнятість населення, оплата праці, доходи, характеристика житла, майнова забезпеченість сімей, розвиток соціальних виплат, розвиток галузей соціальної сфери — характеризують наступний економічний показник:

1. рівень життя;
2. умови життя;
3. якість життя;
4. споживчий кошик;
5. прожитковий мінімум.

4. Забезпеченість населення необхідними для його життєдіяльності матеріальними і духовними благами характеризує наступний економічний показник:

1. рівень життя;
2. умови життя;
3. якість життя;
4. споживчий кошик;
5. прожитковий мінімум.

5. Показник, який характеризує, з одного боку — тривалість життя, а з другого — рівень фізичного і психічного стану, це:

1. рівень життя;
2. умови життя;
3. якість життя;
4. споживчий кошик;
5. прожитковий мінімум.

6. Безробіття викликане надто високою заробітною платою. Це твердження:

1. класичної теорії ринку праці;
2. кейнсіанської теорії ринку праці;
3. монетарної теорії;
4. Філіпса;
5. Лоренца.

7. Коли в економіці відбувається стагфляція, це можна графічно зобразити:

1. пересуванням кривої Філіпса ліворуч;
2. пересуванням кривої Філіпса праворуч;

3. пересуванням кривої Лоренца ліворуч;
4. пересуванням кривої Лоренца праворуч.

8. Крива Філіпса відображає:

1. зв'язок між рівнем інфляції і рівнем стагфляції;
2. зв'язок між рівнем безробіття і рівнем зайнятості;
3. зв'язок між рівнем зайнятості і рівнем інфляції;
4. зв'язок між рівнем безробіття і рівнем інфляції.

9. Крива Лоренца відображає:

1. визначення прожиткового мінімуму;
2. причини, що обумовлюють диференціацію доходів;
3. ступінь нерівності доходів;
4. визначення споживчого кошика;
5. абсолютну рівність у розподілі доходів.

10. Визначте причини, що обумовлюють диференціацію доходів:

1. мотиви щодо підвищення комфорту оселі;
2. мотиви щодо володіння нерухомістю;
3. мотиви щодо одержання освіти та щодо праці;
4. все вище перераховане.

11. Нерівність у доходах населення зумовлюється:

1. непропорційним розподілом соціальних трансфертів;
2. великим коливанням первинних доходів;
3. низьким рівнем державного соціального захисту;
4. недосконалістю механізму оплати праці;
5. нерівністю заробітної плати.

12. Система соціального страхування в Україні передбачає:

1. пенсійне страхування;
2. медичне страхування;
3. страхування від безробіття;
4. все вище перераховане.

13. Система соціальних гарантій в Україні передбачає:

1. різні види пільг;
2. соціальний захист малозабезпечених верств населення;
3. надання соціальних благ малозабезпеченим верств населення;
4. все вище перераховане.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте економічні та соціальні наслідки безробіття.
2. З яких частин складається ринок праці?
3. Опишіть інститути організації ринку робочої сили.

4. Існує чи ні зв'язок між інфляцією та безробіттям?
5. Охарактеризуйте модель рівноважного ринку праці.
6. Що таке ринок праці та його становище в Україні?
7. У чому полягає суть та зміст кривої Філіппса.
8. Що таке рівень життя та якими показниками він визначається?
9. Охарактеризуйте шляхи захисту безробітних і поліпшення зайнятості.
10. Визначте зміст кривої Лоренца.
11. Охарактеризуйте основні види доходів населення та джерела їх формування.
12. Охарактеризуйте основні причини бідності населення в Україні.
13. Проаналізуйте, як держава здійснює регулювання і перерозподіл доходів.
14. Охарактеризуйте добробут населення і показники його рівня.
15. Розкрийте основні напрямки стратегії подолання бідності в Україні.
16. Розкрийте сутність соціального захисту населення в Україні і його основні напрямки.
17. Проаналізуйте соціальні програми боротьби з бідністю в Україні.

Темати рефератів

1. Ринок праці в Україні.
2. Політика зайнятості на сучасному етапі.
3. Рівень життя в Україні та система показників його оцінки.
4. Соціальний захист населення в Україні.

Література

1. Агапова Т. А., Серегина С. Ф. Макроекономіка: Уч. — М.: МГУ, Из-во «Дело и Сервис», 200. — С. 43—64.
2. Базилевич В. Д., Баластрик Л. О. Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Атіка, 2002. — С. 272—301.
3. Задоя А. А., Петруня Ю. Е. Макроекономіка: Уч. — К.: О-во «Знання», КОО, 2004. — С. 311—330.
4. Круш П. В., Тульчинська С. О. Основи макроекономіки: Матеріали для вивчення курсу та підготовки до практичних занять. — К.: Видавництво «Політехніка», 2004. — С. 85—90.
5. Макроекономіка: Навч. пос. / П. Ю. Буряк, Л. Л. Цимбал, У. Д. Балагурак та ін. — Львів: ІНТЕРЕКО, 2001. — С. 291—309.
6. Небова М. І. Теорія макроекономіки: Навч. пос. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. — С. 376—394.

7. Основи економічної теорії: Підручник / А. А. Чухно, П. С. Єщенко, Г. Н. Климко та ін.; За ред. А. А. Чухна. — К: Вища шк., 2001. — С. 508—520.
8. Основы экономической теории. А. А. Задоя, Ю. Е. Пертуня, М. Рыбари, 2000. — С. 387—403.
9. *Радионова І. Ф.* Макроекономіка: теорія та політика: Підручник. — К.: Таксон, 2004. — С. 249—274.
10. *Савченко А. Г. та ін.* Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — С. 251—264.
11. *Сакс Дж. Д., Ларрен Ф. Б.* Макроекономіка. Глобальний підхід: Пер с англ. — М.: Дело, 1996. — С. 521—556, 786—820.
12. *Старченко В. Д.* Макроекономіка: Опорний конспект лекцій. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. — С. 85—94.

ТЕМА № 12

ФІНАНСИ. ФІСКАЛЬНА ПОЛІТИКА

1. *Сутність фінансів. Фінансова система.*
2. *Податкова система.*
3. *Крива Лаффера.*
4. *Фіскальна політика держави.*

Сутність фінансів. Фінансова система

Незважаючи на те, що існування фінансів безпосередньо пов'язане з існуванням грошей, причиною, що зумовила виникнення та існування фінансів, є не гроші, а потреби суб'єктів економіки у ресурсах, які б забезпечували їхню життєдіяльність.

Наявність різних потреб у суб'єктів ринкового господарства зумовлює виникнення різних видів фінансових зв'язків.

Сутність фінансів, закономірності їх розвитку, сфера охоплення ними товарно-грошових відносин і роль у процесі суспільного відтворення визначаються економічним ладом суспільства, природою і функціями держави. Фінанси це історична категорія, вони з'явилися одночасно з виникненням держави при розширванні суспільства на класи. Найбільший розвиток фінансових відносин відбувся в ХХ ст., особливо після Другої світової війни. Обсяги державних бюджетів стали виражатися в мільярдах національних валют. В усіх країнах відбулося одержавлення значної частини національного доходу (від 30 до 50 %). Маючи значні фондові кошти держави почали істотно впливати на процес відтворення. Розширилась сфера фінансових відносин, держави почала акумулювати не тільки ресурси бюджетної системи, а й ресурси позабюджетних фондів.

Фінанси — це сукупність економічних заходів з формування, розподілу, перерозподілу та використання грошових засобів в економіці.

Фінанси це невіддільна сполучна ланка між створенням і використанням національного доходу. Без участі фінансів національний дохід не може бути розподілений в суспільстві. Фінанси виникли як реакція на реальні потреби суб'єктів суспільного життя. Завдяки акумуляції грошових ресурсів і розподілу їх здійснюється стабілізаційний вплив на економічний стан членів сім'ї, економічний і соціальний клімат підприємства, відбувається економічне та соціальне вирівнювання в суспільстві.

Можна визначити наступні риси фінансів, вони:

- набувають грошової (натуральної) форми;
- носять розподільчий (нееквівалентний) характер, на відміну від обміну, якому властива еквівалентність;
- розподіл ВВП; НД здійснюється через реальні грошові фонди (на відміну від цінового розподілу);
- акумулюють і використовують фінансові засоби на безплатній основі.

Ознаки фінансових ресурсів (засобів) можна перерахувати наступні:

- виражають відносини власності;
- перебувають у постійному русі;
- мають особливі джерела формування;
- відрізняються за напрямками використання;
- мають специфічний склад учасників формування, розподілу та використання.

Розрізняють державні, приватні, громадські види фінансів, які включають в себе:

- Державні
 - загальнодержавні;
 - регіональні;
 - фінанси державних підприємств;
 - фінанси державних установ та організацій, що здійснюють некомерційну діяльність.
- Приватні
 - фінанси приватних підприємств та корпорацій;
 - фінанси комерційних установ та організацій;
 - фінанси домогосподарств;
- Громадських об'єднань
 - різних спілок;
 - громадських партій;
 - громадських рухів;
 - спеціальних цільових та благодійних фондів.

До приватних фінансів подекуди відносять фінанси населення. Це пов'язано з проблемою вивчення структури надходжень і витрат сімейного бюджету.

Фінанси домогосподарства — грошові відносини щодо формування та використання громадянами (членами сім'ї), які разом проживають і ведуть домашнє господарство, спільного грошового фонду, який називають сімейним бюджетом. Проблема фінансів господарства теоретично осмислюється вітчизняною наукою і потребує подальшого розвитку. Важливо зрозуміти, що купівля-

продаж товарів домогосподарствами — явище обміну. Формування спільних грошових фондів та використання їх — сфера розподільчих відносин, яка і утворює фінанси.

Фінанси підприємств, установ та організацій — система відносин між юридичними особами, між юридичними особами, між юридичними і фізичними особами, між юридичними і фізичними особами з приводу формування та використання певних грошових фондів (фінансових ресурсів). На цьому рівні формується переважна частка фінансових ресурсів країни.

Фінанси громадських об'єднань — система відносин між:

- громадськими об'єднаннями та їхніми членами;
- щодо сплати членських внесків, отримання різних виплат, надання пільг;
- за напрямками використання грошових фондів об'єднання;
- громадськими об'єднаннями і підприємствами, організаціями і установами (добровільні внески, пожертвування);
- між різними рівнями громадських об'єднань;
- між громадськими об'єднаннями і підвідомчими господарськими об'єднаннями.

Державні фінанси — особлива сфера розподільчих відносин, пов'язана з первинним і вторинним розподілом та використанням ВВП з метою утворення фонду грошових засобів, необхідного для здійснення державою покладених на неї функцій.

Такі грошові засоби набувають форм:

- державного бюджету;
- регіональних бюджетів;
- місцевих бюджетів;
- спеціальних фондів;
- фінансів державних підприємств.

Суть фінансів найбільш повно проявляється через їх функції. Фінанси виконують дві основні функції: розподільчу і контрольну, здійснювані ними одночасно.

Розподільча функція фінансів полягає у розподілі національного доходу і створенні так званих основних, або первинних доходів. Основні доходи формуються при розподілі національного доходу серед учасників матеріального виробництва, це зарплата робітників, службовців, доходи фермерів, доходи підприємств.

Але первинні доходи не утворюють суспільних коштів, достатніх для розвитку пріоритетних галузей народного господарства, забезпечення обороноздатності країни, задоволення матеріальних і культурних потреб населення. Для цього необхідно здійснювати подальший розподіл або перерозподіл національного доходу.

Перерозподіл національного доходу пов'язаний:

— з міжгалузевим і територіальним перерозподілом коштів в інтересах найбільш ефективного і раціонального використання доходів і заощаджень підприємств та організацій;

— з наявністю невиробничої сфери, в якій національних дохід не створюється (освіта, охорона здоров'я, управління);

— з перерозподілом доходів між різноманітними соціальними групами населення.

У результаті перерозподілу утворюються повторні, або похідні доходи, вони служать для формування кінцевих пропорцій використання національного доходу.

Беручи участь у розподілі і перерозподілі національного доходу фінанси повинні забезпечити відповідність між матеріальними і фінансовими ресурсами і насамперед між розміром грошових фондів та їх структури, з одного боку, і обсягом та структурою засобів виробництва і предметів споживання — з іншого.

Кінцева мета розподілу і перерозподілу національного доходу і ВВП, що здійснюється за допомогою фінансів, виявляється у розвитку продуктивних сил, створенні ринкових структур економіки, зміцненні держави, забезпеченні високої якості життя населення тощо.

Контрольна функція фінансів полягає в контролі за розподілом ВВП по відповідних фондах і витратою їх за цільовим призначенням.

Фінансовий контроль спрямований на:

— забезпечення динамічного розвитку суспільного і приватного виробництва;

— прискорення науково-технічного прогресу;

— підвищення економічного стимулювання;

— раціональне використання матеріальних, трудових і фінансових ресурсів та природних багатств;

— скорочення непродуктивних витрат;

— поліпшення якості роботи у всіх ланках народного господарства.

Контрольна функція фінансів виявляється також через діяльність фінансових органів.

Крім розподільчої і контрольної функцій, фінанси також здійснюють регулюючу функцію. **Регулююча функція фінансів** пов'язана з втручанням держави через фінанси (державні витрати, податки, державний кредит) у процес відтворення.

Серед ознак фінансових засобів можна виділити наступні:

- виражають відносини власності;
- перебувають у постійному русі;
- мають особливі джерела формування;
- відрізняються за напрямками використання;
- мають специфічний склад учасників формування, розподілу, використання.

Система фінансових відносин різних рівнів та інститутів забезпечують їхнє функціонування, утворюють фінансову систему країни.

Фіскальна політика являє собою фінансові заходи держави щодо регулювання бюджетних податків і витрат з метою стабілізації економіки. Цій політиці властиві наступні функції:

- вплив на стан господарської кон'юнктури;
- перерозподіл національного доходу;
- нагромадження необхідних ресурсів для фінансування соціальних програм;
- стимулювання економічного зростання;
- підтримка високого рівня зайнятості тощо.

Заходи фіскальної політики визначаються поставленою метою (боротьба з інфляцією, стабілізація економіки, забезпечення економічного зростання). Держава регулює сукупний попит і реальний національний дохід за допомогою державних витрат, трансфертних виплат та оподаткування.

Основним елементом фінансової системи є державний бюджет.

Державний бюджет (англ. budget — сумка) — це фінансовий план видатків держави та джерел їх покриття (за рік).

Держбюджет як список державних доходів і видатків за певний період (фінансовий рік) має бути затверджений у законодавчому порядку.

Через державний бюджет розподіляється близько 70 % національного доходу країни. Сутність держбюджету визначається соціально-економічним ладом, природою, задачами і функціями держави.

Бюджетну систему України складають: державний бюджет і місцеві бюджети.

На першому етапі відбувається процес складання проекту держбюджету, Кабінет Міністрів України не пізніше 15 вересня подає його на розгляд Верховній Раді України.

На другому етапі — розгляд і затвердження проекту бюджету на сесії Верховної Ради.

На третьому — виконання і складання звіту про виконання (покладено на Кабінет Міністрів України). Фактично виконання бюджету починається з 1 січня і завершується 31 грудня кожного календарного року.

Державний бюджет України

Державний бюджет України має досить тривалу історію становлення і розвитку. Вона бере свій початок у XVI ст. Була загальновійськова казна, до якої надходили доходи від рибних промислів, скотарства, полювання. Видатки передбачалися на військове спорядження, будівництво укріплень, монастирів тощо.

У 1990 р. прийнято Закон «Про бюджетну систему України», відповідно до якого державний бюджет складається з двох ланок — загальнодержавного бюджету і місцевих бюджетів. За ними закріплені доходи та видатки.

До основних джерел доходів відносять:

- податки;
- платежі за використання природних ресурсів (воду, землю);
- неподаткові надходження (від приватизації);
- доходи від операцій з капіталом;
- офіційні трансферти;
- цільові фонди.

Існує багато статей видатків, але їх можна згрупувати у шість основних напрямків:

- національна оборона;
- утримання державного апарату;
- фінансування бюджетного сектора економіки;
- соціальні видатки;
- фінансування розвитку економіки;
- відсоток за державний борг.

Наведемо приклад видатків державного та місцевих бюджетів різних країн (табл. 12.1).

Таблиця 12.1

ВИДАТКИ ДЕРЖАВНОГО ТА МІСЦЕВИХ БЮДЖЕТІВ РІЗНИХ КРАЇН

Країна	Видатки державного бюджету	Видатки місцевого бюджету
Росія	52 %	48 %
Україна	82 %	18 %
Франція	38 %	62 %

Державний бюджет за структурою надходжень та видатків може бути дефіцитним або профіцитним.

Дефіцит державного бюджету — це перевищення видатків державного бюджету над доходами. Дефіцит вважається безпечним, якщо він перебуває на рівні 2—3 % від ВВП.

Державне бюджетне обмеження:

$$B_n^g = B_{n-1}^g + rB_{n-1}^g + T_n - Tr_n - (C_n^g + I_n^g), \quad (12.1)$$

де B_n^g — чисті фінансові активи держави в n -му році;

B_{n-1}^g — чисті фінансові активи в $(nr - 1)$ -му році;

r — відсоток по чистих фінансових активах B_{n-1}^g попереднього року;

T_n — податки в n -му році;

Tr_n — трансферти в n -му році;

C_n^g — державні споживчі витрати в n -му році;

I_n^g — державні інвестиційні витрати в n -му році.

Є три основні засоби збалансування дефіцитного держбюджету:

1. підвищення податків;

2. додаткова емісія грошей;

3. державні позики — випуск державних цінних паперів.

До причин дефіциту державного бюджету можна віднести:

- зменшення приросту національного доходу в умовах кризового стану економіки;

- падіння доходів;

- зменшення акцизних податків, які надходять у держбюджет;

- збільшення бюджетних витрат;

- непослідовна фінансово-економічна політика.

Для зменшення бюджетного дефіциту потрібно:

- змінити систему оподаткування;

- перейти від фінансування до кредитування;

- зменшити управлінські витрати;

- підвищити роль місцевих бюджетів;

- скасувати необгрунтовані фінансові пільги;
- здійснювати конверсію;
- ліквідувати дотації збитковим підприємствам.

Профіцит державного бюджету — це перевищення доходів державного бюджету над видатками.

Дані о дефіциті та профіциті зведеного бюджету (державний та місцеві бюджети) у 1995—2002 рр. В Україні наведені в табл. 12.2.

Таблиця 12.2

БАЛАНС ЗВЕДЕНОГО БЮДЖЕТУ УКРАЇНИ У 1995-2006 РР.

Бюджет	Млрд грн											
	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Доходи	20,7	30,2	28,1	2839	32,9	49,1	54,9	61,9	75,3	91,5	134,2	171,8
Видатки	24,3	34,2	34,3	31,2	34,8	48,1	55,5	60,3	75,8	102,5	142,0	175,5
Дефіцит	3,6	4,0	6,2	2,3	1,9	1,0*	0,6	1,6*	0,5	11,0	7,8	3,7
У % до ВВП												
Доходи	38,0	37,0	30,1	28,2	25,2	28,9	26,9	28,0	28,2	26,5	30,4	31,9
Видатки	44,6	41,9	36,7	30,4	26,7	28,3	27,2	27,3	28,4	29,7	32,2	32,6
Дефіцит	6,6	4,9	6,6	2,2	1,5	0,6*	0,3	0,7*	0,2	3,2	1,8	0,7

* Профіцит

Державний борг — сума дефіцитів державного бюджету за мінусом бюджетних надлишків.

Державний борг виникає через брак у державі коштів, необхідних для виконання її функцій, тому держава змушена мобілізувати додаткові кошти для покриття своїх видатків. Між бюджетним дефіцитом і державним боргом існує пряма залежність. Державні позики — головне економічно виправдане джерело покриття бюджетних дефіцитів.

Розрізняють:

• **Внутрішній державний борг** — це боргові зобов'язання уряду у формі кредитів, отриманих урядом, державних займів, здійснюваних за допомогою випуску цінних паперів від імені уряду і за його дорученням.

• **Зовнішній державний борг** — борг фізичним, юридичним особам за кордоном та іноземним державам.

Загальний розмір і структура державного боргу наведені в табл. 12.3.

Таблиця 12.3

РОЗМІР І СТРУКТУРА ДЕРЖАВНОГО БОРГУ

Роки	Частка у ВВП (у %)			Видатки на обслуговування державного боргу (у % до доходів бюджету)
	загалом державного боргу	внутрішнього боргу	зовнішнього боргу	
1998	37,4	11,1	26,3	71,4
1999	48,2	11,1	37,1	34,0
200	37,8	12,2	25,5	19,9
2001	31,0	10,3	20,7	16,0
2002	28,6	9,5	19,1	19,9
2003	24,7	7,7	17,1	18,4
2004	19,6	6,1	13,5	19,6
2005	14,9	4,5	10,4	14,3

Внутрішній борг — це борг уряду країни своїм громадянам. Це ситуація, коли всі «винні самі собі». Коли борг не дуже великий, він не справляє відчутного негативного впливу на економіку, оскільки не супроводжується вивезенням за кордон матеріальних цінностей.

Зовнішній борг лягає тягарем на країну, оскільки вона змушена віддавати товари й послуги в рахунок оплати відсотків і погашення боргу. Крім цього, нерідко іноземні країни надають кредити за умови внесення певних корективів в його економічну політику.

Якщо у країні дуже великий зовнішній або внутрішній державний борг, їй може бути оголошений дефолт.

Дефолт — визнання країни як неплатоспроможної.

При бюджетному профіциті державний борг може частково погашатися. Витрати на погашення боргу збільшуються із зростанням ставок відсотка.

Податкова система

У сучасних умовах при управлінні податковою системою великого значення набуває об'єктивна оцінка і критичне узагальнення світового й вітчизняного досвіду проведення податкової політики.

Податкова політика є частиною загальної фінансової політики держави на середньострокову та довгострокову перспективу.

Податкова політика — система дій, які проводяться державою у галузі податків і оподаткування. Вона знаходить своє відображення у видах податків, розмірах податкових ставок, визначенні кола платників податків і об'єктів оподаткування, у податкових пільгах.

Існує такий вислів «у цьому світі неможливо бути впевненим ні в чому, окрім смерті та податків» (Б. Франклін).

Податкова система — сукупність податкових зборів та платежів, що законодавчо закріплені в даній державі; принципів, форм та методів їх визначення, зміни або скасування; дій, що забезпечують їх сплату, контроль та відповідальність за порушення податкового законодавства.

Податки забезпечують близько 90 % доходів держави.

Податки — це обов'язкові платежі (примусові), стягувані державою та місцевою владою з фізичних та юридичних осіб.

Податки виконують дві основні функції:

— розподільча — є інструментом перерозподілу грошових доходів держави,

— фіскальна функція — формування державних фондів.

Податкова система включає:

1. Механізм оподаткування, тобто визначення суб'єктів та об'єктів оподаткування.

Суб'єкти оподаткування — ті, хто сплачує податки, фізичні та юридичні особи;

Об'єкти оподаткування — прибуток підприємств, заробітна плата, вартість майна, виторг фірми, кількість землі тощо.

2. Види податків.

Перелік зборів та ставок оподаткування встановлює Верховна Рада України.

Податки поділяють на прямі та непрямі.

Прямі податки стягуються безпосередньо з індивідів та фірм.

До прямих податків відносять:

- податки особисті на: прибуток громадян (неоподаткований мінімум становить 17 грн, податкова ставка становить 13 %), прибуток корпорацій (прибуток підприємств в Україні оподатковується із ставкою 25 %), майно, спадок, приріст капіталу;

- реальні податки: на землю, промисловий, з капіталу (цінних паперів).

Непрямі податки — це податки, що встановлюються на товари та послуги і входять у їх ціну. Це податок на додану вартість (ПДВ), акцизи, мито, ліцензійні збори.

Акцизи — це непрямі податки, що входять у ціни товарів і стягуються в момент їх придбання. Акцизи поділяються на:

— індивідуальні — коли оподатковується кожна одиниця товару;

— універсальні — коли об'єктом оподаткування є обсяг продажу.

Податок на додану вартість — його ставка в Україні становить 20 %, формально його платниками є виробничі й торговельні підприємства, оскільки податок надходить в бюджет від них, фактично його сплачують покупці під час купівлі товарів та послуг.

Мито — це податок на товари, які імпортуються. Мито є одним із важелів захисту національного ринку і поповнення бюджетних коштів.

Чим більш розвинута країна, тим більша частка надходжень припадає на прямі податки, і навпаки.

3. Податкова ставка.

Податкова ставка — це величина податку на одиницю оподаткування (одиниця виміру об'єкта оподаткування для земельного податку — гектар тощо).

Податкова ставка, що визначається як відсоток, поділяється на такі види:

— **пропорційна**, коли ставка оподаткування є однаковою і не залежить від розмірів доходу;

— **прогресивна**, коли ставки оподаткування зі збільшенням доходу зростають;

— **регресивна**, коли податкова ставка зі збільшенням доходу знижується.

За законодавством України податки поділяються на загальнодержавні та місцеві.

Загальнодержавними податками є:

- податок на прибуток підприємств;
- акцизи;
- ПДВ;
- податок на доходи фізичних осіб;
- мито;
- державне мито;

- податок на нерухоме майно;
- рентні платежі;
- податок з власників транспортних засобів;
- податок на промисел;
- збір за спеціальне використання природних ресурсів;
- збір за забруднення навколишнього середовища;
- плата за землю;
- збір на обов'язкове страхування;
- відрахування у пенсійний та соціальні фонди.

Місцеві податки:

- податок з реклами;
- готельно-курортний збір;
- комунальний податок;
- за проїзд транзитного транспорту;
- використання символіки;
- ринковий збір;
- збір на припаркування автотранспорту;
- збір за видачу ордера на квартиру;
- збір за участь на бігах на іподромі;
- збір за участь у грі на тоталізаторі; з
- бір за проведення місцевого аукціону.

Основними принципами сучасної податкової системи є:

- **Ефективність**, що визначається регулюючою і стимулюючою функціями податків;
- **Справедливість** — передбачає недоцільність і неможливість перекладання податкового тягаря на бідні верстви населення і навіть частковий перерозподіл через механізм оподаткування частини національного доходу на користь найбідніших верств;
- **Корисність** — стягнені з працівників через податкову систему кошти мають повернутися до них у формі соціальних витрат;
- **Оптимальне співвідношення між економічною ефективністю і справедливістю**, що передбачає недоцільність надмірного перерозподілу національного доходу через податковий механізм (оскільки це гальмувало б інвестиції) або вилучення із заробітної плати таких податків, які підживляли б зацікавленість безпосередніх працівників у зростанні продуктивності праці;

- **Ефективність адміністрування** — витрати на управління мають бути мінімальними;
- **Економічна обґрунтованість податків** — розміри податків повинні встановлюватися на основі показників розвитку економіки країни та її фінансового стану.
- **Стабільність податкового законодавства** — податки не повинні змінюватися протягом бюджетного року;
- **Рівняння та унеможливлення дискримінації** — забезпечення однакового підходу до суб'єктів господарювання;
- **Рівномірність сплати** — податки повинні сплачуватися у певний термін;
- **Гнучкість** — податкове законодавство повинне вчасно реагувати на зміни соціально-економічного життя держави без порушень стійкості податкового законодавства;
- **Інфляційна нейтральність**;
- **Недопущення подвійного оподаткування одного і того ж об'єкта оподаткування**;
- **Доступність та однозначність норм податкового законодавства**.
- **Гласність** — офіційне опублікування відомостей про суми зібраних податків та їх витрачання.

Крива Лаффера

А. Лаффер — відомий економіст, прихильник теорії пропозиції, який вважав, що за зростанням ставки податку від 0 до 100 % податкові надходження зростають від 0 до деякого максимального рівня M , а потім знижуються до 0.

Крива Лаффера — крива, що відображає зв'язок між податковою ставкою та обсягом податкових надходжень, виявляє податкову ставку (від 0 до 100 %), за якої податкові надходження досягають максимуму.

Згідно кривої Лаффера до деякого максимального рівня M більше значення податкової ставки забезпечує більшу величину податкових надходжень. Однак наступне збільшення податкової ставки призведе до зниження стимулів виробництва і величина національного оподаткованого доходу зменшиться.

Таким чином, нижча ставка податків створить стимули до праці, заощаджень, інвестицій, інновацій, сприяючи суттєвому розширенню національного виробництва й доходу.

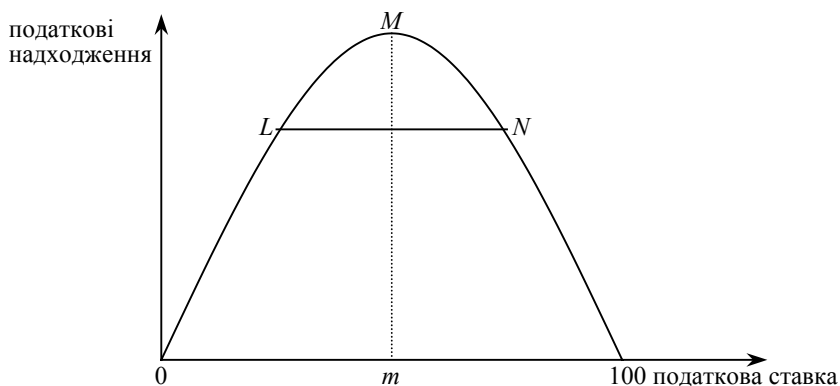

Рис. 12.1. Крива Лаффера

Фіскальна політика держави

Фіскальна (бюджетно-податкова) політика — це заходи уряду, спрямовані на забезпечення повної зайнятості та виробництво неінфляційного ВВП шляхом зміни державних видатків, системи оподаткування та підходів до формування державного бюджету в цілому.

Фіскальну політику розрізняють як дискреційну та недискреційну.

Дискреційна — цілеспрямована зміна величини державних податків, видатків і сальдо державного бюджету (різниця між частиною податків і державними закупками), в результаті зміни законодавства, метою якої є:

- стабілізація економіки;
- досягнення рівноваги в економіці;
- збільшення рівня зайнятості;
- зниження темпів інфляції.

Дискреційна політика може здійснюватися тільки з часом, оскільки вона пов'язана з прийняттям законодавчих рішень.

До інструментів дискреційної фіскальної політики відносяться:

- зміна ставок оподаткування;
- скасування або запровадження нових податків чи податкових пільг;
- трансферти, обсяги яких нейтральні щодо розмірів доходів.

Дискреційна фіскальна політика у залежності від фази циклу може бути:

• **Стимулюючою (експансії) фіскальною політикою** — це бюджетно-податкова політика, спрямована на збільшення державних витрат та зменшення податків з метою розширення сукупного попиту в економіці у період циклічного спаду.

• **Стримуючою (обмежуючою) фіскальною політикою** — це бюджетно-податкова політика, при якій відбувається скорочення державних витратків та збільшення податків з метою скорочення сукупного попиту в умовах надлишкового попиту при циклічному піднесенні.

Недискреційна (автоматична) фіскальна політика — політика вбудованих стабілізаторів, вона не пов'язана із зміною законів.

Автоматичний («вбудований») стабілізатор — механізм, який дозволяє зменшити циклічні коливання в економіці без зміни податкового законодавства. Такими стабілізаторами є:

- прогресивна податкова система;
- трансфертні платежі;
- система участі у прибутку;
- допомоги по безробіттю у період економічних спадів.

Мультиплікатор державних витрат

Мультиплікатор державних витрат показує, наскільки змінився сукупний доход (ΔY) при зміні державних витрат (ΔG) на одиницю.

Мультиплікатор державних витрат дорівнює:

$$M_g = -\frac{\Delta Y}{\Delta G} = \frac{1}{1-c'}, \quad (12.2)$$

де c' — частина приросту доходу, що її домогосподарства спрямовують на споживання.

Якщо планові витрати враховують вплив податкових надходжень $T = t*Y$, мультиплікатор державних витрат (складний мультиплікатор) відображає залежність автоматичних податкових вилучень від зміни ВВП і має вигляд:

$$m_g = \frac{1}{1-c'}(1-t), \quad (12.3)$$

де t — гранична ставка оподаткування.

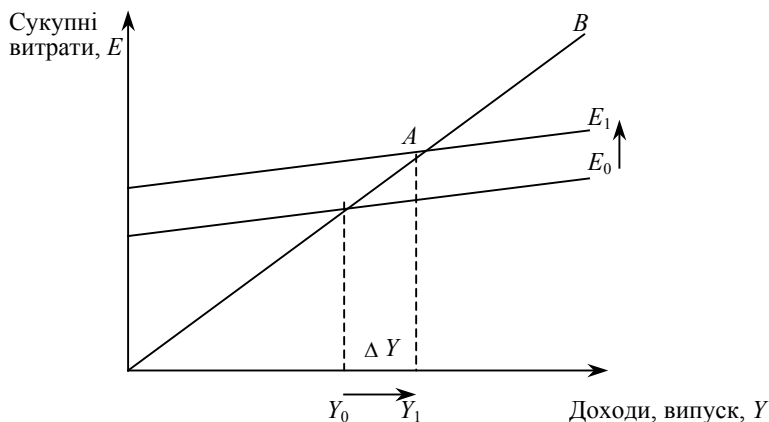

Рис. 12.2. Вплив податків на рівноважний ВВП

Зменшення податків на ΔT збільшує використання доходів (рис. 12.2)

$Y^* = Y - T$ на величину ΔT і споживання на величину $c' \cdot \Delta T$. Сукупні витрати зростають. Пряма планових витрат переміститься вгору на $c' \cdot \Delta T$, рівновага переміститься з точки A в точку B .

Зменшення податків також створює мультиплікативний ефект на доход. Сукупний ефект для доходу під впливом зміни податків дорівнює:

$$\Delta Y = m_t \cdot \Delta T, \quad (12.4)$$

де m_t — податковий мультиплікатор.

$$m_t = \frac{\Delta Y}{\Delta T} = \frac{c'}{1 - c'}. \quad (12.5)$$

Податковий мультиплікатор показує, що зростання податків на певну величину зменшує обсяг виробництва на більшу величину і навпаки, при зменшенні ставок оподаткування $T(Y)$ на певну величину, рівноважний обсяг виробництва (Y) збільшується на більшу величину.

Аналіз мультиплікаторів державних витрат та податків дає можливість сформулювати такі висновки.

1. Якщо державні витрати і податкові надходження змінюються на одну й ту саму величину, то й рівноважний рівень виробництва змінюється на ту саму величину.

Цей мультиплікатор називають **мультиплікатором збалансованого бюджету** і дорівнює він одиниці.

$$m_b = 1 \quad (12.6)$$

де m_b — мультиплікатор збалансованого бюджету.

$$m_g + m_t = \frac{1}{1-c'} - \frac{c'}{1-c'} = 1. \quad (12.7)$$

2. Ефект мультиплікатора від скорочення податків слабший, ніж при збільшенні державних витрат:

$$m_g = \frac{1}{1-c'}, \quad m_t = \frac{c'}{s'}, \quad m_g > m_t. \quad (12.8)$$

Отже, державні витрати відчутніше впливають на величину доходу і споживання порівняно зі зміною податків. Ця різниця і визначає вибір заходів у бюджетно-податковій політиці.

Основні поняття та терміни

Фінанси
 Фінансова система
 Фіскальна політика
 Державний бюджет
 Державний бюджет України
 Доходна частина Державного бюджету
 Видаткова частина Державного бюджету
 Дефіцит державного бюджету
 Профіцит державного бюджету
 Державний борг
 Державне бюджетне обмеження
 Внутрішній державний борг
 Зовнішній державний борг
 Дефолт
 Податкова політика
 Податкова система
 Податки
 Прямі податки
 Непрямі податки
 Акцизи
 Акцизи індивідуальні
 Акцизи універсальні
 Податок на додану вартість
 Мито
 Податкова ставка
 Пропорційна податкова ставка

Прогресивна податкова ставка
Регресивна податкова ставка
Принципи податкової системи
Крива Лаффера
Бюджетно-податкова (фіскальна) політика
Стимулююча фіскальна політика
Стримуюча фіскальна політика
Дискреційна фіскальна політика
Недискреційна (автоматична) фіскальна політика
Автоматичний («вбудований») стабілізатор
Податковий мультиплікатор
Мультиплікатор державних витрат
Мультиплікатором збалансованого бюджету

Тести та завдання

1. Сукупність економічних заходів з формування, розподілу, перерозподілу та використання грошових засобів в економіці — це:

1. фіскальна політика;
2. монетарна політика;
3. фінанси;
4. все вище перераховане.

2. До функцій фіскальної політики можна віднести:

1. вплив на стан господарської кон'юнктури;
2. перерозподіл національного доходу;
3. стимулювання економічного зростання;
4. підтримка високого рівня зайнятості;
5. все вище перераховане.

3. Бюджет — це грошове вираження збалансованого кошторису:

1. доходів держави та доходів домогосподарств;
2. витрат держави та витрат домогосподарств;
3. доходів та видатків держави;
4. доходів та податків держави.
5. все вище перераховане.

4. До статей видатків державного бюджету можна віднести:

1. національну оборону;
2. утримання державного апарату;
3. фінансування бюджетного сектору економіки;
4. соціальні видатки;
5. все вище перераховане.

5. Державний борг — це сума попередніх:

1. бюджетних дефіцитів;
2. бюджетних надлишків;
3. державних витрат;
4. бюджетних надлишків за відрахуванням бюджетних дефіцитів;
5. бюджетних дефіцитів за відрахуванням бюджетних надлишків.

6. Державний борг не може призвести до банкрутства держави тому, що:

1. не обов'язково треба погашати борг;
2. можна рефінансувати борг;
3. можна збільшити масу грошей в обігу;
4. всі попередні відповіді вірні;
5. всі попередні відповіді невірні.

7. Одна із проблем державного боргу полягає у тому, що:

1. скорочується нерівність у прибутках;
2. підвищуються стимули щодо росту ефективності виробництва;
3. частка національного продукту йде за кордон;
4. зростає відсоток заощаджень при всіх рівнях безприбуткового доходу;
5. всі попередні відповіді вірні.

8. Дефіцит державного бюджету утворюється, коли:

1. сума податкових надходжень скорочується;
2. витрати держави зменшуються;
3. сума активів держави перевищує розміри її зобов'язань;
4. сума витрат держави перевищує суму податкових надходжень;
5. зобов'язання держави перевищують активи.

9. Для зменшення бюджетного дефіциту необхідно:

1. змінити систему оподаткування;
2. зменшити управлінські витрати;
3. здійснювати конверсію;
4. перейти від фінансування до кредитування;
5. всі попередні відповіді правильні.

10. Урядова політика в галузі витрат і оподаткування називається:

1. монетарною політикою;
2. політикою розподілу доходів;
3. політикою, заснованою на кількісній теорії грошей;
4. фіскальною політикою;
5. діловим циклом.

11. Податкова система включає в себе:

1. суб'єктів оподаткування;
2. об'єкти оподаткування;
3. різновиди податків;
4. податкову ставку;
5. все вище перераховане.

12. Обов'язкові (примусові) платежі, стягувані державою та місцевою владою з фізичних та юридичних осіб, — це:

1. фінанси домогосподарств;
2. фінанси підприємств;
3. податки;
4. дефолт;
5. правильної відповіді немає.

13. До прямих податків можна віднести податки на:

1. прибуток громадян;
2. спадок;
3. приріст капіталу;
4. землю;
5. всі вище перераховані відповіді;
6. відповіді 1, 2 та 3.

14. До загальнодержавних податків не належать:

1. податок на прибуток;
2. податок на додану вартість;
3. податок з реклами;
4. плата за землю;
5. мито.

15. До основних принципів сучасної податкової системи не належать:

1. корисність;
2. гласність;
3. стабільність податкового законодавства;
4. економічна обґрунтованість податків;
5. правильної відповіді немає.

16. Крива Лаффера:

1. знаходить мінімальну податкову ставку;
2. знаходить максимальну податкову ставку;
3. показує взаємозв'язок між податковою ставкою та обсягом податкових надходжень;
4. обчислює середні податкові надходження;
5. обчислює середню податкову ставку.

17. Фіскальна політика, яка потребує спеціальних рішень уряду та пов'язана із прийняттям законодавчих рішень урядом, — це:

1. стимулююча фіскальна політика;
2. стримуюча фіскальна політика;
3. дискреційна фіскальна політика;
4. недискреційна фіскальна політика.

Контрольні запитання

1. Назвіть основні функції фіскальної політики.
2. Перерахуйте основні джерела доходів державного бюджету.
3. Назвіть складові податкової системи.
4. Які види податків Ви знаєте?
5. Перерахуйте основні державні видатки і проаналізуйте їх структуру.
6. Які види бюджетного дефіциту Ви знаєте?
7. Охарактеризуйте причини дефіциту державного бюджету. Які є заходи щодо зниження бюджетного дефіциту?
8. Які економічні закономірності відображає Крива Лаффера?
9. Дайте визначення суті бюджетно-податкової політики та назвіть її основні види.
10. Дайте характеристику податкової системи держави та основних типів податків в умовах ринкової економіки.
11. Охарактеризуйте структуру державного бюджету й укажіть, яку роль він відіграє у фіскальній політиці.
12. Як визначається бюджетне сальдо?
13. Дайте пояснення дії механізму фіскальної політики щодо стабілізації національної економіки.
14. З'ясуйте причини та наслідки утворення державного боргу країни.
15. Які бувають види бюджетного дефіциту та як вони впливають на формування державного боргу?
16. Які економічні взаємозв'язки відбиває крива Лаффера і як вона графічно зображується?
17. Охарактеризуйте основні напрямки реформування податкової системи України.

Темі рефератів

1. Фіскальна політика в Україні.
2. Проблеми стабілізації фінансової системи України.
3. Теорія бюджету України.
4. Макроекономічні наслідки державної заборгованості.

Література

1. *Базилевич В. Д., Баластрик Л. О.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Атіка, 2002. — С. 170—197.
2. *Задоя А. А., Петруня Ю. Е.* Макроекономіка: Уч. — К.: О-во «Знання», КОО, 2004. — С. 214—239.
3. *Задоя А. А., Петруня Ю. Е.* Основи економіки: Уч. пос. — К.: Вища школа Знання, 1998. — С. 344—364.
4. *Круш П. В., Тульчинська С. О.* Основи макроекономіки: Матеріали для вивчення курсу та підготовки до практичних занять. — К.: Видавництво «Політехніка», 2004. — С. 62—68.
5. Макроекономіка: Навч. пос. / П. Ю. Буряк, Л. Л. Цимбал, У. Д. Балагурак та ін. — Львів: ІНТЕРЕКО, 2001. — С. 205—224.
6. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник у 2-х ч. / За заг. ред. С. Будаговської. — К.: Основи, 2001. — С. 305—319.
7. *Небова М. І.* Теорія макроекономіки: Навч. пос. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. — С. 247—264.
8. *Панчишин С.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Либідь, 2001. — С. 402—435.
9. Податкова система України / За ред. В. М. Федосова. — К.: Либідь, — 1994. — С. 41—64.
10. *Радіонова І. Ф.* Макроекономіка: теорія та політика: Підручник. — К.: Таксон, 2004. — С. 164—206.
11. *Савченко А. Г. та ін.* Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — С. 170—194.
12. *Сакс Дж. Д., Ларрен Ф. Б.* Макроекономіка. Глобальний підход: Пер. с англ. — М.: Дело, 1996. — С. 254—325, 364—383, 405—412.
13. *Солонінко К. С.* Макроекономіка: Навч. пос. для студ. економ. спец. вищих навч. закладів. — К.: ЦУЛ, 2002. — С. 144—157.

ТЕМА № 13

ГРОШОВИЙ РИНОК. МЕХАНІЗМ МОНЕТАРНОЇ ПОЛІТИКИ

1. *Гроші, функції грошей.*
2. *Сутність та роль грошей.*
3. *Грошова маса та грошові агрегати, рівняння обігу.*
4. *Попит та пропозиція на гроші.*
5. *Монетарна політика.*

Гроші, функції грошей

Сучасна економіка є грошовою економікою, оскільки майже всі економічні операції проводяться з участю грошей як засобу обміну. Використання грошей відокремлює акт купівлі товару від акту продажу і таким чином спрощує обмін, знижує витрати обігу товарів.

Гроші — це історична та економічна категорії.

Як історична категорія гроші є продуктом цивілізації, оскільки виникають з появою товарообміну. На різних етапах розвитку, у різних країнах і регіонах роль грошей виконують різні товари. Як правило, це був товар найбільшого попиту і найцінніший для цього ринку, його не відмовився б взяти жоден продавець в обмін на свій товар.

Гроші — це загальний еквівалент для всіх інших товарів, тобто вони служать засобом вираження вартості товарів.

Гроші — це інструмент нагромадження нормальних економічних відносин у народному господарстві. Вони нерозривно пов'язані з господарським обігом і реально відбивають закономірності руху товарно-матеріальних цінностей і капіталу.

Грошовий оборот — це рух грошей у процесі виробництва, розподілу, обміну й споживання національного продукту, який здійснюється шляхом безготівкових розрахунків та через обіг готівки.

Структура грошового обороту

Залежно від форми грошей грошовий оборот ділять на дві взаємопов'язані частини:

- сферу готівкового обігу (монети, банкноти);
- сферу безготівкового обігу.

Готівка, як правило, використовується при виплаті заробітної плати, пенсій, (тобто при утворенні доходів населення), а також при купівлі товарів і послуг у роздрібній торгівлі, розміщенні коштів у банківських внесках тощо (тобто при витраті доходів населення). У сфері готівкового обороту гроші рухаються поза банками, на підтримку цієї сфери доводиться здійснювати значні витрати: на друкування, рахування, сортування, упаковку, інкасацію готівки тощо.

У сфері **безготівкового обігу** рух грошей здійснюється у вигляді перерахування сум через рахунки у банках. У безготівковій формі здійснюється переважна більшість грошових операцій у народному господарстві: розрахунки між підприємствами (фірмами), деякі види розрахунків підприємств і організацій з населенням.

У безготівковому обороті гроші рухаються по рахунках у банках, не виходячи за межі банківської системи. Це створює можливість контролювати та впливати на нього з боку держави у законодавчому полі. Також у безготівковому обігу економляться кошти, прискорюється оборот грошей.

Сфери безготівкового і готівкового грошового обігу взаємоз'язані — постійно відбувається перетворення грошей з безготівкової форми у готівкову і навпаки.

В економічній науці виділяють п'ять головних функцій грошей:

1. **Міра вартості** — гроші забезпечують вираження і вимірювання вартості товарів, надаючи їй форму ціни.

Виконання грошима функції міри вартості не залежить від держави. Тобто — це об'єктивна економічна функція, а масштаб цін — її технічна функція, яка залежить від ролі держави і встановлюється у законодавчому порядку.

Масштаб цін — це грошова одиниця, яка використовується для виміру і порівняння вартості товарів, послуг, робіт і за нею закріплена фіксована вага золота або іншого грошового металу. У кожній країні свій масштаб цін. В Україні — гривня, у Англії — фунт стерлінгів.

2. **Засіб обігу** — це функція, у якій гроші є посередником в обміні товарів і забезпечують їх обіг.

3. **Засіб платежу** — ця функція відображає особливості кредитного господарювання, тобто реалії купівлі — продажу товарів у кредит з відстрочкою оплати грошей (відстрочкою платежу).

4. **Засіб нагромадження** — ця функція грошей пов'язана із збереженням грошима вартості і при виході їх з обігу.

Гроші, вилучені з товарного обігу, нагромаджуються. Нагромадження здійснюється завдяки відкриттю ощадних рахунків у банках або купівлі акцій і облігацій, які є тим резервом, до якого стікаються усі вивільнені кошти, і звідки їх вилучають у разі необхідності.

5. **Світові гроші** — це функція, в якій гроші обслуговують рух вартості у міжнародному економічному обігу і забезпечують реалізацію взаємовідносин між країнами. Світові гроші — це комплексна функція, що повторює усі функції, що властиві грошам на внутрішньому ринку.

Гроші на світовому ринку виконують функції загального платіжного засобу, загального купівельного засобу і засобу перенесення багатства з однієї країни в іншу.

Сутність та роль грошей

Полеміка з приводу сутності грошей триває вже не одне століття.

Гроші — це загальний еквівалент для всіх інших товарів, тобто вони служать засобом вираження вартості товарів.

Суть грошей полягає насамперед у тому, що вони є загальним еквівалентом.

Тільки через обмін на гроші відбувається фактична реалізація товару, його продаж на ринку. Інакше кажучи, на ринку вартість (ціна) обмінюється згідно з суспільними умовами за допомогою грошей. Завдяки грошам і товарно-грошовому обміну на ринку встановлюється зв'язок між незалежними товаровиробниками.

Гроші — це інструмент нагромадження нормальних економічних відносин у народному господарстві.

Гроші нерозривно пов'язані з господарським обігом і реально відбивають закономірності руху товарно-матеріальних цінностей і капіталу.

Тому зміни у сфері виробництва і обігу не можуть не змінювати природу і сутність грошей, які обслуговують ці сфери.

Роль грошей тісно пов'язана з їх функціями.

Роль грошей — це кінцевий результат функції грошей щодо обслуговування руху вартості на певному етапі відтворення, можна так сказати, наслідок для суспільства.

Роль грошей визначається рівнем розвитку товарного виробництва та адекватних йому суспільних відносин.

Роль грошей у розвитку економіки можна розглядати з боку **якісного та кількісного** аспекту.

В якісному аспекті роль грошей виявляється у тому, що сама їх наявність, саме грошове середовище, в якому діють економічні суб'єкти, позитивно впливає на розвиток суспільного виробництва, оскільки збільшуються фізичні межі виробництва, що визначається потребами самих виробників. Реалізація продукції за гроші, замість бартеру, спрощує, прискорює і здешевлює доведення їх до споживачів. Ринок завдяки грошам набуває загально-го характеру, його механізм стає могутнім важелем економічного прогресу, передусім завдяки конкуренції.

Кількісний аспект ролі грошей полягає в тому, що через зміну кількості грошей в обігу можна впливати на економічні процеси.

Змінюється кількість грошей в обігу, змінюються такі економічні інструменти, як платоспроможний попит, ціни, відсоток, валютний курс, курс цінних паперів тощо.

Завдяки цьому забезпечуються такі економічні процеси, як інвестиції, зростання виробництва, зайнятість, розвиток експорту та імпорту тощо.

Грошова маса та грошові агрегати, рівняння обігу

Грошова маса — вся сукупність запасів грошей у всіх їх формах (готівкова та безготівкова), які перебувають у розпорядженні суб'єктів грошового обороту в певний момент.

Суб'єктами грошової маси є приватні особи, підприємства, громадські організації, господарські об'єднання, державні установи тощо.

Грошова маса має певний кількісний вираз, свою структуру та динаміку руху.

В основу визначення обсягу і структури грошової маси покладено агрегатний метод вимірювання пропозиції грошей.

Грошовий агрегат (від лат. *aggregatus* — приєднання) — це показник грошової маси, що характеризує певний набір її елементів залежно від їх ліквідності.

Ліквідність грошей — здібність грошей брати участь у негайному придбанні товару або інших благ.

Структура і розміщення грошової маси залежать від таких факторів, як розвиненість фінансової системи країни, схильність населення до поточного споживання і заощадження доходів в інститутах фінансової системи, структура депозитів і ліквідних активів фінансового ринку, рівень прибутковості та оподаткування ліквідних активів, рівень життя та ступінь багатства населення тощо.

Тому кількість агрегатів у різних країнах різна, так у Німеччині — 3, в Англії — 5. В Україні обсяг грошової маси розраховується за допомогою 4 агрегатів.

Агрегат M_0 — готівка (готівка, яка перебуває поза банками, тобто на руках).

Агрегат $M_1 = M_0 +$ депозити до запитання (вклади у банках, які можуть бути використані вкладниками негайно, без попередження банків), тобто готівкові та безготівкові гроші (це записи на банківських рахунках і внески до комерційних банків).

Агрегат $M_2 = M_1 +$ строкові депозити (в національній та іноземній валюті, кошти на всіх видах рахунках)

Агрегат $M_3 = M_2 +$ облігації внутрішніх державних позик.

Грошові агрегати відрізняються між собою і кількісно і якісно. Розмежування окремих агрегатів визначається ступенем їхньої ліквідності. Найбільш ліквідним є агрегат M_0 , найменш ліквідний — M_3 .

Водночас M_0 — найвужчий показник грошової маси, оскільки характеризує лише один її елемент — готівкову масу. Найширшим є M_3 — бо він охоплює усі елементи грошової маси, що перебувають в обороті.

Чим менша частка M_0 у загальній грошовій масі, тим ефективнішою та розвиненішою вважається національна грошова система, і навпаки.

Швидкість обігу грошей

Завдяки грошовим агрегатам можна визначити швидкість обігу грошей.

Швидкість обігу грошей — характеризує частоту, з якою кожна одиниця наявних в обороті грошей (для України — гривня) використовується в середньому для реалізації товарів і послуг за певний період (рік, квартал, місяць).

Швидкість обігу грошей (V) визначається за формулою:

$$V = \frac{P \cdot Q}{M}, \quad (13.1)$$

де P — середній рівень цін на товари та послуги;

Q — фізичний обсяг товарів та послуг, що реалізовані в даному періоді;

M — середня маса грошей, що перебуває в обороті за даний період.

Або швидкість обігу грошей (V):

$$V = \frac{H}{M_2}, \quad (13.2)$$

де H — річний об'єм валового національного продукту,
 M_2 — грошовий агрегат.

Та визначити швидкість обертання безготівкових грошей (V_1):

$$V_1 = \frac{M_1 - M_0}{M_2}, \quad (13.3)$$

де M_0, M_1, M_2 — грошові агрегати.

Також можна записати **рівняння обміну** (рівняння Фішера):

$$M \cdot V = P \cdot Q, \quad (13.4)$$

Рівняння обміну показує залежність, виконання якої веде до того, що кількість грошей в обертанні буде відповідати реальній потребі у них.

У табл. 13.1. наведені данні про зміни швидкості обігу грошей в економіці України та структуру грошової маси за грошовими агрегатами.

Таблиця 13.1

ГРОШОВА МАСА В УКРАЇНІ

	Швидкість обертання грошової маси	Грошові агрегати, млн грн			
		M_0	M_1	M_2	M_3
1992	3,67	5	21	25	—
1993	5,85	128	334	482	—
1994	6,51	793	1860	3216	—
1995	10,75	2623	4682	6846	6930
1996	10,01	4041	6315	9023	9364
1997	8,52	6132	9050	12 448	12 541
1998	7,26	7158	103331	15 432	15 703
1999	6,91	9583	14 094	21 714	22 070
2000	6,26	12 799	20 762	31 544	32 252
2001	5,24	19 465	29 796	45 186	45 755
2002	4,08	26 434	40 281	64 321	64 870
2003	3,34	33 119	53 129	94 855	95 043
2004	3,13	42 345	67 090	125 483	125 801
2005	2,66	60 231	98 573	193 145	194 071
2006	2,36	74 984	123 276	259 413	261 063

Закон грошового обігу

Закон грошового обігу — визначає об'єм грошей (або грошову масу), необхідний в кожний момент часу для забезпечення товарного обігу в країні.

Якщо сформулювати суть цього закону, то вона може бути виражена рівнянням:

$$M_{\text{ф}} = M_{\text{н}}, \quad (13.5)$$

де $M_{\text{ф}}$ — фактична маса грошей в обігу;

$M_{\text{н}}$ — необхідна маса грошей в обігу.

Математична формула закону грошового обігу наступна:

$$M_{\text{н}} = \frac{\sum P \cdot Q - \sum K + \sum \Pi - \sum B}{V}, \quad (13.6)$$

де $P \cdot Q$ — сума цін товарів, що реалізуються за певний період;

K — сума цін товарів і послуг у кредит;

Π — сума платежів, строк оплати яких настав;

B — сума платежів, що взаємно погашаються;

V — середня кількість оборотів грошової одиниці за цей же період.

Попит та пропозиція на гроші

Грошовий ринок — сектор ринку, на якому здійснюється купівля та продаж грошей як специфічного товару, формуються попит, пропозиція та ціна на цей товар.

Суб'єктами грошового ринку є юридичні та фізичні особи, які здійснюють операції купівлі-продажу грошей. Ці операції можна розділити на три групи:

Продаж грошей виступає у формі передачі цих грошей їх власниками покупцям у тимчасове користування в обмін на так звані інструменти. Інструменти надають їм можливість зберегти право на ці гроші — відновити право розпорядження ними та одержати відсотковий дохід.

Купівля грошей є формою одержання у своє розпорядження грошей в обмін на вказані інструменти.

Умовний характер має і **ціна** на грошовому ринку. Ціна грошей має форму **відсотка** (відсоткового доходу) за позичені гроші.

Розмір відсотка визначається споживчою вартістю — тобто здатністю приносити покупцю додатковий дохід або блага. Чим

більшою буде ця здатність і чим довше покупець користується одержаними грошима, тим більшою буде сума відсоткових платежів.

Попит на гроші

Попит на гроші виступає як запас, який прагнуть мати у своєму розпорядженні економічні суб'єкти на певний момент.

Попит на гроші — це багатогранне поняття. Зміст його розкриває така характеристика: попит на гроші потрібно сприйняти як попит на запас (накопичення) грошей у певний час, а не потік. Попит на гроші пов'язується з розв'язанням питання щодо форми, у якій особою зберігається певна сума багатства (готівкою, цінними паперами тощо).

З'ясування мотивів, які заохочують економічних суб'єктів нагромаджувати гроші, дає можливість визначити чинники, які впливають на ці мотиви, а отже — на динаміку попиту на гроші.

Можна визначити наступні **чинники попиту** на гроші:

1. Зміна обсягів виробництва (або обсягів національного доходу). Чим більше обсяг виробництва ВВП, а отже НД, тим більше операцій щодо його реалізації і тим більше має бути запас грошей для виконання цих операцій.

Зміна обсягу ВВП в свою чергу визначається двома незалежними чинниками, які можна розглядати як самостійні чинники.

2. Зміна абсолютного рівня цін.

3. Зміна реального обсягу виробництва.

Чинники 2 і 3 впливають прямо пропорційно на попит грошей.

4. Зміна норми відсотка.

Вплив цього чинника на попит виражається формулою:

$$MD = f(R), \quad (13.7)$$

де R — норма доходу на капіталізовані активи, яка значною мірою залежить від норми відсотка.

5. Чинник накопичення багатства. Багатство накопичується у різних формах активів, у тому числі й у вигляді запасу грошей.

6. Чинник інфляції. При рості інфляції зростає вартість на альтернативні грошам види активів, а попит на гроші скорочується.

7. Очікування погіршення кон'юктури ринків. Цей чинник тісно пов'язаний з інфляцією. Скорочення товарної пропозиції, посилення дефіциту, погіршення якості продукції тощо веде до скорочення попиту на гроші і накопичення багатства у товарній формі.

Графічне зображення попиту на гроші

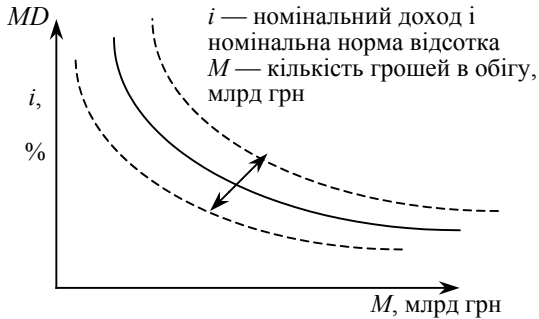

Рис. 13.1. Попит на грошовому ринку

Пропозиція грошей

Пропозиція грошей — це коли економічні суб'єкти у будь-який момент мають у своєму розпорядженні певний запас грошей, які вони можуть спрямувати в оборот.

Фактична маса грошей в обороті є природною межею пропозиції грошей. Якщо виникає потреба збільшити пропозицію, то це можна зробити додатковою емісією грошей в оборот.

Тому будь-яка емісія грошей розглядається як зростання пропозиції грошей на грошовому ринку, а вилучення грошей з обороту — як скорочення пропозиції грошей.

Емісія (від лат. *emissio* — випуск) — випуск в обіг грошей і цінних паперів (акцій, облігацій та інших боргових зобов'язань). Здійснюється емісія центральним банком і державними казначействами.

Пропозиція грошей не залежить від діяльності економічної системи, оскільки грошову емісію здійснює держава в особі національного банку, і контролюється урядом.

Тому емісія грошей як вирішальний чинник надає пропозиції грошей екзогенного характеру. Тобто визначається не внутрішньоекономічними процесами чи мотивами самих економічних суб'єктів, а чинниками, що лежать у сфері банківської діяльності.

Графічне зображення екзогенної пропозиції грошей

Пропозиція грошей, якщо вона екзогенна, автономна, незалежна від попиту на гроші і відсоткової ставки може бути представлена вертикальною лінією MS (рис. 13.2).

Рис. 13.2. Пропозиція на грошовому ринку

Рівновага на ринку грошей

Як зазначалось раніше, ринок грошей — це система інститутів, що забезпечують взаємодію між пропозицією та попитом на гроші.

Отже, рівновага на ринку грошей виникає у точці перетину кривих попиту і пропозиції грошей (рис. 13.3).

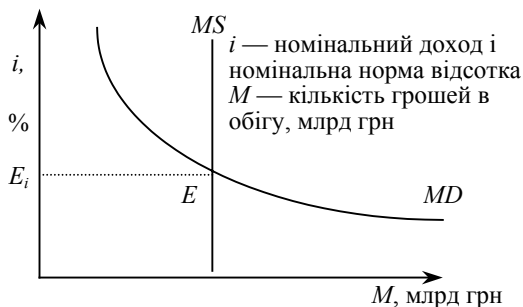

Рис. 13.3. Рівновага між попитом та пропозицією на грошовому ринку

Крива попиту MD і пропозиції MS перетинаються у точці E (рис. 13.3), це означає, що економічні суб'єкти в даній економічній ситуації бажать мати у своєму розпорядженні суму грошей, а банківська система може забезпечити пропозицію грошей на цьому рівні, щоб урівняти попит і пропозицію.

Точка E розташована на місці перетину кривих попиту і пропозиції грошей і визначає ціну рівноваги на грошовому ринку.

Точка E_i — є рівноважною ставкою відсотка, яка урівноважує вплив обох сторін ринку.

Але рівновага на грошовому ринку є рухомою, тобто вона постійно змінюється під впливом певних факторів.

Вплив на рівновагу ринку грошей змін у пропозиції грошей

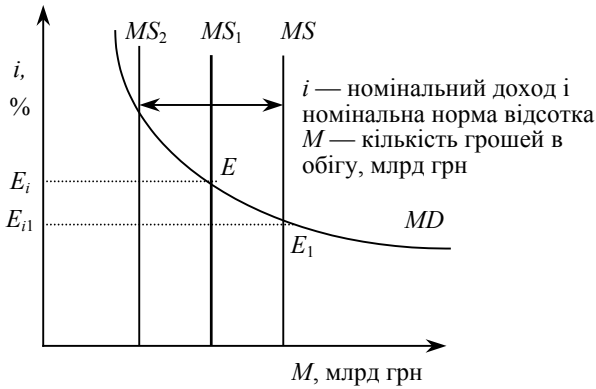

Рис. 13.4. Вплив на рівновагу ринку грошей змін у пропозиції грошей

Уявимо, що змінюється пропозиція грошей MS , а попит на гроші MD є const.

Якщо MS зростає (рис. 13.4), то крива MS — переміщується праворуч (MS_1). Точка перетину кривих E — переміщується ліворуч і вниз (E_1), норма відсотка E_i — знижується. Рівновага на ринку грошей поновлюється, чому відповідає точка E_1 за більшої пропозиції і меншого відсотка.

Зменшення пропозиції на гроші приведе до протилежного.

Вплив на рівновагу ринку грошей змін попиту на гроші

Уявимо тепер, що міняється попит на гроші MD , а пропозиція залишається постійною $MS = \text{const}$ (рис. 13.5). Якщо попит на гроші MD підвищується, то крива MD переміщується праворуч і вгору (MD_1), а норма відсотка E_i значно збільшується (E_{i1}).

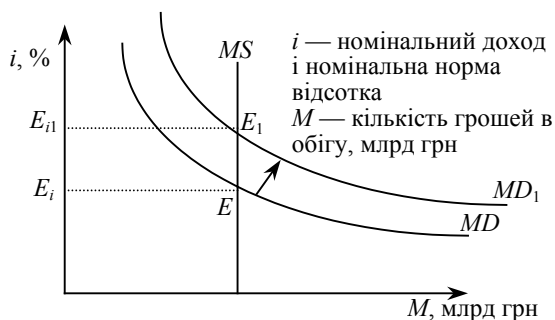

Рис. 13.5. Вплив на рівновагу ринку грошей змін попиту на гроші

Ринок грошей повертається до рівноваги, коли норма відсотка E_i значно збільшується E_{i1} .

Зменшення попиту приведе до протилежного.

Монетарна політика

Монетарна (грошово-кредитна) політика — є одним із головних інструментів державного регулювання економіки.

Державне регулювання ринку грошей здійснюється центральним банком за допомогою монетарної (грошово-кредитної) політики.

Мета монетарної політики — досягнення на національному ринку рівноваги, що характеризується повною зайнятістю та відсутністю інфляції. Суть цієї політики полягає у регулюванні обсягів грошової пропозиції для стабілізації економіки.

Інструменти монетарної політики:

1. Операції на відкритому ринку — купівля продаж Національним банком урядових цінних паперів на відкритому ринку. Якщо Національний банк продає урядові цінні папери, то вони зосереджуються у комерційних банках та населення, а у Національному банку — гроші. Внаслідок цього скорочуються резерви у комерційних банків — відсоток за кредит збільшується.

2. Зміна норми обов'язкових резервів — це резерви, які комерційні банки в обов'язковому порядку зберігають у національному банку.

3. Зміна облікової ставки — це відсоток, під який Національний банк надає кредити комерційним банкам. В Україні облікова ставка на 1—1,5 % вище за темпи інфляції.

4. Регулювання імпорту та експорту капіталу.
5. Регулювання валютної політики.

Розрізняють два напрями монетарної політики: це політика «дешевих» та «дорогих» грошей.

Політика «дешевих» грошей

Головна мета цієї політики — подолання спаду та безробіття.

Здійснюється:

- Національний банк купує облігації;
- знижує норму обов'язкових резервів;
- знижує облікову ставку.

Внаслідок чого:

- зменшується відсоткова ставка;
- збільшується грошова пропозиція;
- збільшуються інвестиції;
- зростає реальний обсяг ВВП;
- зменшується безробіття.

Політика «дорогих» грошей.

Головна мета цієї політики — боротьба з інфляцією.

Здійснюється:

- Національний банк продає облігації;
- збільшує норму обов'язкових резервів;
- збільшує облікову ставку;

Внаслідок чого:

- збільшується відсоткова ставка;
- зменшується грошова пропозиція;
- скорочуються інвестиції;
- зменшується реальний обсяг ВВП;
- зменшується інфляція.

Ефективність монетарної політики визначається її спроможністю забезпечити досягнення кінцевих цілей, і насамперед, підтримувати стає економічне зростання при стабільних цінах і повній зайнятості в економіці.

Основні поняття та терміни

Гроші

Грошовий оборот

Структура грошового обороту

Функція грошей як міри вартості
Ціна товару
Масштаб цін
Функція грошей як засобу обігу
Функція грошей як засобу платежу
Функція грошей як засобу нагромадження
Світові гроші
Суть грошей
Роль грошей
Грошова маса
Грошовий агрегат
Ліквідність грошей
Швидкість обігу грошей
Закон грошового обігу
Грошовий ринок
Попит на гроші
Пропозиція грошей
Емісія
Монетарна політика
Інструменти монетарної політики
Політика «дешевих» грошей
Політика «дорогих» грошей

Тести та завдання

1. Яке з наведених нижче визначень найбільш повно і точно виражає сутність грошей?

1. гроші — це речова форма суспільних відносин;
2. гроші — це знаряддя обміну;
3. гроші — це міра вартості;
4. абсолютно-ліквідний актив;
5. гроші — це загальний еквівалент.

2. Яке з наведених тверджень вірне?

1. гроші — це економічна та історична категорія;
2. гроші — це продукт змови між людьми;
3. гроші — це загальний товароеквівалент;
4. все вище перераховане.

3. Гроші виконують функцію:

1. світових грошей;
2. міри вартості;
3. засобу нагромадження;
4. все вище перераховане.

4. Що можна віднести до функцій грошей?

1. засіб обігу;
2. розподіл вартості;
3. утворення фінансових фондів;
4. все вище перераховане.

5. Масштабом цін для України є:

1. ціна товару;
2. гривня;
3. міра вартості;
4. \$ США.

6. Грошова маса складається з:

1. ліквідних грошей;
2. вартості грошей;
3. грошових агрегатів;
4. готівкових грошей;
5. усі відповіді невірні.

7. Грошова система складається з:

1. грошової одиниці та масштабу цін;
2. банківської системи;
3. курсу валют;
4. грошових знаків та їх забезпечення;
5. всього вище перерахованого.

8. Готівкові гроші, депозити до запитання та строкові депозити містять у собі грошовий агрегат:

1. M_0 ;
2. M_1 ;
3. M_2 ;
4. M_3 .

9. Ціною на грошовому ринку виступає:

1. ціна;
2. маса грошей в обігу;
3. відсоткова ставка;
4. емісія грошей.

10. Якщо в економіці країни відбудеться емісія грошей, то тоді це вплине на пересування:

1. кривої попиту на гроші праворуч;
2. кривої попиту на гроші ліворуч;
3. кривої пропозиції грошей праворуч;
4. кривої пропозиції грошей ліворуч.

11. Норма обов'язкових резервів:

1. вводитьься як засіб, що застерігає від вилучення вкладів;
2. складає середню величину маси грошей, необхідну для задоволення потреб населення;
3. зараз не використовується;
4. вводять, насамперед, як засіб регулювання обсягу грошової маси;
5. усі попередні відповіді вірні.

12. Регулювання обсягів коштів в обігу здійснює:

1. фінскальна політика;
2. податкова політика;
3. політика Центрального банку;
4. політика комерційних банків;
5. усі відповіді невірні.

13. До інструментів монетарної політики не належать:

1. операції на відкритому ринку;
2. зміна норми обов'язкових резервів;
3. зміна облікової ставки;
4. регулювання валютної політики;
5. правильної відповіді немає.

14. Метою політики «дешевих грошей» є:

1. емісія грошей;
2. боротьба з інфляцією;
3. подолання спаду та безробіття;
4. все вище перераховане.

15. Коли національний банк продає ціні папери, збільшує норму обов'язкових резервів, збільшує облікову ставку, це означає, що уряд проводить:

1. політику «дешевих» грошей;
2. політику «дорогих» грошей;
3. стабілізаційну політику;
4. політику зайнятості.

16. Відсоток, під який національний банк надає кредити комерційним банкам, — це:

1. податкова ставка;
2. відсоткова ставка;
3. облікова ставка;
4. комерційна ставка;
5. державна ставка.

17. Розрахуйте за такими показниками:

Невеликі строкові внески — 1630 у.г.о.

Великі строкові внески — 645 у.г.о.

Чекові внески — 448 у.г.о.

Безчекові ощадні внески — 300 у.г.о.

Готівкові гроші — 170 у.г.о.

а) величину грошового агрегату M_1 ;

б) величину грошового агрегату M_2 ;

в) величину грошового агрегату M_3 .

18. В Україні обсяг ВВП у 2000 р. становив 103,9 млрд грн. На початок року в обігу перебувало (за агрегатом M_3) 12,5 млрд грн, а на кінець року — 15,7 млрд грн. Знайдіть середню швидкість обігу грошей та середню тривалість обігу гривні.

19. Сума цін товарів та послуг, що реалізуються, дорівнює 4500 млрд грн, сума цін товарів та послуг проданих у кредит 42 млрд грн, сума платежів по довгостроковим зобов'язанням, строк оплати яких настав, 172 млрд грн, сума взаємопогашуваних платежів 400 млрд грн. Середня кількість оборотів грошей у рік 10 разів. Знайдіть необхідну масу грошей у якості засобу обігу.

20. Сума цін реалізованих товарів та послуг дорівнює 200 млрд грн, сума цін товарів та послуг, проданих у кредит, 10 млрд грн, розрахунки по кредитах 4 млрд грн, взаємопогашувані платежі 2 млрд грн. Тривалість обігу грошової одиниці 2,4 місяця. Розрахуйте масу грошей, необхідну для безінфляційного обігу грошей в економіці.

Контрольні запитання

1. Висвітліть історію виникнення грошей.
2. Які функції грошей ви знаєте?
3. Назвіть всі елементи грошової маси?
4. Від чого залежить величина грошового агрегату M_1 ?
5. Що таке масштаб цін?
6. Охарактеризуйте основні елементи грошової системи.
7. Дайте визначення вартості та ліквідності грошей.
8. Розкрийте закон грошового обігу, напишіть його формулу.
9. Які грошові агрегати використовують в Україні?
10. Що являє собою попит та пропозиція на гроші, зобразіть схематично.
11. Дайте графічну характеристику ситуації досягнення рівноваги на грошовому ринку.
12. Назвіть цілі та інструменти монетарної політики.
13. Розкрийте дію політики «дешевих» та «дорогих» грошей.

Тема рефератів

1. Грошовий ринок України.
2. Сучасна грошово-кредитна політика України.

Література

1. *Базилевич В. Д., Баластрик Л. О.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Атіка, 2002. — С. 208—233.
2. *Задоя А. А., Петруня Ю. Е.* Макроекономіка: Уч. — К.: О-во «Знання», КОО, 2004. — С. 246—272.
3. *Задоя А. А., Петруня Ю. Е.* Основи економіки: Уч. пос. — К.: Вища школа Знання, 1998. — С. 365—386.
4. *Круш П. В., Тульчинська С. О.* Основи макроекономіки: Матеріали для вивчення курсу та підготовки до практичних занять. — К.: Видавництво «Політехніка», 2004. — С. 68—74.
5. Макроекономіка: Навч. пос. / П. Ю. Буряк, Л. Л. Цимбал, У. Д. Балагурак та ін. — Львів: ІНТЕРЕКО, 2001. — С. 241—261.
6. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник у 2-х ч. / За заг. ред. С. Будаговської. — К.: Основи, 2001. — С. 321—343.
7. *Небова М. І.* Теорія макроекономіки: Навч. пос. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. — С. 193—211.
8. *Панчишин С.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Либідь, 2001. — С. 182—203.
9. *Радіонова І. Ф.* Макроекономіка: теорія та політика: Підручник. — К.: Таксон, 2004. — С. 206—249.
10. *Савченко А. Г. та ін.* Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — С. 194—219, 366—377.
11. *Солонінко К. С.* Макроекономіка: Навч. пос. для студентів економічних спец. вищих навч. закладів. — К.: ЦУЛ, 2002. — С. 157—174.
12. *Чухно А. А.* Розвиток теорії грошей та практики регулювання грошового обігу: Спец. курс / Мін-во освіти України. КУ ім. Т. Шевченка. — К.: 1994. — 115 с.

КРЕДИТНО-БАНКІВСЬКА СИСТЕМА

1. *Поняття і структура кредитної системи.*
2. *Банки та банківська система.*
3. *Депозитний та грошовий мультиплікатор.*
4. *Небанківські фінансово-кредитні установи.*

Поняття і структура кредитної системи

Фінансові послуги на грошово-кредитному ринку забезпечують фінансові посередники — це банки, ощадні та кредитні асоціації, страхові компанії, які приймають кошти (депозити) від однієї групи і позичають їх (кредити) іншій групі.

Кредитна система — це сукупність кредитних відносин та інститутів, які реалізують ці відносини.

Кредитні відносини виникають з приводу мобілізації тимчасово вільних грошових коштів підприємств, організацій, держави і населення та використання цих коштів за умови повернення для задоволення економічних і соціальних потреб суспільства.

Кредитна система складається з декількох ланок, кожна з яких виконує специфічні функції з акумуляції та розподілу грошових коштів.

Як правило, кредитна система має трирівневу структуру (хоча існують відхилення від такої практики):

1. Центральний банк;
2. Банківські установи, до яких входять:
 - комерційні банки;
 - інвестиційні банки;
 - ощадні банки;
 - іпотечні банки;
 - земельні банки;
 - поштово-чекові банки;
 - торгові банки тощо.
3. Неганківські кредитно-фінансові установи, до яких відносять:
 - інвестиційні компанії,
 - страхові компанії,
 - ощадно-кредитні асоціації та кредитні спілки;
 - пенсійні та інші фонди тощо.

Сучасна кредитна система — це сукупність кредитно-фінансових інститутів, що діють на ринку позикових капіталів і здійснюють акумуляцію та мобілізацію грошового капіталу. Через кредитну систему реалізується сутність та функції кредиту. Тому кредитна система включає у себе два основних поняття:

По-перше, сукупність кредитно-розрахункових і платіжних відносин, які базуються на певних формах і методах кредитування. Вони пов'язані з рухом позикового капіталу у формі різноманітних форм і видів кредиту.

По-друге, сукупність кредитно-фінансових інститутів, які акумулюють вільні грошові кошти і направляють їх господарюючим суб'єктам, населенню, уряду, в яких виникла потреба у цих коштах.

В Україні кредитна система перебуває у стадії перебудови відповідно до потреб ринкової економіки і складається з Національного банку України, комерційних банків та небанківських кредитно-фінансових установ (інвестиційні фонди та компанії, страхові компанії, пенсійні фонди, кредитні спілки, ломбарди). Найактивніше у системі кредитно-фінансових інститутів України виступають комерційні банки.

Банки та банківська система

Банківська система — сукупність фінансових установ грошового ринку (що займаються банківською діяльністю) у їх взаємозв'язку і взаємодії, діяльність яких законодавчо визначена.

Розрізняють наступні види банківської системи:

1. Дворівневу банківську систему (складається з центрального банку і комерційних банків, така система існує в Україні);

2. Централізовану (складається з Державного банку, Будівельного банку і Зовнішньоторгового банку та сукупності ощадних банків, така система була в СРСР);

3. Децентралізовану (Федеральна резервна система США, яку очолюють 12 резервних банків, входять до неї приблизно 40 % комерційних банків, а інші працюють на принципах вільної конкуренції).

Банки — установи, що акумулюють грошові кошти і нагромадження та здійснюють кредитно-розрахункові та інші операції.

Банки виникають на основі товарно-грошових відносин і тому існують при різних суспільно-економічних формаціях. Перші подібні установи, що стали попередниками банків, виникли в кінці

XIV ст. у Флоренції та Венеції на основі обмінних операцій (обмін грошей різних міст та держав) і спеціалізувалися на прийманні вкладів і здійсненні безготівкових розрахунків. Пізніше за аналогічним принципом були створені банки у Амстердамі (1605 р.) та Гамбурзі (1618 р.). Найважливішими функціями банків того періоду було посередництво у платежах і кредитування торгівлі.

На практиці в сучасних умовах функціонує велика кількість банків. Їх можна класифікувати наступним чином:

- *за формою власності* — акціонерні, приватні, кооперативні, муніципальні, комунальні, державні, змішані, міждержавні (міжнародні);
- *за терміном надання кредитів* — банки короткострокового, середньо- та довгострокового кредитування;
- *за національною належністю* — національні та іноземні;
- *за функціями та характером діяльності* — депозитні, універсальні та спеціалізовані.

Центральний банк

Головне призначення центрального банку — управління грошовим оборотом з метою забезпечення стабільного неінфляційного розвитку економіки.

У різних державах центральні банки мають різні назви: народні, державні, емісійні, резервні тощо.

Першим центральним банком вважають емісійний банк Англії, створений у 1694 р., оскільки він почав випускати банкноти і враховувати комерційні векселі, а згодом йому було надано право виконувати роль скарбничого посередника між державою та комерційними банками, а також провідника грошово-кредитної політики держави.

Створення центральних банків обумовлено процесами концентрації та централізації капіталу, переходом до єдиних національних грошових систем.

Центральний банк держави виконує такі функції:

1. Є емісійним центром держави, тобто йому надано монополне право емісії банкнот і розмінної монети, забезпечує виготовлення грошей, регулює їх обсяг, вилучає фальшиві гроші тощо;

2. Є банком банків, оскільки здійснює операції з банками держави (зберігає їх касові резерви, надає їм кредити, контролює їх діяльність);

3. Є банком уряду, тобто підтримує державні економічні програми, розміщує цінні папери, надає кредити уряду і виконує

розрахункові операції для уряду, обслуговує державний бюджет, зберігає золотовалютні резерви;

4. Є головним розрахунковим центром держави та посередником між іншими банками країни при виконанні безготівкових розрахунків тощо;

5. Контролює діяльність комерційних банків щодо виконання законодавства, веде книгу реєстрів банків, валютних бірж та інших фінансово-кредитних установ;

6. Регулює економіку за допомогою грошово-кредитних механізмів тощо.

Центральним банком України є Національний банк України (НБУ), утворений 20 березня 1991 р. До складу НБУ входять 20 департаментів та самостійних управлінь, йому підзвітні 38 структурних підрозділів, у тому числі 25 регіональних управлінь. Загальна кількість працюючих в системі Національного банку понад 13 тисяч чоловік, у тому числі в центральному апараті 800 чоловік.

Згідно з законодавством передбачена наступна структура НБУ: центральний апарат, територіальні управління, розрахункові палати, банкотно-монетний двір, фабрика банкотного паперу, державна скарбниця, центральне сховище грошей, спеціалізовані підприємства та установи, необхідні для забезпечення діяльності банку.

Також передбачена дворівнева система управління НБУ — рада НБУ і правління НБУ.

Комерційні банки

Серед фінансових посередників найбільшу групу становлять комерційні банки, які тримають більшість депозитів країни. Отже, провідну роль на грошово-кредитному ринку відіграють комерційні банки.

Комерційні банки — кредитні установи, що здійснюють універсальні банківські операції для підприємств, установ і населення головним чином за рахунок грошових коштів, залучених у вигляді внесків і депозитів.

Комерційні банки класифікуються за різними критеріями: формою власності, організаційною формою, розміром капіталу, діапазоном операцій, сектором ринку, де вони функціонують, тощо.

Комерційні банки виконують **кредитні** (активні та пасивні) та **комісійні** операції.

Пасивні операції комерційних банків полягають у мобілізації та формуванні своїх грошових ресурсів. До пасивних операцій відносять:

- внески до запитання;
- ощадні внески;
- термінові депозити;
- інші пасивні операції (боргові зобов'язання іншим банкам та кредиторам).

Активні операції комерційних банків пов'язані із розміщенням і використанням власного капіталу. До них відносять надання позикового капіталу:

- під заставу нерухомості;
- торговельно-промисловий кредит;
- органам влади;
- приватним особам;
- під цінні папери тощо.

До **комісійних операцій** відносять, такі як:

- переказні (готівка переводиться за допомогою банку третім особам);
- акредитивні (переказ грошей від одного клієнта іншому);
- інкасові (банк проводить операції від імені та за рахунок своїх клієнтів за різними документами);
- довірчі (тимчасове управління майном, передача спадщини, прийняття цінностей на зберігання);
- торговельно-комісійні операції (операції із золотом, валютою та цінними паперами).

Показники діяльності банківської системи в Україні подані в табл. 14.1.

Таблиця 14.1

ПОКАЗНИКИ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

	Кількість комерційних банків за реєстром	Облікова ставка НБУ, %	Відсоткові ставки банків у національній валюті, %		Вимоги банків за наданими кредитами, млн грн
			за кредитами	за депозитами	
2000	195	27,0	40,3	13,5	19 574
2001	189	12,5	31,9	11,2	28 373
2002	182	7,0	24,8	7,8	42 035
2003	179	7,0	20,2	7,1	67 835
2004	182	9,0	17,9	7,8	88 579
2005	186	9,5	16,4	8,5	143 418
2006	193	8,5	15,4	7,6	245 226

Депозитний та грошовий мультиплікатор

Депозити комерційних банків служать резервами грошової системи.

Сума коштів, що внесені як депозити на банківські рахунки і не видані як кредити, тобто досяжні для забезпечення вимог вкладників у будь-який момент, становить фактичні або **загальні резерви комерційного банку** (TR).

Система, за якої вартість банківських резервів менша, ніж загальна сума банківських депозитів, має назву часткового банківського резервування.

Тобто **система часткового банківського резервування** — це система, за якої банки тримають у резервах тільки частину загальної суми внесків. Це означає, що всі комерційні банки повинні мати обов'язкові резерви R пропорційно до суми відкритих депозитів D .

Норма обов'язкового резервування (резервні вимоги) — встановлюється законом і визначається як відношення суми обов'язкових резервів до суми залучених депозитів:

$$r = \frac{R}{D}, \quad (14.1)$$

де r — норма обов'язкового резерву;

R — обов'язкові резерви;

D — сума депозитів.

Обов'язкові резерви скорочуються пропорційно скороченню депозитів. Величина, на яку фактичні резерви банку перевищують його обов'язкові резерви, називається надлишковими резервами (E).

$$E = TR - R, \quad (14.2)$$

де E — надлишкові резерви;

TR — загальні резерви;

R — обов'язкові резерви.

За системи часткового резервування комерційні банки в умовах дворівневої банківської системи, яка існує в Україні, створюють гроші, коли надають позики в обсязі своїх кредитних ресурсів.

Спроможність окремого комерційного банку створювати гроші визначається розміром його надлишкових резервів. Система комерційних банків у цілому може надати позики в обсязі, який у декілька разів перевищує її початкові надлишкові резерви.

Можливість створення грошей всією банківською системою визначається депозитним мультиплікатором, обернено пропорційним нормі мінімальних банківських резервів:

$$m = \frac{1}{r}, \quad (14.3)$$

де m — депозитний мультиплікатор;
 r — норма мінімальних банківських резервів.

Депозитний мультиплікатор визначає максимальну кількість нових депозитних грошей, що створюється однією грошовою одиницею надлишкових резервів при заданому рівні норми обов'язкового резервування.

Тобто депозитний мультиплікатор показує, у скільки разів комерційні банки збільшують розмір грошової маси в обігу.

Загальна модель пропозиції грошей враховує роль центрального банку, поведінку комерційних банків і можливий відтік частини грошових коштів з депозитів банківської системи в готівку. Вона містить ряд нових змінних.

Грошова база — складається з банківських резервів та з готівкових грошей, які є в обігу поза банками.

Грошова пропозиція M^S пов'язана з грошовою базою (Б) таким співвідношенням:

$$\Delta M^S = m \Delta Б, \quad (14.4)$$

де ΔM^S — приріст пропозиції грошей;
 m — депозитний мультиплікатор;
 $\Delta Б$ — приріст грошової бази.

Тому в економіці розрізняють таке поняття, як грошовий мультиплікатор.

Грошовий мультиплікатор — це ускладнений варіант депозитного мультиплікатора, у якому враховується поведінка як банків, так і населення:

$$m^* = \frac{1+d}{r+d}, \quad (14.5)$$

де m^* — грошовий мультиплікатор;
 d — відношення готівкових грошей до депозитів у населення;
 r — норма обов'язкових банківських резервів (відношення резервів до депозитів).

Грошовий мультиплікатор m^* визначається як відношення грошової маси M^S до грошової бази Б (гроші на балансі центрального банку).

Грошовий мультиплікатор m^* показує, у скільки разів зміниться обсяг маси M^S в разі зміни грошової бази B .

Таким чином, грошову масу можна представити як добуток грошової бази і мультиплікатора:

$$M^S = B m^* \quad (14.6)$$

Грошовий мультиплікатор використовується державними інститутами грошової системи для макроекономічного прогнозування пропозиції грошей і регулювання грошової маси. Важливу роль у цьому процесі відіграє центральний банк, який контролює грошову базу.

Співвідношення грошової маси і маси товарів та послуг є основним питанням стабільної грошової системи і визначає купівельну спроможність грошей.

Купівельна спроможність визначає кількість товарів і послуг, які можна купити на грошову одиницю.

Очевидно, що з підвищенням рівня цін купівельна спроможність грошей знижується, і навпаки.

Грошовий агрегат M_1 залежить як від маси грошей високої ефективності M_h , так і від співвідношення резервів (r) і депозитів комерційних банків та співвідношення готівкових коштів та депозитів населення d :

$$M_1 = m M_h \quad (14.7)$$

У табл. 14.2. наведені дані щодо грошового мультиплікатора та норми обов'язкових резервів.

Таблиця 14.2

ПОКАЗНИКИ ДІЯЛЬНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Грошовий мультиплікатор	1,92	1,98	2,11	2,37	2,34	2,34	2,69
Норматив обов'язкового резервування коштів у НБУ, %	15	6—14	0—12	0—12	6—7	6—8	0,5—5

Небанківські фінансово-кредитні установи

Небанківські фінансово-кредитні установи здійснюють акумуляцію заощаджень і розміщення їх у доходні активи: цінні папери та кредити.

Небанківські установи (страхові компанії, пенсійні фонди) на відміну від банків можуть акумулювати грошові заощадження на довготривалі строки, а значить здійснювати довгострокові інвестиції.

Страхові компанії здійснюють страхування життя або майна. У нашій країні існує майнове і особисте страхування. Воно здійснюється у двох формах: обов'язковій і добровільній.

Пенсійні фонди створюються фірмами для виплати пенсій працівникам і службовцям. Кошти цих фондів утворюються за рахунок внесків робітників, службовців, підприємств, а також прибутків від інвестицій самих пенсійних фондів.

Каса взаємної допомоги — громадська кредитна установа, яка об'єднує на добровільних засадах громадян для надання взаємної матеріальної допомоги. Вони створюються при профспілкових організаціях для робітників та службовців — членів профспілки. Кошти каси взаємної допомоги формуються за рахунок вступних і членських внесків, пені за несвоєчасне повернення довгострокових позик, дотації профспілкових органів та інших грошових надходжень.

Ломбарди — це кредитні установи, які надають грошові позики під заставу рухомого майна. У нашій країні вони виникли на початку 20-х років. Ломбарди створені з метою надання можливості населенню зберігати предмети особистого користування і домашнього вжитку, а також брати позику під заставу цих речей.

Інвестиційні компанії здійснюють кредитування малих та середніх фірм. Їх інвестиційні програми розраховані, як правило, на недовготривалий період і здійснюються у невеликих масштабах.

Фінансові компанії здійснюють кредитування клієнтів шляхом купівлі їх боргових зобов'язань.

Особливо багаточисельною групою є ощадні установи.

Ощадні каси — це державні установи, які належать місцевим органам влади або створені при державних поштових установах. Вони залучають вклади дрібних вкладників, купуючи на них облігації державних позик.

Ощадно-збережні асоціації продають сертифікати своїм клієнтам. Вони приймають на свої рахунки ощадні вклади та інші чекові депозити і видають позики під заставу нерухомості.

Кредитні спілки є різновидом кооперативів, створюваних окремими групами населення з метою об'єднання коштів для вирішення практичних проблем. Кредитні спілки утворюються на паях для короткострокового кредитування їх учасників (для будівництва або ремонту будинку, купівлі автомобіля тощо).

Основні поняття та терміни

Кредитна система
Банківська система
Банки
Центральний банк
Комерційні банки
Пасивні операції комерційних банків
Активні операції комерційних банків
Комісійні операції комерційних банків
Загальні резерви комерційного банку
Часткове банківське резервування
Норма обов'язкового резервування
Депозитний мультиплікатор
Грошова база
Грошовий мультиплікатор
Спеціалізовані небанківські кредитні установи
Страхові компанії
Пенсійні фонди
Каси взаємної допомоги
Ломбарди
Інвестиційні компанії
Фінансові компанії
Ощадні каси
Ощадно-збережні асоціації

Тести та завдання

1. Сукупність кредитних відносин та інструментів, які реалізують ці відносини, — це визначення:

1. банківської системи;
2. грошової системи;
3. кредитної системи;
4. небанківської системи.

2. Сукупність фінансових установ грошового ринку, що займаються банківською діяльністю у взаємозв'язку та взаємодії, робота яких законодавчо окреслена, — це визначення:

1. банківської системи;
2. грошової системи;
3. кредитної системи;
4. небанківської системи;
5. усі відповіді невірні.

3. Установи, що акумулюють грошові кошти і нагромадження та здійснюють кредитно-розрахункові та інші види операцій, — це:

1. пенсійні фонди;
2. каси взаємної допомоги;
3. банки;
4. ощадні каси;
5. все вище перераховане.

4. Центральний банк виконує функцію:

1. є емісійним центром держави;
2. є банком банків;
3. є банком уряду;
4. регулює економіку за допомогою грошово-кредитної політики;
5. все вище перераховане.

5. До комісійних операцій комерційних банків належать:

1. позика капіталу під заставу нерухомості;
2. позика капіталу під цінні папери;
3. грошові перекази;
4. все вище перераховане.

6. До пасивних операцій комерційних банків належать:

1. внески до запитання;
2. ощадні внески;
3. термінові депозити;
4. все вище перераховане.

7. До пасивних операцій комерційних банків не відносять:

1. грошові перекази;
2. довірчі операції;
3. надання кредиту;
4. все вище перераховане.

8. Сума коштів, що внесені як депозити на банківські рахунки і не видані як кредити, — це:

1. пасиви комерційних банків;
2. обов'язкові резерви комерційних банків;
3. загальні резерви комерційних банків;
4. активи комерційних банків.

9. Визначається як відношення суми обов'язкових резервів до суми залучених депозитів, та встановлюється у законодавчому порядку — це:

1. грошовий мультиплікатор;
2. загальні резерви комерційного банку;
3. норма обов'язкового резервування;
4. депозитний мультиплікатор.

10. Визначає максимальну кількість нових депозитних грошей, що створюється однією грошовою одиницею надлишкових резервів при заданому рівні норми обов'язкового резервування, — це:

1. грошовий агрегат;
2. мультиплікатор інвестицій;
3. депозитний мультиплікатор;
4. грошовий мультиплікатор.

11. До небанківських фінансово-кредитних установ відносять:

1. ломбарди;
2. ощадні каси;
3. каси взаємної допомоги;
4. страхові компанії;
5. все вище перераховане.

12. В Україні банківська система складається з:

1. центрального банку і комерційних банків;
2. державного, будівельного, зовнішньоторговельного та сукупності ощадних банків;
3. резервних банків та комерційних банків;
4. державного банку, комерційних банків та небанківських фінансово-кредитних установ.

Контрольні запитання

1. Які основні складові кредитної системи?
2. Що таке банківська система?
3. Банки та їх класифікація.
4. Охарактеризуйте функції центрального банку.
5. Які функції виконують комерційні банки?
6. Охарактеризуйте комерційні банки.
7. Що відносять до пасивних операцій комерційних банків?
8. Що відносять до активних операцій комерційних банків?
9. Чи існує кредитування комерційних банків центральним банком?
10. Що таке депозитний мультиплікатор?
11. Як розраховується норма обов'язкового резервування?
12. Що таке грошовий мультиплікатор?
13. Які небанківські фінансово-кредитні установи Ви знаєте?
14. Яка роль небанківських кредитно-фінансових установ?
15. Які заходи застосовує НБУ для стабілізації грошово-кредитної системи України у сучасних умовах?

Тема рефератів

1. Банківська система України.
2. Функції Національного банку України.

Література

1. *Агапова Т. А., Середина С. Ф.* Макроекономіка. — М.: Дис, 1997. — С. 245—269.
2. *Базилевич В. Д., Баластрик Л. О.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Атіка, 2002. — С. 208—233.
3. *Задоя А. А., Петруня Ю. Е.* Макроекономіка: Уч. — К.: О-во «Знання», КОО, 2004. — С. 246—272.
4. *Круш П. В., Тульчинська С. О.* Основи макроекономіки: Матеріали для вивчення курсу та підготовки до практичних занять. — К.: Видавництво «Політехніка», 2004. — С. 74—79.
5. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник у 2-х ч. / За заг. ред. С. Будаговської. — К.: Основи, 2001. — С. 333—343.
6. *Небова М. І.* Теорія макроекономіки: Навч. пос. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. — С. 211—224.
7. *Осноvy экономической теории.* А. А. Задоя, Ю. Е. Пертуня, М. Рыбари, 2000. — С. 365—387.
8. *Панчишин С.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Либідь, 2001. — С. 377—389.
9. *Радіонова І. Ф.* Макроекономіка: теорія та політика: Підручник. — К.: Таксон, 2004. — С. 206—249.
10. *Савченко А. Г. та ін.* Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — С. 201—219.
11. *Солонінко К. С.* Макроекономіка: Навч. пос. для студентів економічних спец. вищих навч. закладів. — К.: ЦУЛ, 2002. — С. 157—174.

ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА ДЕРЖАВИ. ВІДКРИТА ЕКОНОМІКА

1. Світове господарство та показники відкритості економіки
2. Міжнародний поділ праці
3. Форми міжнародних економічних відносин. Платіжний баланс країни
4. Зовнішньоекономічна політика
5. Модель Манделла-Флемінга
6. Іноземне інвестування

Світове господарство та показники відкритості економіки

Ефективність будь-якої національної економіки залежить не лише від результатів її внутрішньої діяльності, а й від її участі у світових економічних відносинах, ступеня її інтеграції у світове господарство.

Світове господарство — сукупність національних економік, взаємозв'язаних і взаємодіючих між собою на основі міжнародного поділу праці.

Основою розвитку світового господарства був світовий ринок, що зародився у XVI ст. у період Великих географічних відкриттів. Процес утворення світового ринку триває.

Для того, щоб національна економіка стала часткою світового господарства, вона повинна бути відкритою.

Відкрита економіка — це економіка, яка бере участь у економічних відносинах між країнами, тобто, яка має експорт та імпорт (товарів, послуг, капіталу робочої сили, інформації та технологій).

Закрита економіка — це економіка, усі товари якої виробляються і продаються всередині країни.

Характерними рисами світового господарства є:

— активний процес переміщення факторів виробництва, насамперед у формах вивозу — ввозу підприємницького капіталу, робочої сили, природних ресурсів, технологій;

— розвиток міжнародних форм виробництва на підприємствах, які розміщені у декількох країнах, зокрема в рамках транснаціональних корпорацій;

— перехід до економіки відкритого типу у різних державах і створення міждержавних об'єднань;

— формування міжнародної валютної та кредитно-банківської системи;

— розвиток всесвітньої інфраструктури;

— створення міжнародних та національних інститутів, які координують міжнародні економічні відносини.

Розрізняють наступні ознаки відкритості економіки:

• відношення зовнішньоторговельного обороту на душу населення, це приблизно:

— у маленьких країнах 55—70 % (Голландія, Бельгія, Австрія);

— у середніх країнах 40—45 % (Франція, Англія);

— у великих 20—25 % (США, Китай, Індія, Росія).

• доля зовнішнього торговельного обороту у загальному обсязі виробництва;

• доля експорту в загальному обсязі виробництва;

• доля імпорту в загальному обсязі споживання (не більше 30 %);

• доля закордонних інвестицій по відношенню до внутрішніх інвестицій.

Все більшого значення в світовому господарстві набуває процес глобалізації економіки.

Глобалізація (фр. global — загальний, всесвітній) — категорія, яка відображає процес обміну товарами, послугами, капіталом та робочою силою, що виходить за межі державних кордонів і з 60-х рр. ХХ ст. набуває форми постійного й неухильно зростаючого міжнародного перетворення національних економік.

Тенденції глобалізації економіки:

— зростання матеріальної зацікавленості в постійному економічному співробітництві між країнами;

— формування світового економічного простору у зв'язку з переходом більшості країн до ринкової економіки;

— розвиток міжнародного поділу праці, що враховує природні, економічні та соціальні фактори країни;

— створення інфраструктури світового масштабу (транспортна система, сітка інформаційних комунікацій).

У світове господарство входить понад 230 національних господарств націй і народностей, які проживають у цих країнах, розмовляють майже 2800 мовами, в обігу налічується біля

300 найменувань національних грошей. Ці господарства перебувають на різних шаблях суспільного розвитку.

Класифікація країн, що входять до світового господарства:

I. У залежності від рівня економічного розвитку, головний критерій ВВП на душу населення:

- високорозвинені (понад 10 держав);
- розвинені (приблизно 25 держав);
- середньорозвинені;
- слаборозвинуті (приблизно 150 країни, у них ВВП на душу населення в 11—15 разів менше ніж у розвинутих);
- нерозвинені (Ангола, Шрі-Ланка).

II. По галузевій структурі:

- індустріальні;
- індустріально-аграрні;
- аграрно-індустріальні;
- аграрні.

III. По ступеню інтеграції у світове господарство:

- інтегровані;
- слабо інтегровані.

У світовому господарстві виникають протиріччя між розвиненими і слаборозвиненими країнами: близько 40 % населення світу бідні.

У кожній із країн, що входять у світове господарство, сформувався певний тип технологічного способу виробництва, відносин економічної власності та господарський механізм, науковий, промисловий, фінансовий, ресурсний, трудовий потенціал та інше.

Зв'язки національної економіки із світовим господарством здійснюються через:

- торгівлю — частка національної продукції йде на експорт (продаж за кордон). А частина доходів йде на імпорт (закупки закордонних товарів);
- ціни на світовому ринку;
- фінанси — великі інвестори, такі як корпорації або банки, діють у міжнародному масштабі;
- міжнародні валютні відносини;

— обмін науково-технічною інформацією і технологічними розробками;

— переміщення робочої сили.

До міжнародних економічних організацій належать регіональні інтеграційні угруповання, що виникли й розвиваються на різних континентах:

— міжнародні фінансово-кредитні інститути (міжнародний валютний фонд (МВФ), Міжнародний банк реконструкції і розвитку (МБРР) та ін.;

— Організація економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), світова організація торгівлі (СОТ) та ін.

На сучасному етапі світове господарство все виразніше набуває ознак цілісності, цей процес обумовлений дією наступних факторів:

— прагненням народів світу вижити в умовах нарощування ядерних потенціалів;

— розгортанням НТР;

— інтернаціоналізацією господарського життя, міжнародним поділом праці;

— необхідністю об'єднання країн для розв'язання глобальних проблем.

Ці фактори сприяють формуванню цілісного організму світового господарства, характерною ознакою якого є зближення підприємств різних країн, самих країн.

З проголошенням державної незалежності Україна стала суб'єктом світового господарства. У 2000 р. Україна здійснювала зовнішньоторговельні операції майже зі 190 країнами світу. Об'єктивними причинами, що перешкоджають входженню України як рівноправного партнера до світового господарства на початку ХХІ ст., є:

— низька конкурентоспроможність її продукції на світовому ринку (за рівнем конкурентоспроможності у 1999 р. Україна посідала 58-е місце у світі (після Зімбабве);

— переважання в експорті України паливно-сировинної групи (її частка у 2000 р. перевищувала 68 %);

— низька частка машин, обладнання, об'єктів інтелектуальної власності в експорті (приблизно 14 %);

— незначна частка в експорті товарів, які виробляють відповідно до договорів про міжнародну спеціалізацію та кооперування виробництва;

— велика питома вага бартерних операцій;

— відсутність стабільного законодавства, науково обґрунтованої політики зовнішньоекономічної діяльності.

Міжнародний поділ праці

Матеріальною основою світового господарства є поділ праці між країнами, який виходить за межі національного господарства.

Міжнародний поділ праці — спеціалізація та кооперація певних країн у виробництві певних товарів та послуг з метою реалізації їх на зовнішньому ринку.

Міжнародний поділ праці є складною категорією, яка охоплює міжнародну спеціалізацію (відокремленість і створення підприємств і галузей для випуску однорідної продукції) та міжнародну кооперацію (кооперація — *лат. cooperation* — співробітництво — добровільне об'єднання власності та праці для досягнення спільних цілей у різних сферах господарської діяльності).

Існують три основні форми міжнародного поділу праці:

- загальна — за сферами виробництва: сільське господарство, сфера послуг, добувні галузі промисловості (тому країни експортери поділяються на індустриальні, сировинні, аграрні);
- часткова — поділ сфер виробництва на окремі галузі промисловості, сільського господарства та ін.;
- одинична — спеціалізація країн на виготовленні окремих деталей і вузлів складного товару (наприклад, англійська компанія «Роллю Ройс» спеціалізується на випуску реактивних двигунів для літаків, що виробляються у багатьох інших країнах).

Міжнародна кооперація передбачає:

- спільну розробку науково-технічних проблем;
- обмін науково-технічною інформацією;
- продаж і купівлю ліцензій, ноу-хау;
- обмін вченими тощо.

Фактори, що впливають на спеціалізацію та кооперацію країн:

- географічне положення та природно-кліматичні умови;
- ресурсні можливості;
- досягнутий рівень розвитку продуктивних сил;
- історико-культурні особливості (особливо для туризму);
- історичні традиції та досвід.

Міжнародний поділ праці поглиблюється завдяки:

- дефіциту ресурсів, погіршенню умов видобутку корисних копалин;
- загостренню конкурентної боротьби на внутрішньому ринку — підприємства шукають можливість імпортних закупівель та експортування продукції;
- появи можливості знизити витрати виробництва за рахунок дешевої робочої сили, використання іноземного капіталу (відкривають спільні підприємства);
- організації виробництва товарів за кордоном (у світовому господарстві виникають трастові національні компанії).

Економічні вигоди, отримані країнами з різним рівнем продуктивності, інтенсивності, складності праці, спонукають їх до участі у міжнародному поділі праці, в процесі інтернаціоналізації виробництва.

Інтернаціоналізація — процес створення і поглиблення стійких зв'язків між підприємствами різних країн або окремими країнами.

Форми економічних відносин, платіжний баланс

Форми економічних відносин:

- міжнародна торгівля;
- міжнародний рух капіталу;
- міжнародна трудова міграція;
- міжнародний обмін послугами;
- валютні відносини (регулювання валютних курсів),
- обмін науково-технічною інформацією та технологією (патенти, ліцензії);
- економічна інтеграція (ЄЕС, СНГ).

Усі результати зовнішньоекономічної діяльності країни знаходять своє узагальнююче відображення у специфічному статистичному документі, який називається платіжним балансом.

Платіжний баланс відображає співвідношення між сумою надходжень у країну реальних цінностей та сумою їх вилучення із країни, тобто систематичний звіт всіх економічних операцій між країною і закордоном за певний період часу (рік, квартал, місяць).

Платіжний баланс складається у формі бухгалтерських рахунків, що містять статистичну інформацію про торгові та фінансові угоди економічних суб'єктів країни із закордоном за певний період часу.

Рух товарів, послуг, матеріальних або інших не фінансових активів називають **реальними потоками**, а рух вимог та зобов'язань, що виникають у зв'язку з рухом реальних цінностей, — фінансовими потоками.

Вартісний вираз платіжного балансу відображає співвідношення між вартістю, яку одержує країна, і вартістю, що вивезена за кордон. Платіжний баланс складається або у національній, або в іноземній валюті міжнародних розрахунків, наприклад у євро.

Структура платіжного балансу:

— торговельний баланс (співвідношення між грошовими виплатами і надходженнями по всіх товарних операціях: експорт, імпорт);

— платіжні надходження за послуги (пошта, фрахтування, страхування, туризм, брокерські послуги тощо);

— грошові потоки, пов'язані з рухом капіталу (інвестиції, кредити, позики, займи, депозити в іноземних банках, виплати відсотків і дивідендів іноземним інвесторам тощо);

— грошові перекази приватних осіб, громадських організацій, державних установ (перекази грошей родичам за кордон, пенсії громадянам, добродійні перекази, міжнародна допомога тощо).

Більшість операцій між економічними агентами пов'язані із еквівалентним обміном цінностями, тобто зустрічними економічними потоками, що врівноважують один одного. В рахунках платіжного балансу повинні відобразитися обидва потоки. Тому кожна операція фіксується в рахунках платіжного балансу подвійним записом.

Наприклад, якщо українське підприємство експортувало за кордон товари вартістю 150 млн євро, ця операція буде відображена наступним чином:

Товари (млн євро) кредит — (+150);

Іноземна валюта (млн євро) дебет — (-150);

Баланс сальдо (0).

Операції відносять або до кредиту, або до дебету.

Кредит — відтік за межі країни цінностей, які мають бути компенсовані надходженням цінностей (платежів) до країни.

Дебет — надходження цінностей у країну від нерезидентів, яке має бути компенсоване відтоком цінностей за межі країни.

Сальдо платіжного балансу — це різниця між надходженнями і витратами країни (кредитом та дебетом), де експорт зараховується із знаком «+» (кредит), імпорт із знаком «-» (дебет).

Сальдо платіжного балансу може бути активним та дефіцитним (пасивним).

Активне сальдо платіжного балансу — (якщо у підсумку виходить додатня величина) — означає, що виробниче і невиробниче споживання країни, яке задовольняється, у тому числі, і за рахунок імпорту, менше за вироблений національний продукт. Звідси перевищення валютних надходжень від експорту над витратами валюти від імпорту.

Дефіцитне сальдо платіжного балансу — (якщо у підсумку від'ємне підсумкове сальдо) — означає, що країна споживає більше, ніж виробляє. Вона не має що продати на суму, еквівалентну її закупівлям за кордоном.

Кожна країна прагне до нульового сальдо платіжного балансу, для чого застосовуються такі заходи:

- валютна інтервенція — втручання національного банку в операції на валютному ринку через купівлю-продаж іноземної валюти з метою впливу на національну валюту;
- скорочення зовнішньоекономічних зв'язків;
- зміни внутрішньої фіскальної і грошово-кредитної політики;
- зміни валютного курсу.

Зовнішньоекономічна політика

Зовнішньоекономічна політика проводиться державою з метою врегулювання платіжного балансу, завдяки торговельній політиці, яка здійснюється у двох формах: протекціонізму та лібералізму.

Торговельна політика — це державна політика, яка впливає на обсяги зовнішньої торгівлі через податки, субсидії та обмеження на експорт та імпорт.

Протекціонізм (лат. *protektionis* — заступництво, захист) спрямований на стимулювання національної економіки, означає політику захисту вітчизняного виробника від іноземних конкурентів.

Мета політики протекціонізму:

- Захист вітчизняного виробника.

Інструментами є:

— **митні тарифи** — визначають розмір державних зборів (мита) з товарів при перетині кордонів країни;

— **нетарифні бар'єри**: ліцензування (державна надає ліцензії на імпорт чи експорт і водночас забороняє не ліцензовану торгівлю), квотування (встановлення квот на ввіз чи вивіз товарів у кількісному або вартісному вираженні), ембарго (заборона державою ввозу до якої-небудь країни, вивозу із якої-небудь країни товарів);

— **правові й адміністративні бар'єри**: технічні та санітарні стандарти, сертифікування, встановлення норм безпеки тощо.

- Стимулювання експорту.

Інструментами є:

— надання пільгових кредитів;

— податкові пільги;

— субсидії.

Позитивні наслідки протекціонізму:

— урівноважується торговельний баланс;
— захищає від демпінгу (**демпінг** — штучне зниження цін на товари і послуги на зовнішніх ринках для їх завоювання та усунення конкурентів);

— від експортерів з дешевою робочою силою;

— захищає молоді галузі;

— стимулює зростання виробництва;

— збільшує зайнятість;

— збільшує доходи державного бюджету;

— забезпечує економічну безпеку країни.

Негативні наслідки протекціонізму:

— не використовуються переваги міжнародного ринку праці;

— виробництво відстає від НТП;

— зростають ціни;

— зменшується вибір товарів;

— зменшується конкуренція та збільшується монополія;

— знижується підприємницька ініціатива;

— скорочується експорт і погіршується платіжний баланс.

Лібералізм (лат. *liberalis* — вільний) — вільна торгівля, означає відкриту зовнішньоторговельну політику без торговельних бар'єрів. Проводиться у країнах ЄС — безмитна торгівля між країнами.

Позитивні наслідки лібералізму:

- стимулює конкуренцію;
- зменшує монополізм національних фірм;
- знижує витрати виробництва;
- збільшує вибір споживача.

Негативні наслідки лібералізму:

- країна не захищена від демпінгу;
- країна наповнюється товарами, які нав'язують споживачам;
- здійснюється збут неякісних або застарілих товарів.

Вибір політики визначається перш за все ступенем конкурентоспроможності національної продукції, а також станом зовнішньоекономічного балансу. Уряд будь-якої країни повинен виважено здійснювати зовнішньоекономічну політику, сприяти виготовленню продукції національним виробником, особливо виважено формувати споживчий ринок.

Україні, яка реформує свою економіку, необхідно розв'язати цілу низку кардинальних проблем: подолання системно-структурної кризи, включення у міжнародний поділ праці та вихід на світові ринки, підвищення життєвого рівня населення та інше. Це потребує розробки виваженої зовнішньоекономічної політики, оптимального співвідношення між протекціонізмом і свободою торгівлі. Світовий досвід переконує, що створення конкурентоспроможних фірм і галузей неможливе без державної підтримки. Уряд України здійснює заходи, спрямовані на підтримку виробництва, стимулювання вивезення товарів, обмеження імпорту, розвиток імпортозамінних підприємств, заходи з енергозаощадження з метою скорочення імпорту енергоносіїв.

Модель Манделла-Флемінга

Для аналізу функціонування відкритої економіки, наслідків макроекономічної політики використовують різноманітні моделі: довго- та короткострокової рівноваги, моделі, розроблені для ма-

лої і великої економіки, з урахуванням різних режимів валютного регулювання, найпростіші моделі та складніші, які враховують різний ступінь мобільності капіталу.

Модель Манделла-Флемінга — модель для аналізу економічних процесів у відкритій економічній системі, що забезпечує розв'язання проблеми досягнення одночасної рівноваги зовнішнього та внутрішнього балансів через використання інструментів фіскальної та монетарної політики. Розроблена на початку 60-х ХХ ст. американськими економістами Р. Манделлом та М. Флемінгом як розширення Кейнсіанської $LM - IS$ моделі для випадку відкритої економічної системи.

Основні припущення та рівняння моделі

Будь-яка модель має свої обмеження і виходить з певних припущень. Модель Манделла-Флемінга виходить з того, що:

- 1) ціни у короткостроковому періоді є незмінними;
- 2) мобільність капіталу абсолютна (жодних перепон на шляху руху капіталу в країну чи за її межі);
- 3) головною причиною міжнародної мобільності капіталів є різниця в доходності активів різних країн. Різниця між внутрішньою (i) та світовою (i^*) процентними ставками — єдиний фактор, який визначає напрям руху капіталу. Перевищення світової процентної ставки над національною веде до відтоку капіталу за межі країни. А завищення національної процентної ставки — до припливу капіталів до країни.
- 4) невеликий масштаб економіки означає нездатність країни впливати на рівень світової процентної ставки, незалежно від кількості та розмірів кредитів, позик тощо. Проте вона великою мірою залежить від економічного розвитку інших країн. Це означає, що рівень внутрішньої процентної ставки (i) встановлюється вресті-решт на рівні світової процентної ставки (i^*): $i = i^*$.

Модель складається з трьох рівнянь, які описують рівновагу на товарному ринку (крива IS), рівновагу на грошовому ринку (LM), а також умову рівності внутрішньої та світової процентних ставок:

- 1) $Y = C(Y - T) + I(r) + G + NX(e)$ IS ;
- 2) $M/P = L(r, Y)$ LM ;
- 3) $r = r^*$.

Перше рівняння (крива IS) стверджує, що рівновага на товарному ринку досягається, коли сукупні доходи (виробницт-

во) дорівнює сукупним витратам. При цьому обсяг споживання перебуває у прямій залежності від доходу, що є у розпорядженні; інвестиції (I) — в оберненій залежності від рівня процентної ставки, а чистий експорт — від обмінного курсу (e). Оскільки модель розроблена для короткострокового періоду, рівень цін вважається незмінним, $p = \text{const}$, тому можна говорити про рівність номінального і реального обмінних курсів ($e = \varepsilon$), а також номінальної і реальної процентних ставок ($i = r$).

Друге рівняння (крива LM) описує взаємозв'язок між доходом і процентною ставкою при збереженні рівноваги на грошовому ринку, тобто за умови, коли пропозиція грошей дорівнює попиту на них. Цей попит, у свою чергу, є прямо пропорційним рівневі сукупного доходу та обернено пропорційним щодо процентної ставки. Грошова маса (M) у цій моделі є екзогенною величиною, що визначається національним банком. Рівень цін (як і в моделі $IS - LM$) — величина екзогенна і незмінна.

Третє рівняння показує, що рівень процентної ставки у невеликій відкритій економіці встановлюється на рівні світової процентної ставки.

Наведені три рівняння складають модель Манделла-Флемінга, у двовірному просторі моделі неможливо показати зв'язок одразу трьох ендогенних величин (доходу, процентної ставки та обмінного курсу), тому будують два графіки, приймаючи у кожному з них одну з величин за незмінну, і аналізують взаємозв'язок двох інших. Слід пам'ятати, що обидва графіки належать до одної моделі. Це не різні теорії, а ілюстрація однієї моделі під різним кутом зору.

Модель Манделла-Флемінга може бути зображена в системі координат $Y - r$, аналогічно до моделі $IS - LM$ для закритої економіки, але з новим елементом — горизонтальною лінією, що відображає рівень середньосвітової процентної ставки. Особливим у цьому показі моделі є те, що:

1) положення та рух IS прив'язуються до відповідного рівня обмінного курсу (скажімо, $\$1 = 5,05$ грн). Якщо, наприклад, курс внутрішньої валюти країни підвищиться, це призведе до ситуації, коли відносні ціни на іноземні товари порівняно з цінами на вітчизняному ринку знижуються. Це стримує розвиток експорту і стимулює імпорт. Чистий експорт (NX) зменшується, і крива IS зсувається ліворуч. Тому в даному випадку крива IS позначається як $IS(e)$ для нагадування, що її положення залежить від обмінного курсу;

2) всі три криві перетинаються в одній точці. Це не випадково і досягається завдяки адаптації обмінного курсу. Щоб зрозуміти такий механізм пристосування та необхідність перетину всіх кривих в одній точці, розглянемо, для прикладу, випадок їхнього можливого неперетину: коли національна рівноважна процентна ставка (а це точка перетину кривих IS та LM) нижче середньосвітової ($r < r^*$). Фактично це відповідає ситуації завищеного обмінного курсу (рис. 15.1).

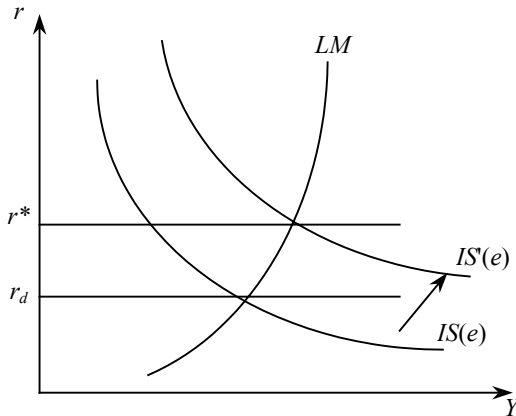

Рис. 15.1. Зображення моделі Манделла-Флемінга на графіку $Y - r$. Випадок завищеного обмінного курсу, $r < r^*$

За таких умов внутрішні потенційні інвестори намагатимуться вивезти капітал у інші країни, де забезпечуться вища норма його прибутковості. Для цього їм необхідно перш за все конвертувати національну валюту (наприклад, гривню) в іноземну. Тобто на валютних ринках виникне ситуація зростання пропозиції національної валюти та попиту на іноземну. Це призведе до знецінення внутрішньої валюти, що, в свою чергу, підвищує конкурентоспроможність експортних товарів країни на світових товарних ринках, — NX зростає. Крива IS зсуватиметься праворуч доти, доки обмінний курс не забезпечить відповідність національної процентної ставки світовій. Тобто рівноваги буде досягнуто саме в точці перетину кривої LM зі світовою процентною ставкою та кривою IS , котра підходить до цієї точки внаслідок змін обмінного курсу.

Модель Манделла-Флемінга може бути також зображена в системі координат $(Y - e)$. У цьому випадку рівновага товарних та грошових ринків розглядається вже з урахуванням того факту, що у невеликій відкритій економіці внутрішня процентна ставка встановлюється на рівні світової і є незмінною. Тобто в рамках IS інвестиції будуть залежати від світової ставки процента $I(r^*)$, а в межах LM — попит на гроші трансформується у $L(r^*, Y)$. Положення кривої IS^* у новій системі координат (див. рис. 15.2) буде аналогічним попередньому випадку, але не за рахунок процентної ставки, яка є незмінною, а тому, що сукупний дохід перебуває в оберненій залежності від обмінного курсу (чим вищий курс, тим меншим стає один з компонентів доходів — чистий експорт). Подібно до того, як показана в загальному вигляді крива IS пов'язує сукупні витрати («кейнсіанський хрест») з графіком інвестицій, крива IS^* поєднує його з графіком чистого експорту. Зірка у позначенні кривих IS та LM відображає те значення, яке вони приймають за умови $r = r^*$.

LM^* є вертикальною, оскільки обмінний курс не присутній у рівнянні LM^* , і якщо світова процентна ставка задається, то рівняння LM^* визначає сукупні доходи (випуск) незалежно від обмінного курсу.

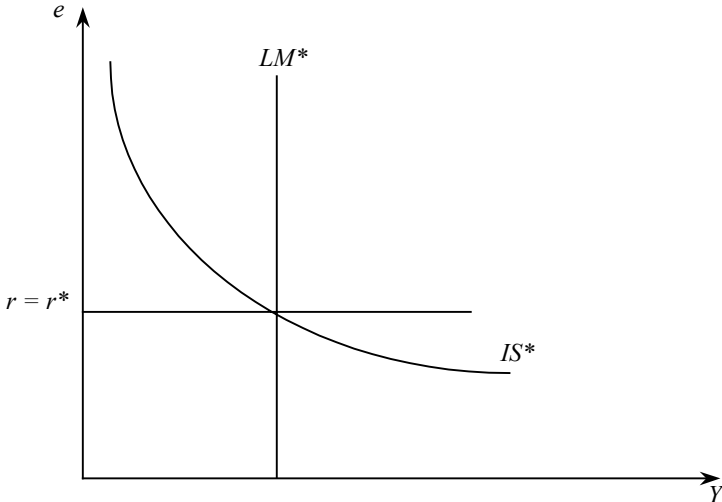

Рис. 15.2. Зображення моделі Манделла-Флемінга на графіку $Y - e$

Іноземне інвестування

Однією з форм зовнішньоекономічної діяльності є іноземне інвестування, яке набуває важливого значення для економічного розвитку, сприяє заходам макроекономічної політики стабілізації. Світовий досвід свідчить, що без залучення іноземних інвестицій, не маючи доступу до сучасних технологій, країнам важко вийти з економічної кризи.

У процесі іноземного інвестування вирізняють країни-донори, які є основними постачальниками капіталів у інші країни, і країни — реципієнти, до яких спрямовуються іноземні інвестиції. Залучення іноземних інвестицій, як правило, регламентується державою з метою підтримки національних інтересів та пріоритетних галузей економіки.

Більшість іноземних інвестицій розподіляється, як правило, між промислово розвинутими країнами. Певна їх частка спрямовується в країни, що розвиваються, відповідно до привабливості існуючих там умов.

Міжнародний інвестиційний ринок — це сукупність економічних відносин, які виникають між суб'єктами різних країн щодо залучення та вкладення міжнародних інвестицій, у результаті яких формуються попит і пропозиція на інвестиції, ціна на інвестиції, конкуренція в інвестиційному середовищі. Міжнародний інвестиційний ринок є регулятором сукупності суспільно-економічних відносин, що виникають між продавцем і покупцем інвестиційних ресурсів, які знаходяться у різних країнах.

Функціонування міжнародного інвестиційного ринку неможливе без відповідної інфраструктури: кредитних інститутів (банків), інвестиційних фондів і компаній, фондових бірж, страхових та консалтингових фірм тощо.

Міжнародна інвестиційна діяльність є сукупністю практичних дій суб'єктів господарювання щодо вкладення міжнародних інвестицій. Вона перерозподіляє у просторі й часі ресурси між окремими суб'єктами та об'єктами різних країн.

Вирізняють іноземні інвестиції у формі підприємницького капіталу, тобто інвестування підприємств у країнах-реципієнтах, та позичкового капіталу — кредитів на рахунках іноземних банків. Підприємницькі інвестиції, у свою чергу, поділяються на прями та портфельні.

Прямі інвестиції — це внески іноземного капіталу у підприємства іншої держави, що забезпечує інвесторам контроль над цими підприємствами або участь в управлінні. Якщо інвестиції

спрямовуються на придбання акцій іноземних підприємств, цінних паперів інших держав, вони називаються **портфельними**.

Прямі іноземні інвестиції мають суттєві переваги порівняно з іншими видами економічної допомоги. Це пояснюється насамперед тим, що вони сприяють підвищенню ефективності економіки країни-реципієнта, надаючи можливість впроваджувати у виробництво сучасні високі технології. Крім того, іноземні інвестиції не збільшують борг, а навпаки, завдяки більш ефективному функціонуванню економіки сприяють його зменшенню.

Міжнародна інвестиційна позиція України представлена в табл. 15.1.

Таблиця 15.1

МІЖНАРОДНА ІНВЕСТИЦІЙНА ПОЗИЦІЯ УКРАЇНИ, МЛН ДОЛ. США

	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Активи	4266	6220	7676	11037	15 912	27 257	32 668
Прямі інвестиції за кордон	170	156	144	166	189	468	344
Портфельні інвестиції	32	30	28	26	36	56	65
Пасиви	23 815	25 966	28 003	31 427	40 283	56 870	76 977
Прямі інвестиції в Україну	3875	4801	5924	7566	9606	17 209	23 125
Портфельні інвестиції	3198	2980	3293	4065	6391	9011	12896
Міжнародна інвестиційна позиція	-19 549	-19 746	-20 327	-20 390	-24 371	-29 613	-44 309

Вивезення капіталів зумовлюється дією низки чинників:

- надлишком капіталів у країні (що може спричинити, зокрема, падіння норми прибутку);
- потребою у нових ринках збуту (у тому числі товарів, у яких закінчився «життєвий цикл»);
- формуванням певного рівня конкурентоспроможності економіки;
- міжнародним поділом праці;
- транснаціоналізацією світової економіки;
- пошуком стабільних умов застосування капіталів;
- політичними мотивами;
- особистими мотивами тощо.

Необхідність залучення іноземних інвестицій виникає за:

- обмеженості внутрішніх інвестиційних ресурсів;
- низької інвестиційної активності власних інвесторів;
- необхідності залучення разом з інвестиціями нової техніки і технології;
- бажання створити конкурентоспроможну економіку, освоїти світові ринки, необхідності посилення «відкритості» економіки;
- потреби в модернізації соціальної структури суспільства;
- наявності політичних мотивів тощо.

Приплив іноземних інвестицій суттєво залежить від інвестиційного клімату в країні, основними чинниками якого є:

- політична стабільність;
- стабільність законодавства, яке регулює діяльність підприємств з іноземними інвестиціями;
- економічна стабільність, яка визначається сприятливою системою оподаткування, правом приватної власності, процесами приватизації, державними гарантіями, лібералізацією зовнішньої торгівлі, розвинутим фондовим ринком та системою страхування, наявністю розвинутої національної банківської системи.

Крім зазначених чинників привабливість для іноземних інвесторів створюють: наявність значного внутрішнього ринку висококваліфікованої та дешевої робочої сили, науково-технічного і ресурсного потенціалів, вигідне геополітичне положення країни.

Однак іноземні інвестиції можуть бути обмежені або зовсім заборонені в такі галузі, як оборонна і видобувна промисловість, транспорт і зв'язок, страхові послуги. Перелік таких галузей встановлюється державними органами і може бути розширений виходячи з національних інтересів.

Забезпечення інформацією про інвестиційну привабливість потребує створення відповідної методологічної та інформаційно-статистичної бази, яка б дозволяла отримати достовірні аналітичні матеріали.

Аналіз привабливості економіки для іноземного інвестора спирається на розрахунки низки показників, основними з яких вважаються:

- загальноекономічний розвиток — обсяг і динаміка ВВП, обсяг і динаміка промислової продукції на душу населення країни, середній рівень заощаджень на душу населення, середній рівень заробітної плати, частка збиткових підприємств у загальній їх кількості тощо;
- розвиток інвестиційної інфраструктури — кількість будівельних фірм, транспортна інфраструктура;

- демографічна ситуація в країні — кількість населення, кількість трудових ресурсів та робочої сили, рівень кваліфікації працюючих;
- рівень розвитку комерційної інфраструктури — кількість спільних підприємств, банків, страхових компаній;
- екологічні ризики — частка підприємств із шкідливими викидами, що перевищують гранично допустимі норми, у загальній кількості промислових підприємств.

Обсяг прямих іноземних інвестицій визначається у відсотках до ВВП країни, в яку вони спрямовуються. За міжнародними стандартами іноземні інвестиції вважаються досить високими, якщо вони перевищують 5 % ВВП.

Міжнародна інвестиційна діяльність зумовлена розвитком господарських зв'язків між країнами світу і залежить як від об'єктивних економічних законів, так і від політико-економічної мети діяльності держав у світовому політичному й економічному просторі. Дія цих чинників суттєво позначається на інтенсивності й напрямках міжнародної міграції капіталів.

Основні поняття та терміни

- Світове господарство*
- Відкрита економіка*
- Закрита економіка*
- Міжнародний поділ праці*
- Міжнародна спеціалізація*
- Міжнародна кооперація*
- Інтернаціоналізація економіки*
- Платіжний баланс*
- Реальні потоки платіжного балансу*
- Структура платіжного балансу*
- Дебет платіжного балансу*
- Кредит платіжного балансу*
- Сальдо платіжного балансу*
- Активне сальдо платіжного балансу*
- Дефіцитне сальдо платіжного балансу*
- Зовнішньоекономічна політика*
- Торговельна політика*
- Протекціонізм*
- Митні тарифні бар'єри*
- Нетарифні бар'єри*

Ліцензування
Квотування
Правові й адміністративні бар'єри
Демпінг
Лібералізм

Тести та завдання

1. Сукупність національних економік, взаємопов'язаних і взаємодіючих між собою на основі міжнародного поділу праці, — це:

1. відкрита економіка;
2. закрита економіка;
3. світове господарство;
4. інтернаціоналізація.

2. До факторів, що впливають на спеціалізацію країн у світовому господарстві, відносять:

1. географічне положення та природно-кліматичні умови;
2. ресурсні можливості;
3. історичні традиції;
4. історико-культурні особливості;
5. все вище перераховане.

3. Класифікація країн, що входять до світового господарства, відбувається:

1. у залежності від рівня економічного розвитку;
2. у залежності від галузевої структури;
3. у залежності від ступеня інтеграції у світове господарство;
4. все вище перераховане.

4. Спеціалізація країн у виробництві певних товарів та послуг з метою реалізації їх на зовнішньому ринку — це:

1. світове господарство;
2. міжнародний поділ праці;
3. інтернаціоналізація країн;
4. відкритість економіки.

5. Міжнародна кооперація передбачає:

1. спільну розробку науково-технічних проблем;
2. обмін науково-технічною інформацією;
3. продаж і купівлю ліцензій, ноу-хау;
4. обмін вченими;
5. все вище перераховане.

6. До показників відкритості економіки відносять:

1. відношення зовнішньоторговельного обороту на душу населення;
2. доля торговельного обороту у загальному обсязі виробництва;
3. доля експорту у загальному обсязі виробництва;
4. доля імпорту у загальному обсязі споживання;
5. все вище перераховане.

7. Міжнародний поділ праці поглиблюється завдяки:

1. дефіциту ресурсів;
2. загостренню конкурентної боротьби на внутрішньому ринку;
3. організації виробництва за кордоном;
4. все вище перераховане.

8. До форм економічних відносин не належить:

1. міжнародна торгівля;
2. міжнародний рух капіталу;
3. міжнародна трудова міграція;
4. свобода слова;
5. валютні відносини.

9. Систематичний звіт всіх економічних операцій, що відбуваються між окремими особами, фірмами і урядом однієї країни з аналогічними представниками інших країн упродовж року, характеризує показник:

1. міжнародний поділ праці;
2. відкритість економіки;
3. платіжний баланс;
4. зовнішньоекономічна політика.

10. Політика захисту вітчизняного виробника від іноземних конкурентів — це:

1. зовнішньоекономічна політика;
2. політика протекціонізму;
3. політика лібералізму;
4. політика інтернаціоналізації.

11. До позитивних наслідків політики протекціонізму можна віднести:

1. захист від демпінгу;
2. захист молодих галузей;
3. збільшення зайнятості;
4. урівноваження торговельного балансу;
5. все вище перераховане.

12. До нетарифних бар'єрів не відносять:

1. ліцензування;
2. квотування;
3. мито;
4. ембарго;
5. немає правильної відповіді.

13. Відкрита зовнішньоторговельна політика без торговельних бар'єрів — це політика:

1. зовнішньоекономічна;
2. протекціонізму;
3. лібералізму;
4. інтернаціоналізації.

14. До негативних наслідків політики лібералізму можна віднести:

1. стимулювання конкуренції;
2. зменшення монополізму національних фірм;
3. збільшення споживчого вибору;
4. незахищеність від демпінгу;
5. все вище перераховане.

Контрольні запитання

1. Охарактеризуйте показники, які впливають на відкритість економіки.
2. Обґрунтуйте, у чому полягає сутність світового господарства і які основні ознаки його цілісності.
3. Назвіть фактори, що викликають необхідність посилення інтернаціоналізації виробництва у сучасних умовах.
4. Які причини породжують міжнародний поділ праці?
5. Яким бажане бути сальдо платіжного балансу?
6. Аргументуйте, чому Україна відстає у налагодженні світових господарських зв'язків.
7. Охарактеризуйте найважливіші шляхи вдосконалення зовнішньоекономічної діяльності України.
8. Розкрийте умови вирівнювання платіжного балансу.
9. Обґрунтуйте, за яких умов зросте активне сальдо платіжного балансу.
10. Охарактеризуйте фактори, що зумовлюють необхідність економічних взаємозв'язків країн.

11. Розкрийте інструменти торговельних обмежень.
12. Що розуміють під тарифними бар'єрами?
13. Що розуміють під нетарифними бар'єрами? Яка їх функція у державній політиці?
14. У чому полягає мета політики протекціонізму, які її позитивні та негативні наслідки?
15. Розкрийте механізм дії політики лібералізму.

Тему рефератів

1. Зовнішньоекономічна політика України.
2. Механізм зовнішньоекономічної політики.
3. Монетарна політика і міжнародна економіка.

Література

1. *Базилевич В. Д., Баластрик Л. О.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Атіка, 2002. — С. 301—325.
2. *Задоя А. А., Петруня Ю. Е.* Макроекономіка: Уч. — К.: О-во «Знання», КОО, 2004. — С. 279—302.
3. *Круш П. В., Тульчинська С. О.* Основи макроекономіки: Матеріали для вивчення курсу та підготовки до практичних занять. — К.: Видавництво «Політехніка», 2004. — С. 90—95.
4. Макроекономіка: Навч. пос. / П. Ю. Буряк, Л. Л. Цимбал, У. Д. Балагурак та ін. — Львів: ІНТЕРЕКО, 2001. — С. 320—359.
5. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник у 2-х ч. / За заг. ред. С. Будаговської. — К.: Основи, 2001. — С. 386—403, 427—447.
6. *Небова М. І.* Теорія макроекономіки: Навч. пос. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. — С. 301—328, 328—356.
7. Основи економічної теорії: Підручник / А. А. Чухно, П. С. Єщенко, Г. Н. Климко та ін.; За ред. А. А. Чухна. — К.: Вища шк., 2001. — С. 520—555.
8. Основы экономической теории. А. А. Задоя, Ю. Е. Пертуня, М. Рыбари, 2000. — С. 420—450.
9. *Панчишин С.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Либідь, 2001. — С. 435—457, 493—502.
10. *Радіонова І. Ф.* Макроекономіка: теорія та політика: Підручник. — К.: Таксон, 2004. — С. 274—302.
11. *Савченко А. Г. та ін.* Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — С. 219—244.
12. *Солонінко К. С.* Макроекономіка: Навч. пос. для студентів економічних спец. вищих навч. закладів. — К.: ЦУЛ, 2002. — С. 265—305.
13. Управління зовнішньоекономічною діяльністю. Під заг. ред. проф. А. І. Кредісова. — К.: ВІРА-Р, 2002. — 552 с.

ВАЛЮТНІ ВІДНОСИНИ ТА ВАЛЮТНІ СИСТЕМИ

1. *Валюта та валютні відносини.*
2. *Валютний ринок та валютний курс.*
3. *Етапи розвитку міжнародної валютної системи.*
4. *Міжнародні колективні валюти.*

Валюта та валютні відносини

Валюта обслуговує такий широкомасштабний сектор економіки, як зовнішньоекономічні відносини. Валюта, валютні відносини, національна валютна система є важливими складовими національної грошової системи.

Валютні відносини — це сукупність економічних відносин, які виникають у процесі взаємного обміну результатами діяльності національних господарств і обслуговуються валютою.

Об'єктом валютних відносин в Україні є валютні цінності.

Валютні цінності — платіжні документи (чеки, векселі, сертифікати тощо), фондові цінності (акції, облигації), та інші фінансові інструменти іноземного походження, а також аналогічні платіжні документи та фондові цінності національного походження.

Учасниками валютних відносин є безпосередньо держава, юридичні й фізичні особи. Правова регламентація виникнення, змін чи припинення валютних відносин базується на міжнародних угодах та внутрішніх аспектах.

Головним органом валютного регулювання є Національний банк. Він регулює валютні операції, видає комерційним банкам ліцензії на здійснення валютних операцій, видає суб'єктам ринку дозвіл на відкриття депозитних рахунків за кордоном. Національний банк визначає сферу і порядок обігу іноземної валюти на території країни, встановлює комерційним банкам максимальні розміри курсового ризику; визначає єдині форми обліку валютних операцій.

Особливості національних валютних відносин визначаються ступенем розвитку економіки, зовнішніх зв'язків держави, політичними обставинами, співвідношеннями між країнами та іншими факторами.

Валюту можна класифікувати за належністю до країни:

Національна валюта — це грошова одиниця будь-якої країни. Для України — гривня, Росії — рубль.

Іноземна валюта — іноземні грошові знаки у вигляді банкот, казначейських білетів, монет, що перебувають в обігу на території іноземної держави. Для України іноземна валюта — це кошти, номіновані в усіх національних грошових одиницях, крім гривні.

Коллективна валюта — виражена в особливих міжнародних одиницях, що імітуються міжнародними фінансово-кредитними установами. Це СДР, євро.

Також валюту розрізняють за ступенем конвертованості.

Конвертованість, або оборотність грошової одиниці — це її здатність вільно обмінюватися на валюти інших країн та міжнародні платіжні засоби.

Розрізняють такі види конвертованості валюти:

— неконвертована,

— конвертована: повна конвертована та частково конвертована.

Неконвертованими є валюти, які неможливо вільно обміняти на іноземні валюти за ринковим курсом. Такими зазвичай є валюти слаборозвинутих країн або країн з економічною кризою. До 1997 р. національна валюта України гривня була не конвертованою.

Конвертована валюта — національна грошова одиниця, яка має здатність вільно (через купівлю-продаж) обмінюватися на іноземні валюти, виконувати функції світових грошей.

Конвертованою валюта стає завдяки державним зусиллям, спрямованим на досягнення товарно-грошової збалансованості, розвиток вільних товарних і валютних ринків, запровадження організаційно-правових основ валютного регулювання, зниження інфляції до помірнього рівня, накопичення достатнього золотовалютного резерву тощо.

Повна конвертованість — при якій здійснюється вільне (без обмежень) використання національної валюти для всіх категорій суб'єктів підприємництва на будь-які цілі.

Найбільшу довіру і найширше застосування мають валюти країн з найвищими економічними потенціалами: долар США, японська єна, англійський фунт стерлінгів, євро. Ці чотири валюти також вільно накопичуються в резервах ліквідності, за що вони дістали назву **резервних валют**.

Резервна валюта — національні кредитно-грошові ресурси провідних країн світу, що використовуються у міжнародних розрахунках у сфері зовнішньої торгівлі, для визначення цін на міжнародному ринку, при іноземних інвестиціях, а також є основою для визначення валютних курсів.

Центральні банки накопичують резервні валюти як кошти для міжнародних розрахунків. У першій половині 90-х р. частка долара серед резервних валют становила майже 50 %.

Часткова конвертованість — при якій вводяться певні обмеження на обмінні операції, тільки для певних категорій суб'єктів підприємництва або за певними видами операцій.

Нині у світі налічується понад 300 найменувань національних грошей, проте лише близько 20 держав мають повністю конвертовану валюту (австралійський долар, канадський долар, англійський фунт стерлінгів, американський долар, японська ена, СДР, євро та інші). Майже 90 держав світу мають частково конвертовані валюти (українська гривня, китайська юань, чеські крони, ізраїльські шекелі, польські злоті, російські рублі, кувейтські динари, індійські рупії та інші).

Для того, щоб досягти повної конвертованості національної валюти, необхідно домагатися:

- поглиблення міжнародної спеціалізації на всіх етапах формування вартості товарів;

- високого рівня конкурентоспроможності національної економіки;

- належного рівня розвитку інфраструктури у соціально орієнтованій економіці;

- високого рівня продуктивності праці й ефективності економіки;

- переходу до переважно економічних важелів управління економікою;

- відповідності купівельної спроможності національної валюти дійсному рівню ефективності суспільного виробництва;

- стабільного грошового обігу;

- існування потужної банківської системи тощо.

У кожній країні світу існує своя національна валютна система.

Національна валютна система — державно-правова форма організації валютних відносин на території даної країни, що встановлює певний порядок валютних розрахунків і правила роботи з валютами інших країн.

Валютний ринок та валютний курс

Валютний ринок — це, по-перше, підсистема валютних відносин з приводу операцій купівлі-продажу іноземних валют і платіжних документів в іноземних валютах, по-друге, інституці-

ональний механізм, що забезпечує функціонування валютних ринкових механізмів.

Об'єктом купівлі-продажу на цьому ринку є національні й іноземні валютні цінності.

Суб'єктами валютного ринку є продавці і покупці валюти, фізичні та юридичні особи, резиденти та нерезиденти, а також посередники насамперед банки, брокерські компанії, валютні біржі.

Порівняння купівельної спроможності грошових одиниць різних країн світу відбувається на міжнародних грошових валютних ринках. При цьому виникає специфічний інструмент міжнародного порівняння національних грошей — валютний курс.

Валютний курс — ціна грошової одиниці однієї країни, виражена у грошових одиницях інших країн.

Сутність валютного курсу комплексно розкривається у виконуваних ним функціях. Такими функціями є:

— порівняння національних цін на товари, послуги, робочу силу з відповідними цінами інших країн та світовими цінами;

— порівняння витрат виробництва, продуктивності праці, торговельних і платіжних балансів тощо;

— певний перерозподіл національного доходу між країнами, що здійснюють зовнішньоекономічну діяльність.

Необхідність визначення валютного курсу зумовлена потребами в обміні іноземних валют на національну при експорті та імпорті товарів і послуг, надходженні капіталів та їх переведенні за кордон, наданні міжнародних кредитів, переказі грошових доходів тощо.

Валютний курс залежить від стану платіжного балансу, рівня інфляції, співвідношення між попитом і пропозицією кожної валюти, міграції короткотермінових капіталів між країнами, політичної стабільності, економічної кон'юнктури, стійкості валюти, довір'я до неї та іншого.

Валютний курс можна визначити або як «курс національної валюти», або як «курс іноземної валюти».

Курс національної валюти є кількістю іноземної валюти, яку можна купити або продати за одиницю національної валюти на певний момент часу:

$$E_n^d = \frac{M_E^f}{M_E^d}, \quad (16.1)$$

де E_n^d — номінальний валютний курс національної валюти;

M_E^d — кількість національної валюти, запропонованої в обмін на іноземну;

M_E^f — кількість іноземної валюти, запропонованої в обмін на національну.

Курс іноземної валюти — є кількістю національної валюти, яку можна купити за одиницю іноземної валюти:

$$E_n^f = \frac{M_E^d}{M_E^f}, \quad (16.2)$$

де E_n^f — номінальний валютний курс іноземної валюти до національної.

Курс національної валюти України — гривні $E_n^d = 0,18$ дол./грн, а курс іноземної валюти — долара США $E_n^f = 5,3$ грн/дол. Як бачимо, номінальний курс іноземної та національної валют — обернені величини, які характеризують одну й ту саму пропорцію обміну двох валют.

У реальній практиці валютних відносин використовують такі види валютних курсів:

- **Фіксований** — передбачає наявність певного зареєстрованого (офіційного) паритету, який підтримується державними валютними органами.

- **Плаваючий (гнучкий)** — самостійно (вільно) формується на валютних біржах (ринку) під впливом попиту і пропозиції.

- **Змішаний** — контрольований плаваючий курс, держава вибирає валютний режим з урахуванням конкретної економічної ситуації, намагається подолати жорстке фіксування або вільне плавання.

Законодавче визначення режиму валютного курсу Верховна Рада України поклала на Кабінет Міністрів та НБУ. Режим валютного курсу поступово змінювався від жорсткої фіксації до регульованого плавання (у межах валютного коридору) і до вільного плавання, що було введено у 2000 р.

Щодо долара США валютний курс в 1992 р. становив 208 крб., у 1993 р. — 4539 крб., у 1994 р. — 31 700 крб., у 1995 — 147 308 крб., у 1998 — 2,784 грн, у 1999 р. — 3,924 грн, у 2004 р. — 5,324 грн.

Також розрізняють номінальний та реальний валютний курс.

Номінальний валютний курс — це відносна ціна однієї валюти, виражена в іншій валюті.

Реальний валютний курс — показує, у якому співвідношенні товари однієї країни обмінюються на товари іншої країни.

Реальний валютний курс показує пропорцію обміну вітчизняних товарів на іноземні і розраховується за формулою:

$$E_r = E_n \frac{P}{P^*}, \quad (16.3)$$

де E_r — реальний валютний курс;

E_n — номінальний валютний курс;

P — індекс внутрішніх цін, які виражені в національній валюті;

P^* — індекс цін за кордоном, які виражені в іноземній валюті.

Індекси цін в обох країнах співвіднесені до одного й того самого базового року.

Зростання реального валютного курсу свідчить про зниження конкурентоспроможності товарів даної країни на світовому ринку. Спадання реального валютного курсу, навпаки, свідчить про підвищення конкурентоспроможності товарів даної країни на світовому ринку.

У табл. 16.1 наведені данні щодо валютного курсу національної грошової одиниці.

Таблиця 16.1

КУРС НАЦІОНАЛЬНОЇ ГРОШОВОЇ ОДИНИЦІ

	Офіційний курс національної грошової одиниці до іноземних валют, грн	
	100 доларів США	100 євро
2000	543,45	505,68
2001	529,85	466,96
2002	533,24	553,29
2003	533,15	666,22
2004	530,54	721,75
2005	505,00	597,16
2006	505,00	665,09

Етапи розвитку міжнародної валютної системи

Міжнародна валютна система у своєму формуванні пройшла наступні етапи розвитку.

Паризька валютна система (1816—1914 рр.). В основу її був покладений золотомонетний стандарт.

Золотомонетний стандарт — це власна, тобто класична форма золотого стандарту, пов'язана з використанням золота і золотих монет у якості грошового товару.

У золотомонетному обігу паперові гроші вільно розмінювалися на золото за номіналом, що надавало грошовій системі додаткову гнучкість і стійкість.

Ця система сформувалася стихійно як сукупність національних систем. На той час не існувало ніяких міжнародних норм, що регулювали валютні відносини. Основу валютних курсів у цей період становив валютний золотий паритет.

Золотий паритет — співвідношення грошових одиниць різних країн за їхнім офіційним золотим вмістом. Був основою формування валютних курсів і був скасований МВФ у 1978 р.

Пізніше, коли золоті монети вже не чеканилися, був уведений золотозлитковий стандарт.

Золотозлитковий стандарт — це урізана форма золотого стандарту, що передбачає обмін кредитних грошей на злитки золота.

На початку ХХ ст., у період завершення епохи вільної конкуренції і виникнення великих монопольних об'єднань, золотомонетний стандарт перестав відповідати масштабам господарських зв'язків. Випуск воюючими країнами у Першій світовій війні паперових грошей незабезпеченими відповідними золотим запасам за для покриття воєнних видатків. Бурхливий розвиток економіки, швидке зростання товарообігу наштовхнулися на обмежену кількість золота як грошового матеріалу.

Під час Першої світової війни припинили розмін кредитно-паперових грошей на золото, що означало крах першого етапу розвитку міжнародної валютної системи.

Поступово поряд із золотом у міжнародних розрахунках стали використовуватися фунти стерлінгів і долари США. Так з'явився золотодевізний стандарт, що був покладений в основу Генуезької валютної системи.

Генуезька валютна система (1922—1944 рр.). В основу її був покладений золотодевізний (золотовалютний) стандарт.

Золотодевізний (золотовалютний) стандарт — урізана форма золотого стандарту, що передбачає обмін кредитних грошей на девізи у валютах країн золотозлиткового стандарту і потім на золото. При золотодевізному стандарті валюти одних країн ставилися у залежність від валют інших, знецінення їх викликало нестійкість супідрядних валют. Діяв із 1922 до 1971 рр.

До переваг цього етапу міжнародної валютної системи можна віднести:

- збереження стійких валютних курсів;
- забезпечення стабільності зовнішньої і внутрішньої економічної політики;
- сприятливі умови для розвитку міжнародної торгівлі;
- стабільність внутрішніх цін.

До недоліків:

- залежність грошової маси в обігу у світі від видобування і виробництва золота;
- неможливість проведення незалежної національної грошово-кредитної політики.

Бреттон-Вудська валютна система (1944—1976 рр.). На міжнародній валютно-фінансовій конференції країн антигітлерівської коаліції, що відбувалась у липні 1944 р. у місті Бреттон-Вудсі (США), були узгоджені основні принципи валютно-фінансового устрою.

У Бреттон-Вудській валютній системі зберігалася деяка подоба золотодевізного стандарту, особливість якого полягала у тому, що це був, по-перше, золотодевізний стандарт тільки для центральних банків, а, по-друге, при цьому тільки долар США (тобто тільки одна-єдина національна валюта) обмінювалася на золото. По суті це був **золотодоларовий стандарт**. У Бреттон-Вудській валютній системі поєднувався стихійно автоматичний характер міждержавних розрахунків із посиленням державного і міжнародного регулювання.

У цій системі функція світових грошей була збережена за золотом, але сфера його застосування скоротилася. Золото використовувалося в основному для рівноваги платіжних балансів. Поряд із золотом функцію міжнародного платіжного засобу став виконувати американський долар. У доларах проводилася основна маса міжнародних розрахунків, визначалися ціни на світовому ринку.

Привілейоване становище американського долара пояснюється кількома факторами. В той час, коли національні економіки багатьох країн були зруйновані війною, економіка США не тільки не постраждала, а й навпаки зміцніла за рахунок великої кількості військових замовлень. Крім того в роки війни американські поставки продукції значною мірою сплачувалися золотом. Все це призвело до того, що в кінці 1949 р. золотий запас США досяг рекордної позначки — близько 22 тис. т., або 70 % резервів капіталістичних країн світу.

США взяло на себе зобов'язання обмінювати долари на золото за твердою офіційною ціною — 35 дол. За трійську унцію — 31,1 г. Чистого золота, цей обмін здійснювався тільки за вимогами центральних банків.

Був введений режим фіксованих валютних паритетів, тобто законодавчо встановленого співвідношення між валютами. Всі країни члени МВФ зобов'язалися встановлювати паритети своїх валют у доларах, а через долар — у золоті; не змінювати паритет без згоди МВФ більше, ніж на 10 %. Ринкові курси валют не могли відхилитися від фіксованих паритетів більше, ніж на 1 %.

Для забезпечення сталості світової валютної системи був створений Міжнародний валютний фонд (МВФ), який почав свою діяльність у березні 1947 р. Капітал фонду створювався із внесків країн-членів відповідно до квот, яка установлювалася для кожної країни і визначалася її економічним потенціалом і роллю у світовій економіці.

Основні напрямки діяльності МВФ полягали в регулюванні валютних курсів, підтриманні сталості валютних паритетів, усуненні валютних обмежень, а також у наданні своїм членам кредитів.

У 1969 р. МВФ були введені для розрахунків «Спеціальні права запозичення (Special Drawing Rights)» СДР і золотодевізний стандарт був замінений **стандартом СДР**. У серпні 1971 р. уряд США офіційно припинив продаж золотих злитків на долари.

У 60-ті роки відбулися зміни у співвідношенні сил у світовій економіці, США почали втрачати домінуюче положення, їх платіжний баланс був дефіцитним, золотий запас почав стрімко зменшуватися. Наприкінці 1971 р. він становив лише 8,6 тис. т (21 % усіх золотих резервів капіталістичних країн), тобто зменшився за 22 роки на 13,4 тис. т.

У серпні 1971 р. уряд США офіційно припинив продаж золотих злитків на долари, а наприкінці цього року оголосив про девальвацію долара.

До переваг цієї міжнародної валютної системи можна віднести:

- більш гнучке регулювання валютних курсів шляхом зменшення ролі золота;
- обмеження відхилень валютних курсів від офіційних паритетів за допомогою валютних інтервенцій;
- створення МВФ.

До недоліків:

- практика добровільного корегування валютних курсів;
- незацікавленість урядових органів у своєчасному корегуванні валютних курсів;

— неможливість забезпечення необхідного рівня міжнародної ліквідності.

Ямайська валютна система (з 1976 р. — по сьогодні). У січні 1976 р. угодою країн — членів МВФ на конференції в Кінгстоні (Ямайка) була проведена друга зміна статуту МВФ. Цією угодою був переглянутий статус золота і введені плаваючі валютні курси.

До переваг цієї системи можна віднести забезпечення довгострокової гнучкості валютних курсів, необхідну для вирівнювання платіжних балансів, та короткострокову стабільність для стимулювання міжнародної торгівлі і фінансів.

До недоліків непостійність і різка мінливість валютних курсів при введенні режимів «вільного плавання»; а також відмова від фіксованих валютних курсів означає відмову від механізмів стримування інфляції.

Міжнародні колективні валюти

СДР «Спеціальні права запозичення» відноситься до міжнародних колективних валют і використовується для безготівкових розрахунків країн — членів Міжнародного валютного фонду шляхом записів на спеціальних рахунках. Випуск СДР почався з 1 січня 1970 р. У цій одиниці виражаються курси національних валют, оцінюються валютні резерви. Технічно випуск СДР забезпечується у вигляді спеціального запису на рахунках країн — членів МВФ. Спочатку ця одиниця мала золотий вміст, що становив 0,888671 г., і прирівнювався до долара США.

З переходом до плаваючих курсів курс СДР установлюється на основі валютного кошика.

Валютний кошик — це метод порівняння середньозваженого курсу колективної валюти стосовно визначеного набору національних валют. Кількість валют у наборі, їхній склад і розмір валютних компонентів, тобто кількість одиниць кожної валюти в наборі, установлюється вільно на основі ринкових курсів валют, які мають найбільшу питому вагу у міжнародній торгівлі.

З 1 січня 1999 р. до складу стандартного кошика входять чотири валюти: долар США, євро (замість німецької марки та французького франка), японська єна, англійський фунт стерлінгів.

Щоб протистояти гегемонії долара у світовій валютній системі, у березні 1979 р. було створено Європейську міжнародну валютну систему ЄВС — форму міжнародного регулювання валю-

тних відносин країн західноєвропейського інтеграційного комплексу.

ЄВС було введено європейську валютну одиницю — ЕКЮ (European Currency Unit). Вона стала базою встановлення курсових співвідношення між валютами країн — членів ЄВС, засобом розрахунків між їх центральними банками, а також розрахунковою одиницею у спеціалізованих установах та фондах ЄВС.

На відміну від СДР, які не мають реального забезпечення, емісія ЕКЮ забезпечувалася наполовину золотом та доларами та національними валютами країн — членів ЄВС. Технічно випуск ЕКЮ було здійснено у вигляді запасів на рахунках центральних банків країн — членів ЄВС у Європейському фонді валютного співробітництва.

З 1 січня 1999 р. замість ЕКЮ в безготівковий обіг 11 країнами (Німеччина, Франція, Австрія, Бельгія, Нідерланди, Люксембург, Іспанія, Португалія, Італія, Фінляндія, Ірландія) було впроваджене євро. З різних причин добровільно утрималися від приєднання до євро Великобританія, Швеція і Данія, а економіка Греції не відповідала жорстким економічним критеріям.

З 1 січня 2002 р. євро увійшов до готівкового обігу.

Основними перевагами введення єдиної валюти євро є:

- зменшення операційних витрат;
- розширення фінансових ринків;
- зростання їх ліквідності;
- зменшення валютних ризиків;
- спрощення міжнародних фінансових операцій;
- зростання конкуренції тощо.

Ці переваги сприятимуть подальшому розвитку міжрегіонального співробітництва, а спільна валюта євро має підстави отримати статус резервної та стати конкурентоспроможною щодо долара США.

Основні поняття та терміни

Валютні відносини
Валютні цінності
Національна валюта
Іноземна валюта
Колективна валюта
Конвертованість
Неконвертована валюта

Конвертована валюта
Повна конвертованість
Часткова конвертованість
Резервна валюта
Національна валютна система
Валютний ринок
Валютний курс
Курс національної валюти
Курс іноземної валюти
Фіксований валютний курс
Плаваючий валютний курс
Змішаний валютний курс
Номінальний валютний курс
Реальний валютний курс
Паризька валютна система
Золотомонетний стандарт
Золотий паритет
Золотозлитковий стандарт
Генуезька валютна система
Золотодевізний (золотовалютний) стандарт
Бреттон-Вудська валютна система
Золотодоларовий стандарт
Ямайська валютна система
Валютний кошик

Тести та завдання

1. Яке з визначень сутності конвертованості грошової одиниці правильне?

1. це національна грошова одиниця, що має здатність вільно обмінюватися на іноземні валюти;
- 2.
3. це національна грошова одиниця, що має здатність вільно обмінюватися на іноземні валюти й виконувати функції світових грошей;
4. це валюта, яка на світовому ринку за певним курсом може обмінюватися на золото;
5. це валюта, яка означає допуск зовнішньої конвертованості.

2. Конвертованість, при якій вводяться певні обмеження на обмінні операції, тільки для певних категорій суб'єктів підприємництва або за певними операціями, — це є:

1. повна конвертованість валюти;
2. часткова конвертованість валюти;
3. неконвертованість валюти;
4. всі відповіді правильні.

3. Валютний курс, який вільно формується на валютному ринку під впливом попиту і пропозиції, має назву:

1. фіксованого курсу;
2. плаваючого курсу;
3. змішаного курсу;
4. обмежуючого курсу.

4. Валютний курс, який передбачає наявність певного зареєстрованого паритету, який підтримується державними валютними органами, має назву:

1. фіксованого курсу;
2. плаваючого курсу;
3. змішаного курсу;
4. обмежуючого курсу.

5. У чому полягає сутність валютного курсу?

1. це ціна грошової одиниці, виражена в американських доларах;
2. це ціна грошової одиниці, виражена в грошових одиницях інших країн;
3. це ціна грошової одиниці, виражена у вільно конвертованих валютах;
4. це ціна грошової одиниці, виражена у частково конвертованих валютах.

6. Кількість іноземної валюти, яку можна купити або продати за одиницю національної валюти на певний момент часу, — це визначення:

1. курсу іноземної валюти;
2. курсу національної валюти;
3. фіксованого курсу валюти;
4. номінального валютного курсу;
5. реального валютного курсу.

7. Курс, у співвідношенні якого товари однієї країни обмінюються на товари іншої країни, — це:

1. курс іноземної валюти;
2. курс національної валюти;
3. номінальний валютний курс;
5. реальний валютний курс.

8. Яке визначення сутності міжнародних валютних відносин правильне:

1. це сукупність економічних відносин між країнами з приводу встановлення валютних курсів;
2. це сукупність економічних відносин між різними економічними суб'єктами з приводу функціонування й розвитку валюти;
3. це певні економічні угоди між країнами, що укладаються з приводу оплати валютою торговельних операцій.

9. Що було головною причиною становлення і розвитку міжнародної валютної системи?

1. інтернаціоналізація продуктивних сил;
2. формування грошових систем держав;
3. збільшення масштабів товарообміну на світових ринках;
4. загострення конкурентної боротьби на міжнародному ринку;
5. все вище перераховане.

10. Чому що зазнав краху перший етап існування світової валютної системи?

1. золото перестало виконувати функції засобу обігу і засобу платежу;
2. припинився розмін кредитно-паперових грошей на золото;
3. через посилення нерівномірності розвитку країн, що входили до цієї системи;
4. через зосередження значної частини золотого запасу світу в окремих країнах.

11. Як впливає на рівень конвертованості гривні надмірна грошова емісія?

1. не впливає;
2. сприяє зниженню курсу гривні;
3. сприяє зростанню курсу гривні;
4. сприяє зниженню курсу інших валют.

12. У чому полягає механізм використання СДР (спеціальні права запозичення) для платежів між країнами?

1. СДР використовують для платежів між країнами з попереднім обміном на національні валюти;
2. СДР використовують для платежів між країнами без попереднього обміну на національні валюти;
3. СДР використовують для платежів між країнами з попереднім обміном на долари США;
4. СДР використовують для платежів між країнами з попереднім обміном на євро.

13. До колективних валют належать:

1. долар США;
2. українська гривня;
3. російський рубль;
4. євро;
5. все вище перераховане.

14. Бреттон-Вудській валютній системі був притаманний:

1. золотомонетний стандарт;
2. золотовалютний стандарт;
3. золотодоларовий стандарт;
4. валютний курс.

15. На сучасному етапі існує:

1. Паризька валютна система;
2. Генуезька валютна система;
3. Бреттон-Вудська валютна система;
4. Ямайська валютна система.

Контрольні запитання

1. Що є об'єктом та хто є суб'єктом валютних відносин?
2. Дайте визначення та охарактеризуйте складові національної валютної системи.
3. Що таке конвертованість національної валюти?
4. Які види конвертованості Ви знаєте?
5. Що таке валютний курс, назвіть основні види валютних курсів.
6. Як розрахувати курс національної та іноземної валюти?
7. Чим відрізняються номінальний та реальний валютні курси?
8. Які заходи може здійснювати уряд з метою впливу на курс національної валюти?
9. Розкрийте сутність і механізм функціонування валютного ринку.
10. Як може вплинути на фізичний обсяг експорту та імпорту помітне зниження ціни національної валюти порівняно з доларом?
11. Для чого потрібно офіційні резерви іноземної валюти?
12. Чим обумовлюється курс валюти в системі плаваючих валютних курсів?
13. Назвіть етапи розвитку міжнародної валютної системи.
14. Що таке офіційний курс гривні?
15. Охарактеризуйте основні важелі регулювання валютних курсів та механізм їх використання.
16. Що таке валютний кошук?
17. Які колективні валюти Ви знаєте?

Темі рефератів

1. Національна і зовнішня валютні системи.
2. Етапи розвитку міжнародної валютної системи.
3. Валютний ринок в Україні.

Література

1. *Базилевич В. Д., Баластрик Л. О.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Атіка, 2002. — С. 301—325.
2. *Задоя А. А., Петруня Ю. Е.* Макроекономіка: Уч. — К.: О-во «Знання», КОО, 2004. — С. 295—302.

3. Історія вчень менеджменту. Підручник. А. І. Кредісова. — К.: «Знання України», 2001. — 300 с.
4. *Круш П. В., Тульчинська С. О.* Основи макроекономіки: Матеріали для вивчення курсу та підготовки до практичних занять. — К.: Видавництво «Політехніка», 2004. — С. 79—85.
5. Макроекономіка: Навч. пос. / П. Ю. Буряк, Л. Л. Цимбал, У. Д. Балагурак та ін. — Львів: ІНТЕРЕКО, 2001. — С. 375—435.
6. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник у 2-х ч. / За заг. ред. С. Будаговської. — К.: Основи, 2001. — С. 404—425.
7. *Небова М. І.* Теорія макроекономіки: Навч. пос. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. — С. 328—356.
8. *Овчинников А. С.* Сучасна валютна система. — К.: LIBRA, 1993. — 96 с.
9. Основы экономической теории. А. А. Задоя, Ю. Е. Пертуня, М. Рыбари, 2000. — С. 439—457.
10. *Панчишин С.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Либідь, 2001. — С. 203-221, 502—516.
11. *Савченко А. Г. та ін.* Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — С. 230—235.
12. *Старченко В. Д.* Макроекономіка: Опорний конспект лекцій. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. — С. 94—101.
13. Управління зовнішньоекономічною діяльністю. Під заг. ред. проф. А. І. Кредісова. — К.: ВІРА-Р, 2002. — 552 с.

ТЕМА № 17

ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ

1. *Поняття економічного зростання, його вимір.*
2. *Економічне зростання і крива виробничих можливостей.*
3. *Фактори економічного зростання.*
4. *Протиріччя економічного зростання.*
5. *Моделі економічного зростання.*
6. *Вплив науково-технічного прогресу на економічне зростання.*

Поняття економічного зростання, його вимір

Економічне зростання — це основний показник розвитку і добробуту будь-якої країни. Він є однією з головних макроекономічних цілей, досягнення якої зумовлене необхідністю випереджального зростання національного доходу порівняно зі зростанням чисельності населення для підвищення рівня життя в країні.

Розрізняють два поняття «економічний розвиток» та «економічне зростання».

Економічний розвиток — це перехід від одного стану економіки до іншого, коли у новому періоді не тільки збільшується виробництво тих самих товарів і послуг, що вже вироблялися раніше, а має місце й виробництво нових товарів і послуг з використанням нових технологій порівняно з минулим періодом.

Економічне зростання — це збільшення обсягів реального ВВП в одному періоді порівняно з іншим, або зростання економічної могутності держави (є більш вузьким за змістом порівняно з економічним розвитком).

Найважливішими проблемами економічного зростання є:

- тенденції та джерела зростання;
- забезпечення його довготермінової стійкості;
- наслідки вибраної моделі технологічної політики;
- темпи оновлення структури народного господарства;
- вимір факторів та результатів зростання.

З метою вирішення цих та інших проблем застосовують моделі економічного зростання (неокласична модель, неокейнсіанська модель, модель економічного зростання Р. Солоу).

Розрізняють два головних: екстенсивний та інтенсивний, а також змішаний типи економічного зростання.

Екстенсивний тип економічного зростання — досягається за рахунок розширення обсягів виробництва, тобто використання більшої кількості виробничих ресурсів:

- збільшення чисельності зайнятих;
- збільшення обсягу капіталу;
- залучення більшої кількості природних ресурсів.

Інтенсивний тип економічного зростання — досягається за рахунок більш досконалого використання економічних ресурсів, тобто:

- технологічного прогресу;
- рівня освіти та професійної підготовки кадрів;
- економії за рахунок зростання масштабу виробництва;
- покращення розподілу ресурсів;
- також впливають законодавчі, інституційні та інші фактори.

У процесі розширеного відтворення відбувається поєднання інтенсивного й екстенсивного типів економічного зростання, і утворюється змішаний (реальний) тип економічного зростання, але розрізняють переважно інтенсивний або екстенсивний тип такого змішаного економічного зростання.

Змішаний (реальний) тип економічного зростання — зростання виробничих потужностей внаслідок збільшення кількості використання факторів виробництва і вдосконалення техніки та технологій.

За темпами розрізняють **високий** та **низький** темпи економічного зростання. Але не завжди високий темп є кращим, тому що це може впливати на якість продукції та структуру виробництва, тобто значно перевищувати кількість випуску засобів виробництва над споживчими товарами.

Також економічне зростання повинно бути безперервним та пропорційним.

Існують наступні показники економічного зростання:

- збільшення обсягів реального ВВП (ВНП) або ЧНП чи НД;
- збільшення реального ВВП (ВНП) або ЧНП чи НД на душу населення;
- збільшення реального ВВП (ВНП) або ЧНП чи НД на одного зайнятого.

Також економічне зростання вимірюється річними темпами зростання за наступною формулою:

$$T = \frac{Y_1 - Y_0}{Y_0} \cdot 100\%,$$

де T — темп економічного зростання;

Y_1 — реальний ВВП (ВНП) (ЧНП або НД) у поточному році;
 Y_0 — реальний ВВП (ВНП) (ЧНП або НД) у базовому році.

Зміни реального ВВП в українській економіці наведено в табл. 17.1.

Таблиця 17.1

**ДИНАМІКА ВВП УКРАЇНИ,
У % ДО ПОПЕРЕДНЬОГО РОКУ**

Роки	Зміна ВВП, %
1990	-4,0
1991	-8,7
1992	-9,9
1993	-14,2
1994	-22,9
1995	-12,2
1996	-10,0
1997	-3,0
1998	-1,9
1999	-0,2
2000	5,9
2001	9,2
2002	4,6
2003	4,4
2004	2,5
2005	-9,5

Світова практика свідчить, що нормальні темпи економічного зростання дорівнюють 3—5 % (табл. 17.2.).

Таблиця 17.2.

ТЕМПИ ЕКОНОМІЧНОГО ЗРОСТАННЯ

Періоди	Зростання на-селення, %	Зростання випуску продукції на душу населення, %
Раннє Середньовіччя 500—1000 рр.	0,1	0
Пізнє Середньовіччя 1000—1700 рр.	0,2	0,1
Період торгового капіталізму 1700—1860 рр.	0,4	0,2
Епоха промислового капіталізму 1860—1980 рр.	0,9	1,6

Період після війни з 1949 по 1973 рр. для багатьох розвинених країн називався періодом золотого сторіччя економічного зростання. В кінці ХХ сторіччя найбільш високі темпи економічного зростання спостерігалися у країнах Африки, Азії, у Кореї, Сінгапурі, а наднизькі темпи у постсоціалістичних країнах.

Приклад:

Чи суттєва різниця між темпами економічного зростання 3 % та 4 %?

Припустимо: країна А — темп економічного зростання становить 4 %;

країна В — темп економічного зростання становить 3 %.

Згідно з «правилом 70», ВВП країни А подвоїться за $70 : 4 = 18$ років, а ВВП країни В за $70 : 3 = 24$ роки.

Отже, збільшення темпів економічного зростання є досить важливим і незаперечним завданням. Для населення дуже бідної країни навіть півпроцентне зниження у темпах зростання може означати недоїдання.

Економічне зростання розглядається як важлива економічна мета, оскільки збільшення реального обсягу національного продукту у розрахунках на душу населення означає підвищення рівня життя. Економічне зростання має важливіше значення, ніж стабільність. Це пояснюється тим, що саме завдяки такому процесові з'являється більша можливість для вирішення соціально-економічних проблем як у межах держави, так і на міжнародному

рівні, підвищується матеріальний добробут та рівень життя населення.

Економічне зростання і крива виробничих можливостей

Щодо теорії економічного зростання, то її основна проблема формується так: яким чином можна збільшити обсяг виробничих потужностей або, іншими словами, що потрібно зробити для збільшення потенційного рівня ВВП?. Відповідно до цього економічне зростання графічно можна передати зміщенням праворуч кривої виробничих можливостей (рис. 17.1).

Усі рішення в економіці приймаються в умовах обмеженості, дефіциту ресурсів. Розглянемо найпростішу модель гіпотетичної економіки, яка використовує власні обмежені природні й людські ресурси на виробництво лише двох видів товарів: засобів виробництва і предметів споживання. Кількість наявних ресурсів і рівень розвитку виробничих сил вважаємо незмінними.

Крива AD (рис. 17.1) називається межею виробничих можливостей. Будь-яка точка на цій кривій показує максимальну кількість одиниць засобів виробництва і предметів споживання, які виробляються при повному й ефективному використанні ресурсів у економіці.

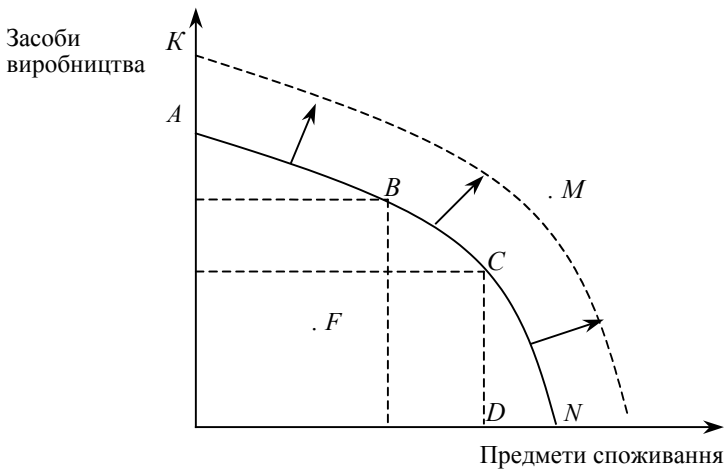

Рис. 17.1. Крива виробничих можливостей

Крива виробничих можливостей відображає взаємодію чинників економічного зростання.

Якщо усі ресурси вкласти у виробництво засобів виробництва (точка *A*) то вироблятимуться тільки засоби виробництва. Якщо усі ресурси вкласти у виробництво предметів споживання, то буде вироблена тільки певна їх кількість (точка *D*).

Будь-які точки на кривій виробничих можливостей показує ефективне використання чинників економічного зростання.

Коли економіка перебуває у стані, якому відповідає точка *F* чи будь-яка інша точка нижче кривої виробничих можливостей, то в економіці або є невикористані ресурси, або вони використовуються неефективно.

Точка *M* лежить вище межі виробничих можливостей, тому рівень виробництва, який відповідає цій точці, недосяжний при даному рівні розвитку виробничих потужностей.

Точки *B* і *C* на кривій відповідають різним комбінаціям засобів виробництва та предметів споживання. Пересуваючись уздовж кривої з точки *B* у точку *C*, слід відмовитися від виробництва певної кількості одиниць засобів виробництва для того, щоб виробити додаткову кількість одиниць предметів споживання. Отже, ця модель ілюструє поняття *альтернативної вартості*.

Кількість одиниць товару, якою необхідно пожертвувати заради виробництва однієї додаткової одиниці іншого товару, називають *вартістю втрачених можливостей*, або *альтернативною вартістю*.

За допомогою даної моделі можна розглянути три основні питання економіки, до яких зводиться проблема вибору: Що виробляти? Як виробляти? Для кого виробляти? При вирішенні цих питань керуються принципом альтернативної вартості.

Економічне зростання можна зобразити як переміщення кривої виробничих можливостей праворуч (рис. 17.1), тобто від *AD* до *KN*. Можливість такого переміщення забезпечує приріст кількості та якості ресурсів, а також удосконалення технології.

Фактори економічного зростання

Темпи економічного зростання, його якість повністю визначаються факторами зростання.

Макроекономічні фактори економічного зростання можуть бути поділені на три групи: фактори пропозиції, фактори попиту і фактори розподілу.

I. Фактори пропозиції

1. Кількість та якість природних ресурсів.

Земельні ресурси. Україна має площу 603,7 тис. км², займаючи 40-ве місце у світі за площею, та 21-ше місце за кількістю земельних ресурсів, тому що 68 % земель в Україні родючі, але вихід продукції сільського господарства з 1-го гектара набагато нижчий, ніж у країнах західної Європи.

Мінеральні ресурси. Запаси вугілля, залізної та марганцевої руд, сірки, ртуті, різноманітної сировини для будівельних матеріалів.

Рекреаційні ресурси. Знаходяться на узбережжі Чорного та Азовського моря, а також у Карпатах.

Загальний рівень лісистості 14 % — найменший у Європі.

Україна відчуває гострий дефіцит питної води, промисловий потенціал України дуже енергомісткий.

Має відбуватися ефективне використання, комплексне видобування ресурсів і вилучення корисних елементів з руд з подальшою їх переробкою.

2. Кількість та якість трудових ресурсів.

Показниками є чисельність працездатного населення та продуктивність праці.

Продуктивність праці — це середній виробіток на одного зайнятого за годину.

В Україні на 2000 р. кількість постійного населення за статистикою складає 49,5 млн, у тому числі у віці працездатного населення 28,3 млн, молодшому за працездатний — 9,6 млн, старшому за працездатний — 11,6. Природне скорочення населення 373 тис. на рік, але ці темпи дуже швидко зростають. Рівень зареєстрованого безробіття 4,2 % або 1155,2 тис., у тому числі жінок 730,4 тис.

Кількість населення зменшується, збільшується кількість осіб похилого віку, народне господарство втрачає кваліфіковані кадри.

3. Обсяг основного капіталу або основних фондів.

Показник: Фондовіддача.

Виробничий потенціал України раніше був зорієнтований на машинобудівну, добувні галузі та військовий комплекс.

4. Нові технології (НТП).

Показником є підвищення ефективності суспільного виробництва. НТП залежить від витрат на наукові дослідження. Видатки бюджету на науку дуже незначні близько 3 %.

II. Фактори попиту

Для реалізації зростаючого виробничого потенціалу в економіці треба забезпечити повне використання збільшених обсягів усіх ресурсів. А це потребує підвищення рівня сукупних витрат, тобто сукупного попиту. Фактори попиту: споживчий, інвестиційний попит, попит держави та закордону. Також сюди можна віднести непрямі фактори — податковий тиск, ефективність кредитно-банківської системи тощо.

III. Фактори розподілу

Здатність нарощування виробництва недостатня для розширення загального випуску продукції. Необхідним є також розподіл зростаючих обсягів ресурсів з метою отримання максимальної кількості корисної продукції, а також розподіл доходів в суспільстві.

Фактори, що стримують та негативно впливають на економічне зростання

Поряд з факторами, які зумовлюють економічне зростання, існують такі, що стримують його.

До факторів, які стримують економічне зростання, належать:

- обмеження з боку сукупного попиту (тобто недостатній рівень сукупних витрат);
- соціально-політична атмосфера у країні, ресурсні та екологічні обмеження;
- державне втручання у справи приватного бізнесу (законодавча діяльність держави у галузі охорони здоров'я, праці, довілля).

До факторів, які негативно впливають на економічне зростання, належать:

- злочинність та корупція;
- недобросовісне ставлення до праці;
- припинення роботи під час страйків, трудових конфліктів;

— несприятливі погодні умови, тобто все те, що стримує зростання продуктивності праці.

Існує також ряд факторів, які мають значний вплив на темпи економічного зростання, але вони майже не піддаються кількісній оцінці, — це забезпечення країни різноманітними природними ресурсами, кількість та якість земельних угідь, кліматичні умови, соціальна, культурна, політична атмосфера, національні традиції, а також міжнародна спеціалізація, зовнішня торгівля тощо.

Протириччя економічного зростання

Позитивні наслідки економічного зростання:

— економічне зростання дозволяє забезпечити більш високий рівень життя;

— дає змогу здійснювати нові програми поліпшення життя бідних верств населення;

— впливає на авторитет країни у світі;

— полегшує розв'язання проблеми обмеженості ресурсів.

Економічне зростання є бажаним та позитивним явищем, але воно має і **негативні** наслідки:

— економічне зростання часто призводить до руйнування середовища, у якому мешкають люди;

— сприяє дегуманізації особистості;

— призводить до перетворення працівників у додаток до машини;

— зростання ВВП і багатства не вирішують проблему справедливого розподілу цього багатства, тобто проблему бідності;

— автоматизація виробництва сприяє різкому скороченню робочих місць і призводить до збільшення безробіття.

Моделі економічного зростання

Неокласична модель економічного зростання

В основу неокласичної моделі економічного зростання покладено припущення про те, що кожний фактор виробництва «вносить» свою частку у вироблений національний продукт. Основ-

ним інструментом неокласичного аналізу економічного зростання є **виробнича функція**:

$$Y = f(X_1 + X_2 + \dots + X_n), \quad (17.2)$$

$$Y = \frac{df}{dx_1} x_1 + \frac{df}{dx_2} x_2 + \dots + \frac{df}{dx_n} x_n, \quad (17.3)$$

де Y — обсяг продукту;

X_i — виробничі фактори (робоча сила, капітал, земля, підприємницькі здібності);

df/dx_i — граничний продукт i -го фактору.

Таким чином, відповідно до наведених формул, обсяг продукту визначається сумою добутків кожного фактору на його граничний продукт.

Виробнича функція передбачає визначення найбільш доцільних комбінацій різних факторів виробництва для досягнення максимального обсягу продукції. Тому виробнича функція може бути використана як аналітичний інструмент при плануванні темпів економічного зростання та інших можливих макроекономічних пропозицій.

Неокейнсіанська модель мультиплікатора-акселератора

У темі № 7 ми вже розглядали поняття мультиплікатор, для того щоб зрозуміти неокейнсіанську модель економічного зростання, потрібно визначитися, що таке акселератор.

Акселератор (лат. *accele*го — прискорюю) — це безпосередній зв'язок між зміною попиту і спричиненою ним значно більшою зміною інвестицій. У більш широкому плані акселератор відображає співвідношення приросту інвестицій і зумовленого ним приросту національного доходу, готової продукції або споживчого попиту.

Акселератор є кількісним вираженням «принципу акселерації», згідно з яким будь-який приріст чи скорочення доходу, кількості готової продукції або попиту вимагає ще більшого приросту чи скорочення інвестицій. Цей принцип сформулював у 1913 р. французький економіст А. Афталійон, а у 1919 р. — американський економіст Дж. Кларк, повніше він був обґрунтований у працях англійського економіста Дж. Хікса.

Модель взаємодії акселератора і мультиплікатора може бути представлена формулою Дж. Хікса:

$$Y_n = (1 - S) Y_{n-1} + b (Y_{n-1} + Y_{n-2}) + In^a, \quad (17.4)$$

де Y_n — національний дохід в n -му році;

S — частка заощаджень у національному доході;

$(1 - S)$ — частка споживання у національному доході;

b — коефіцієнт акселератора;

Y_{n-1} — національний дохід в $(n - 1)$ -му році;

Y_{n-2} — національний дохід в $(n - 2)$ -му році;

In^a — автономні інвестиції в n -му році.

У формулі (11.4) відображено залежність між національним доходом та інвестиціями.

Згідно з неокейнсіанською макроекономічною моделлю необхідною умовою економічного зростання є рівність інвестицій заощадженням, тобто повна реалізація коштів, що йдуть на накопичення. Нерівномірність цих величин розглядається як ознака порушення економічної рівноваги. Перевищення інвестицій I над заощадженнями S означає нестачу коштів для інвестиційного попиту, а перевищення S над I — неповну задіяність ресурсів. Завдання економічного регулювання полягає у досягненні повного використання національного доходу як джерела ефективного попиту за умови, що сума:

$$\frac{\Delta C}{\Delta Y} + \frac{\Delta S}{\Delta Y} = 1. \quad (17.5)$$

Модель макроекономічного зростання Р. Харода — Е. Домара

В економічній літературі роботу американського економіста Е. Д. Домара (ця модель зростання була розроблена наприкінці 40-х рр.) та модель англійського економіста Р. Ф. Харода (розроблена у 1939 р.) часто розглядають як одну модель, яку іменують моделлю Харода — Домара, це найпростіші моделі економічного зростання.

Модель описує динаміку доходу Y , який є сумою споживчих C та інвестиційних витрат I . Економіка вважається закритою, тому чистий експорт дорівнює нулю, а державні витрати у моделі не вирізняються. Основними факторами зростання є нагромадження капіталу.

Основні передумови моделі:

- постійна граничність продуктивності капіталу $MPK = \frac{dY}{dK}$;
- постійна норма заощадження $S = \frac{I}{Y}$;
- відсутній процес вибуття капіталу $W = 0$;
- інвестиційний лаг дорівнює нулю, тобто інвестиції миттєво переходять у приріст капіталу, формально це означає, що $dK(t) = I(t)$;
- модель не враховує технічного прогресу;
- випуск не залежить від затрат праці, оскільки праця не є дефіцитним ресурсом;
- використовується виробнича функція, яка передбачає неможливість взаємозаміни факторів виробництва — праці і капіталу.

Припускається, що швидкість зміни доходу пропорційна інвестиціям:

$$dY = MPK * I(t) = MPK \cdot S \cdot Y, \quad (17.6)$$

темпер приросту доходу $\frac{dY}{Yd(t)}$ є постійним і дорівнює $S \cdot MPK$. Він

прямо пропорційний нормі заощаджень та граничній продуктивності капіталу. Інвестиції (I) та споживання (C) в моделі Харода — Домара зростають з таким же постійним темпом ($S \cdot MPK$).

Однак передумова про те, що праця не є дефіцитним фактором, технічний прогрес, якісні характеристики праці й капіталу, їхня взаємодія не враховуються у цій моделі, тому теорія зростання Харода — Домара, за якою основним джерелом зростання є фізичне нагромадження капіталу, а основним інструментом регулювання росту — норма заощадження, поступово відійшла на другий план і поступилася місцем більш прогресивній моделі Р. Солоу.

Модель економічного зростання Роберта Солоу

Ця модель була розроблена у 1956 р. Робертом Солоу. Вона дає змогу дослідити, як основні фактори виробництва — праця, капітал, технологічні зміни — впливають на динаміку обсягу виробництва, коли економічна система перебуває у рівноважному сталому стані. Перевагою моделі є розмежування цих факторів і поступове дослідження впливу кожного з них на процес довгострокового зростання національного доходу.

Основні ознаки моделі:

1. За основу зростання у моделі Солоу береться зростання продуктивності праці $y = \frac{Y}{L}$, а не збільшення продукту Y ;

2. Модель враховує вплив трьох чинників: капіталоозброєності $K = \frac{K}{L}$, технічного прогресу (ТП) та праці;

3. За моделлю Солоу існує стійкий рівень капіталоозброєності K^* , який визначає економічну динаміку. Цей стійкий рівень капіталоозброєності можна визначити за формулою:

$$\frac{S}{\sigma} = \frac{K^*}{f(K^*)}, \quad (17.7)$$

де S — норма заощаджень;

σ — норма амортизації;

K^* — стійкий рівень капіталоозброєності;

$f(K^*)$ — продуктивність праці за стійкого рівня капіталоозброєності.

Джерелами економічного зростання за Солоу є:

1. Зростання капіталоозброєності K , яке залежить від підвищення норми заощаджень S .

Проте підвищення норми заощаджень не може бути постійним, оскільки заощадження S обмежують споживання C .

Р. Солоу сформулював «золоте правило», яке виконується за умови, що граничний продукт капіталу (МРК) дорівнює його вибуттю (амортизації) σ .

$$\text{МРК} = \sigma. \quad (17.8)$$

«Золоте правило» — при визначені норми заощаджень критерієм повинна бути максимізація добробуту суспільства, тобто якнайбільше споживання C .

2. Збільшення населення (t_L — темп зростання населення) впливає на економічне зростання через динаміку капіталоозброєності:

$$\Delta K = \frac{I}{L - (\sigma + t_L)K}, \quad (17.9)$$

де $\frac{I}{L}$ — інвестиції на одного працюючого;

σ — норма амортизації;

t_L — темп зростання населення;

K — капіталоозброєність.

3. Технологічний прогрес, який за моделлю на відміну від попередніх чинників є джерелом постійного зростання як продуктивності праці y , так і загального продукту Y .

Якщо ефективність виробництва E під впливом технологічного прогресу змінюється з темпом g , то продуктивність праці змінюється з таким самим темпом, а загальний обсяг виробництва зростає з темпом $t_L + g$:

$$Y = (t_L + g)y_0L, \quad (17.10)$$

де y_0 — базова продуктивність праці.

Модель Солоу, як будь-яка модель, має певні недоліки, а саме;

- норма заощаджень S вважається постійною і задається екзогенно, а також показники норми амортизації (σ), темп приросту населення (t_L) та технічного прогресу;
- не враховує обмеження економічного зростання: енергетичні, екологічні тощо;
- не враховує фактори, на які можна вплинути за допомогою заходів економічної та соціальної політики (освіта, військові витрати тощо).

Незважаючи на всі ці недоліки, модель Солоу є прогресивною порівняно з іншими у дослідженні процесу економічного зростання.

За розробку цієї моделі Роберту Солоу було присуджено Нобелівську премію у 1987 р.

Вплив науково-технічного прогресу на економічне зростання

Поступальний розвиток суспільного виробництва, його постійне вдосконалення є фундаментальними закономірностями економічного життя людства. В основі їх лежить прогрес науки і техніки.

Нові знання матеріалізуються в нових засобах праці, задоволення одних потреб породжує інші. З'являються нові ідеї та розробки, створюються досконаліші предмети споживання та техніка. Вони дають поштовх і формують необхідні умови для подальших кількісних та якісних зрушень у сфері наукових досліджень, технічних розробок виробництва та споживання. Так приблизно діє науково-технічний прогрес, що є безперервним процесом розвитку науки, техніки, виробництва і споживання.

Поняття «прогрес» походить від латинського слова *progressive*, що означає рух вперед, поступальний розвиток суспільства по висхідній лінії, від менш досконалих до більш досконалих форм.

Науково-технічний прогрес — це процес безперервного розвитку науки, техніки, технології, удосконалення предметів праці, форм і методів організації виробництва та праці. Він виступає також як важливий засіб вирішення соціально-економічних завдань, таких як поліпшення умов праці, підвищення її змісту, охорона навколишнього середовища і, нарешті, покращення добробуту народу.

Отже, науково-технічний прогрес — процес вдосконалення матеріальної бази, продуктів виробництва на основі створення та освоєння результатів наукових досліджень та розробок з метою задоволення суспільних потреб, економії робочого часу і все-стороннього розвитку особистості робітників. Нова технологія стає формою організації виробничих сил.

Науково-технічна революція представляє собою одну із стадій чи форм НТП, коли він набуває прискореного, стрибкоподібного характеру і займає важливе місце у розвитку НТП.

Виявом науково-технічної революції є докорінна перебудова всієї технічної та технологічної основи виробництва, його організації та управління, які здійснюються на базі практичного використання фундаментальних відкриттів сучасної науки. Виробництво перетворюється з простого процесу праці в науковий процес, у технологічне застосування науки.

Поряд з тим, що НТР має велике значення для розвитку виробництва, покращення економічного стану країни, підвищення рівня життя населення, вона породжує ряд протиріч.

Заміна ручної праці механізованою, а пізніше автоматизованою не завжди зменшує об'єм робочої сили. Часто інтенсивність праці зростає за рахунок витрат розумової та психоемоційної енергії. З розвитком НТР гостро постала проблема охорони навколишнього середовища. НТР прискорила темпи науково-технічного прогресу, дала найновіші технології виробництва продукції, підвищила продуктивність праці і цим зумовила невідкладне розв'язання проблеми сировинних джерел.

Отже, науково-технічну революцію можна визначити як революційні зміни у взаємодії людини і природи, а також в системі продуктивних сил та техніко-економічних відносин.

З початком НТР основними напрямками НТП стали механізація і автоматизація виробництва, хімізація, електрифікація у виробництві. У цей час відбулася мікропроцесорна, біотехнологіч-

на, пізніше — інформаційна революції, розпочалось масштабне вивчення космічних просторів.

Під терміном **механізація** переважно розуміють витіснення ручної праці та заміну її машинною у тих ланках, де вона ще до цих пір залишається.

Автоматизація виробництва — застосування технічних засобів з метою повної або часткової зміни участі людини в процесах отримання, перетворення, передачі та використання енергії, матеріалів та інформації.

Комп'ютеризація — це основа технічного переозброєння, необхідна умова підвищення його ефективності.

На базі ЕОМ і мікропроцесорів створюються технологічні комплекси, машини і устаткування, вимірювальні, регулюючі та інформаційні системи, ведуться проектно-конструкторські роботи і наукові дослідження, здійснюється інформаційне обслуговування, навчання тощо.

Хімізація виробництва — наступний важливий напрямок НТП, який передбачає удосконалення виробництва за рахунок впровадження хімічних технологій, сировини, матеріалів, виробів з метою інтенсифікації, одержання нових видів продукції та підвищення їх якості, підвищення ефективності та змісту праці, покращення її умов.

Електрифікація промисловості — це процес широкого впровадження електроенергії як джерела споживання в технологічні процеси, засоби управління та контролю виробництва.

Новий етап науково-технічного прогресу також характеризується інтенсивним розвитком біотехнології, зокрема, генної та клітинної інженерії. На основі біотехнології з'являються нові галузі промисловості, знижується енергомісткість у сільському господарстві, нафтовій, хімічній галузях, революціонізується медицина, виробництво продуктів харчування та ін.

Отже, науково-технічний прогрес представляє собою покращення умов і способів виробництва, зростання продуктивності праці за рахунок використання нової техніки і технологій виробництва, що веде до підвищення показників національного доходу, а отже, і рівня життя населення країни.

Основні поняття та терміни

Економічний розвиток

Економічне зростання

Екстенсивний тип економічного зростання

Інтенсивний тип економічного зростання
Змішаний (реальний) тип економічного зростання
Крива виробничих можливостей
Вартість втрачених можливостей (альтернативна вартість)
Фактори пропозиції економічного зростання
Фактори попиту економічного зростання
Фактори розподілу економічного зростання
Фактори, що стримують економічне зростання
Позитивні наслідки економічного зростання
Негативні наслідки економічного зростання
Неокласична модель економічного зростання
Виробнича функція
Неокейнсіанська модель мультиплікатора-акселератора
Акселератор
Модель макроекономічного зростання Р. Харода — Е. Домара
Модель економічного зростання Роберта Соло.
«Золоте правило»

Тести та завдання

1. Процес, коли в новому періоді не тільки збільшується виробництво тих самих товарів і послуг, що вже вироблялися раніше, а має місце й виробництво нових товарів і послуг з використанням нових технологій порівняно з минулим періодом, називається:

1. економічне зростання;
2. економічний розвиток;
3. економічна стійкість;
4. загальна тенденція до зростання.

2. Економічне зростання схематично можна зобразити як:

1. переміщення кривої виробничих можливостей праворуч;
2. переміщення кривої виробничих можливостей ліворуч;
3. переміщення кривої сукупної пропозиції ліворуч;
4. переміщення кривої сукупного попиту ліворуч;
5. правильної відповіді немає.

3. Економічне зростання, яке досягається за рахунок розширення обсягів виробництва, тобто за рахунок використання більшої кількості виробничих ресурсів, має назву:

1. екстенсивне економічне зростання;
2. інтенсивне економічне зростання;
3. загальна тенденція до зростання;
4. економічний розвиток.

4. До чинників економічного зростання не належить:

1. збільшення чисельності робочої сили;
2. технологічний прогрес;
3. податкова політика;
4. накопичення основного капіталу;
5. рівень освіти та професійна підготовка кадрів.

5. Максимальну кількість одиниць засобів виробництва і предметів споживання, які виробляються при повному й ефективному використанні ресурсів у економіці, показує:

1. економічний цикл;
2. крива виробничих можливостей;
3. цикл ділової активності;
4. правильної відповіді немає.

6. Кількість одиниць товару, якою необхідно пожертвувати заради виробництва однієї додаткової одиниці іншого товару, називають:

1. збільшенням сукупної пропозиції;
2. збільшенням сукупного попиту;
3. альтернативною вартістю;
4. правильної відповіді немає.

7. До факторів, які стримують економічне зростання, можна віднести:

1. обмеження з боку сукупного попиту;
2. державне втручання у справи приватного бізнесу;
3. ресурсні та екологічні обмеження;
4. всі вище перераховані відповіді;
5. правильної відповіді немає.

8. До негативних наслідків економічного зростання можна віднести:

1. більш високий рівень життя;
2. позитивно впливає на авторитет країни;
3. полегшує розв'язання проблем обмеженості ресурсів;
4. всі вище перераховані відповіді;
5. правильної відповіді немає.

9. До позитивних наслідків економічного зростання можна віднести:

1. більш високий рівень життя;
2. позитивно впливає на авторитет країни;
3. полегшує розв'язання проблем обмеженості ресурсів;
4. всі вище перераховані відповіді;
5. правильної відповіді немає.

10. Що негативно впливає на економічне зростання?

1. підвищення продуктивності праці;
2. освіта;
3. несприятливі погодні умови;
4. технічний прогрес;
5. все вище перераховане.

11. У моделі економічного зростання Р. Солоу не враховується вплив:

1. збільшення чисельності населення;
2. зростання технологічного прогресу;
3. зростання продуктивності праці;
4. фіскальної політика;
5. зростання капіталоозброєності.

12. Кінцевим результатом у моделі економічного зростання Р. Солоу є зростання:

1. валового внутрішнього продукту;
2. продуктивності праці;
3. чисельності населення;
4. норми заощадження;
5. амортизації.

13. Основним інструментом неокласичної моделі економічного зростання є:

1. мультиплікатор інвестицій;
2. крива виробничих можливостей;
3. виробнича функція;
4. «золоте правило»;
5. правильної відповіді немає.

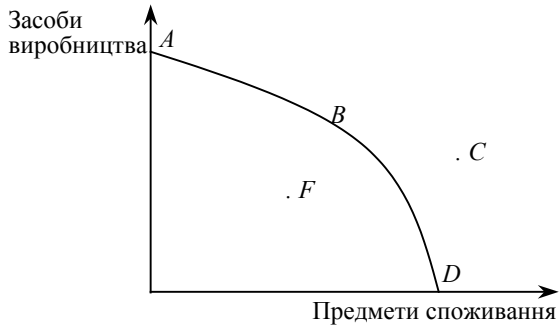
14. Неокласична модель економічного зростання базується:

1. на основі виробничої функції;
2. на кривій виробничих можливостей;
3. на моделі рівноваги сукупного попиту та сукупної пропозиції;
4. на взаємодії акселератора і мультиплікатора;
5. правильної відповіді немає.

15. Основним фактором росту моделі економічного зростання Р. Харода — Е. Домара є:

1. фіскальна політика;
2. нагромадження капіталу;
3. політика зайнятості;
4. соціальна політика;
5. все вище перераховане.

16. Дайте характеристику економічних процесів у визначених точках.

Контрольні запитання

1. Яке значення має економічне зростання?
2. У чому полягає різниця між категоріями «економічне зростання» та «економічний розвиток»?
3. Чи завжди для економіки є бажаним високий темп економічного зростання?
4. Назвіть основні ознаки кожного типу економічного зростання.
5. Якими показниками визначається економічне зростання?
6. Визначіть основні фактори економічного зростання.
7. Що можна віднести до факторів пропозиції економічного зростання?
8. Які фактори стримують економічне зростання?
9. У чому полягає протиріччя економічного зростання?
10. Якими заходами держава стимулює економічне зростання в Україні?
11. Поясніть економічний зміст кривої виробничих можливостей.
12. Як крива виробничих можливостей характеризує економічне зростання?
13. Що таке вартість втрачених можливостей?
14. Який економічний зміст має виробнича функція і параметри моделі «мультиплікатор-акселератор»?
15. Які недоліки має модель економічного зростання Р. Харода — Е. Домара?
16. Проаналізуйте модель економічного зростання Р. Солоу.
17. Які якісні зміни в економіці і суспільстві викликає економічне зростання?
18. Визначіть основні передумови економічного зростання в Україні.

Теми рефератів

1. Модель економічного зростання Домара — Харрода.
2. Модель економічного зростання Р. Солоу.
3. Економічне зростання в Україні та його протиріччя.

Література

1. *Базилевич В. Д., Баластрик Л. О.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Атіка, 2002. — С. 336—349.
2. *Задоя А. А., Петруня Ю. Е.* Макроекономіка: Уч. — К.: О-во «Знання», КОО, 2004. — С. 336—355.
3. *Круш П. В., Тульчинська С. О.* Основи макроекономіки: Матеріали для вивчення курсу та підготовки до практичних занять. — К.: Видавництво «Політехніка», 2004. — С. 57—62.
4. Мікроекономіка і макроекономіка: Підручник у 2-х ч. / За заг. ред. С. Будаговської. — К.: Основи, 2001. — С. 470—489.
5. *Небова М. І.* Теорія макроекономіки: Навч. пос. — Вінниця: УНІВЕРСУМ-Вінниця, 2001. — С. 264—285.
6. *Панчишин С.* Макроекономіка: Навч. пос. — К.: Либідь, 2001. — С. 141—182.
7. *Поповенко Н. С., Забарная Э. Н, Маковеев П. С.* Макроекономіка: Уч. пос. — Одеса: ОГПУ, 2001. — С. 147—163.
8. *Радіонова І. Ф.* Макроекономіка: теорія та політика: Підручник. — К.: Таксон, 2004. — С. 302—341.
9. *Савченко А. Г. та ін.* Макроекономіка: Підручник. — К.: Либідь, 1999. — С. 264—285.
10. *Солонінко К. С.* Макроекономіка: Навч. пос. для студентів економічних спец. вищих навч. закладів. — К.: ЦУЛ, 2002. — С. 218—251.
11. *Старченко В. Д.* Макроекономіка: Опорний конспект лекцій. — К.: Вид-во Європ. ун-ту, 2002. — С. 46—54.
12. *Фишер С., Дорнбуш Р., Шмалензи Д.* Экономика. — М.: Дело, 1995. — С. 580—595, 653—667.

ТЕМА № 18

ГЛОБАЛЬНІ ТА НАЦІОНАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ ЕКОНОМІКИ

1. *Причини виникнення глобальних проблем.*
2. *Проблема світової ядерної війни та забезпечення стабільного миру.*
3. *Паливно-енергетична та сировинна проблеми.*
4. *Основні шляхи розв'язання глобальних проблем.*

За останні десятиріччя у світі виникло чимало проблем, які безпосередньо стосуються долі всього людства. До таких проблем належать відвернення світової ядерної війни та забезпечення стабільного миру, необхідність ефективної та комплексної охорони навколишнього середовища, ліквідація відсталості країн, що розвиваються, продовольча, сировинна, енергетична та демографічна проблеми, ліквідація хвороб, раціональне використання глибин Світового океану та мирне освоєння космічного простору, проблема розвитку самої людини, перспективи забезпечення гідного майбутнього.

Причини виникнення глобальних проблем

Швидке зростання народонаселення впродовж останніх десятиріч Демографічний вибух супроводжується нерівномірністю зростання населення у різних країнах. Так, темпи приросту населення у країнах, що розвиваються, у ХХ ст. становили в середньому 2,5 % за рік, а у розвинутих країнах вони не перевищували 1 %. Це призвело до того, що в Азії, Африці та Латинській Америці майже 1 млрд осіб живе в умовах абсолютної злиденності, приблизно 250 млн дітей хронічно недоїдають, від голоду і постійного недоїдання щорічно вмирає понад 40 млн осіб. За даними ООН, у 1998 р. із 4,4 млрд жителів країн, що розвиваються, майже 3/5 позбавлені основних санітарних вигод, майже третина — чистої води, 20 % — сучасного медичного обслуговування, 20 % — не відвідують школи після 5-го класу і стільки ж не мають достатнього калорійного харчування.

Демографічний вибух спричиняє загострення таких глобальних проблем, як продовольча, екологічна, сировинна, енергетична.

Загальні причини загострення екологічної обстановки з погляду суспільної форми є причинами загострення більшості глобальних проблем, а саме:

- **хижацьке ставлення капіталістичних монополій до природних ресурсів та Світового океану.** За повоєнний період на США припадає 40 % світового обсягу забруднення екологічного середовища.

Неоколоніалістська політика розвинутих країн у країнах, що розвиваються, призводить до отруєння значної частини території цих країн небезпечними для життя речовинами. Наприклад, американські фірми щорічно експортували у слабorozвинуті країни понад 150 млн т. отрутохімікатів, використання яких на території США було заборонено. Цей процес триває.

Значні відходи накопичуються у Світовому океані. Щороку до нього потрапляє від 1,7 до 8,8 млн т нафти. Океанський планктон щорічно поглинає до 50 млрд т вуглекислого газу, значна частина якого (майже 33 %) осідає на дно.

- **монопольна політика міністерств і відомств колишнього СРСР та деяких інших країнах Східної Європи.**

Ці соціально-економічні причини призвели до того, що на частку США, за даними американського журналу «Саєнс», щорічно припадало 1,2 млрд т двоокису вуглецю (приблизно чверть світового обсягу), на колишній СРСР і Китай — приблизно 33 %, а на частку Західної Європи і Японії — 23 %. Загалом США, країна, в якій проживає 5 % населення світу, дає 40 % світового забруднення. Кожен житель Америки заподіює природному середовищу шкоди у 50 разів більшої, ніж житель Індії. З огляду на це надмірно егоїстичною є відмова США дотримуватися вимог Кіотського протоколу про зниження до 2008 — 2012 рр. викидів парникових газів на 5 % порівняно з 1990 р.

Екологічна криза та її ознаки:

- **Вихід людської діяльності за межі планети, у космічний простір,** використання у процесі виробництва всіх елементів біосфери (повітря, води, рослинного і тваринного світу), озонний шар планети знищується, що може призвести до всесвітнього потепління.

- **Варварське ставлення людини до природи.** Хижацьке вирубування лісів, знищення природних річок, створення штучних водойм, забруднення шкідливими речовинами прісної води, земельних угідь. Щороку у світі знищують 15 млн га лісів, на одне

посаджене дерево припадає 10 вирубаних, кожну секунду вирубають ліси площею з футбольне поле.

- **Зміна клімату та виникнення парникового ефекту** (потужність світової індустрії нині подвоюється кожні п'ять років).

- **Низький рівень впровадження ресурсо- та енергозощаджуючих, екологічно чистих технологій.** Застосування недосконалих технологій спалювання нафти, вугілля та природного газу призвело до щорічного зростання вуглекислого газу у повітрі на 0,5 %. За останні 150 років його кількість у атмосфері зросла у 150 разів, причому на 12 % — за останні 30 років.

- **Швидка урбанізація населення, зростання гігантських мегаполісів.** Загалом на 0,3 % території планети сконцентровано 40 % всього населення. Міста запружені легковими автомобілями. Нині у світі їх налічується понад 700 млн. У країнах колишнього СРСР у великих промислових центрах 60 % викидів припадає на автомобільний транспорт. Через низьку якість автомобілів у країнах СНД кожний із них викидає в повітря у 6 разів більше забруднюючих речовин, ніж у країнах Європи.

- **Природні катаклізми.** Щороку на планеті відбувається майже 10 тис. повеней, зсувів, ураганів, тисячі землетрусів, сотні вивержень вулканів, тропічних циклонів. За останні 20 років від природних катаклізмів загинуло майже 3 млн осіб. Із загостренням екологічної кризи кількість жертв від природних катастроф зростатиме. Якщо концентрація вуглецю і метану збільшуватиметься такими темпами, то в наступному столітті температура на планеті підвищиться на 5°C (катастрофічним є підвищення на 1–2°C).

Екологічна ситуація в Україні

Майже 10 % її території охоплено глибокою екологічною кризою, близькою до катастрофи, і майже 70 % загальної земельної площі наближається до такого стану.

Лише 1 % території України — екологічно чисті ареали. Загальна площа України — 2 % території колишнього СРСР, а на ній було зосереджено 25 % промислового потенціалу. Частина України — 25 % забруднення природного середовища колишнього Радянського Союзу.

На території України розташовано майже 1000 хімічних комбінатів, через що значно зросла смертність.

В Україні річний обсяг видобутку мінеральної сировини — 1 млрд т., а гірської маси — до 3 млрд т, з них лише 5—8 % —

використовують для виробництва продукції, а решта йде у відходи.

На території України на початку 1997 р. накопичено понад 25 млрд т різноманітних відходів, які зробили непридатними для користування майже 160 тис. га зелених угідь. Крім того, понад 60 % сховищ відходів не відповідають екологічним нормативам, а отже, є джерелами забруднення довкілля. Якщо у 1980 р. на одного жителя припадало 240 т. накопичених відходів, то у 1997 р. — 400т.

Внаслідок поглиблення екологічної кризи щорічні витрати ВВП України становлять 15—20 %, або 15 млрд крб. (у цінах 1990 р.).

Втрати від аварії на Чорнобильській АЕС сягнули приблизно 130 млрд крб. (у цінах 1990 р.) без урахування втрат, пов'язаних із захворюванням людей. Зокрема, внаслідок цієї аварії забруднено понад 10 млн га земель, у тому числі 9 млн га сільськогосподарських угідь.

Забруднення Дніпра в 4—5 разів перевищує гранично допустимі норми. Але його воду змушені пити 35 млн жителів України.

Кожен із 700 тис. автомобілів у м. Києві викидав в атмосферу у 2001 р. близько 100 кг шкідливих речовин.

В Україні за 1955—1998 рр. понад обґрунтовану норму вирубано більше 20 млн кубометрів лісу, здебільшого з метою експорту комерційними структурами за кордон.

Проблема світової ядерної війни та забезпечення стабільного миру

Відносини капіталістичної власності, реакційна політика окремих держав були головними причинами мілітаризації економіки, міжнародної напруженості, політики «холодної війни», війн у різних регіонах планети.

Так, після Другої світової війни у 130 конфліктах загинуло майже 20 млн осіб.

Американські науковці В. Войскопер, Д. Блейні причинами зростання мілітаризації капіталістичної економіки вважають природно-історичні умови розвитку людини, її психологію, прагнення до насильства.

Причину кризи довкілля американський учений Ф. Слейтер, швейцарський учений Ж. Дерст та інші вбачають у притаманно-му людині інстинкті до руйнування.

Більшість західних ідеологів такою причиною називають лише зростання кількості населення, сучасну НТР, збільшення промислового виробництва.

Ці автори ігнорують вирішальну роль у виникненні глобальних проблем людства соціально-економічних форм суспільного способу виробництва — відносин власності, системи виробничих відносин.

Мета таких концепцій — провину капіталістичної системи за загострення глобальних проблем перекласти на все населення планети, зокрема його зростання.

Спростував такий підхід досвід Китаю з 1, 2-мільярдним населенням, який після проведення економічних реформ навіть експортує частину сільськогосподарської продукції.

У світі накопичено майже 50 тис. різних ядерних боєзарядів загальною потужністю до 50 тис. мегатонн, що у мільйон разів перевищує силу атомного вибуху в Хіросімі у 1945 р. Цього запасу достатньо, щоб знищити людство. Вибух лише однієї мегатонної ядерної бомби за своєю силою перевищує сумарну силу всіх вибухів під час Другої світової війни.

Широке застосування зброї масового знищення призведе насамперед до знищення міст, де сконцентровано 40 % населення планети, всього промислового виробництва, основного економічного потенціалу людства. Якщо хтось і вціліє, то навряд чи зможе вижити в умовах радіації, рівень якої буде у 5 разів вищий за дозу, отриману жителями Хіросіми і Нагасакі. Застосування зброї масового знищення має глобальний характер.

Зростання мілітаризації економіки поглиблює та загострює економічні, соціальні, політичні й інші проблеми. Так, з 1945 по 1983 рік США, за даними органу ділових кіл цієї країни — журналу «Ю. С. Ньюсенд Уорлд Ріпорт», 185 разів послали збройні сили до різних країн світу, що обійшлося людству у 16 млн життів. Лише у 1994 р. США здійснили 14 агресивних вторгнень в інші країни. Нині президент країни намагається втілити програму створення системи захисту від стратегічних ядерних сил, що призведе до нової гонки озброєнь (так званих зоряних війн). З цією метою США в односторонньому порядку відмовились наприкінці 2001 р. від договору ПРО 1972 р. Тому першочерговим завданням є припинення гонки озброєнь.

Паливно-енергетична та сировинна проблеми

Нині промисловий робітник у процесі праці озброєний енергією приблизно у 1000 кінських сил. На кожного жителя планети

припадає майже 2 кВт енергії, а для забезпечення загальноєвропейських норм якості життя необхідно 10 кВт енергії на людину.

Водночас енергетичні ресурси планети не безмежні. При запланованих темпах розвитку ядерної енергетики сумарні запаси урану будуть вичерпані у перші десятиріччя XXI ст. Але якщо витрачання енергії відбуватиметься на рівні енергетики теплового бар'єру, то усі запаси невідновлюваних джерел енергії згорять за 80 років. Найвірогіднішим, однак, є прогноз, що енерговиробництво зростатиме впродовж 75 років до досягнення бар'єру, а відтак перебуватиме на досягнутому рівні, тоді всі види використовуваного палива будуть вичерпані через 130 років.

Нераціональне використання енергоресурсів значною мірою спричинене неоколоніалістською політикою імперіалістичних держав.

З 200 млрд дол., які споживачі розвинутих капіталістичних країн сплачують за сировинні товари, імпортовані з країн, що розвиваються, останні отримують лише приблизно 30 млрд дол.

Величезні витрати енергетичних ресурсів мали місце у затратній економіці колишнього СРСР та країнах Східної Європи. У країнах СНД на виробництво одиниці національного доходу витрачається в середньому вдвічі більше сировини, ніж у розвинутих країнах Заходу.

Основні шляхи розв'язання глобальних проблем

I. Демілітаризація економіки

Пошуки шляхів демілітаризації економіки залежать насамперед від позиції США та Росії, на яких припадає лівова частка ядерного потенціалу, або майже 90 % ядерних боєголовок світу. Демілітаризація економіки передбачає, що у Росії та США залишиться тільки оптимальна кількість боєголовок (по 1—2 тис. одиниць), достатня для знищення ядерним ударом ключових цілей противника.

Важливою проміжною ланкою у відверненні загрози термоядерної війни є **конверсія**.

Конверсія — перехід від процесу мілітаризації економіки до економіки роззброєння, переведення військового виробництва на випуск мирної продукції.

Попередня умова конверсії військового виробництва — істотна зміна пропорцій розподілу фінансування, матеріальних і людських ресурсів між військовою та цивільною сферами.

Наприклад, у США у виробництві військової продукції беруть участь 20 тис. великих підприємств і компаній як підрядники і понад 150 тис. як субпідрядники. Переважну частину замовлень Пентагону виконують 100 наймогутніших корпорацій.

В Англії, Франції, ФРН від 40 до 70 % вартості всіх державних замовлень отримують від 10 до 15 гігантських монополій. Лише щорічні прями військові витрати у США в останні роки сягнули приблизно 280 млрд дол.

Перерозподіл цих ресурсів на користь цивільних галузей — важлива перед умова конверсії військового виробництва. У соціальному аспекті конверсія стосується осіб, зайнятих військовим виробництвом, та членів їх сімей, оскільки заробітна плата працівників військових галузей у США в середньому на 40 % вища, ніж у цивільній сфері. Отже, конверсія військового виробництва означає, що для її здійснення потрібна допомога уряду.

II. Розв'язання екологічної, паливно-енергетичної та сировинної проблем з погляду речового змісту суспільного способу виробництва перебачають:

1) швидкий розвиток і використання основних видів відновлюваної енергії: сонячної, енергії вітру, океану та гідроенергії річок;

2) структурні зміни у використанні існуючих невідновлюваних видів енергії, а саме: зростання частки вугілля в енергобалансі й зменшення — газу та нафти, оскільки запасів цих корисних копалин на планеті менше, а їх цінність для хімічної промисловості набагато більша;

3) створення екологічно чистої вугільної енергетики, яка б працювала без викидів шкідливих газів. Все це вимагає більших видатків держав на природоохоронні цілі. За оцінками міжнародних експертів, на такі цілі необхідно щороку виділяти до 4 % ВВП. Але якщо США та ФРН на ці заходи витрачали 3,2 % національного доходу, Японія — 17 %, то в колишньому СРСР — 2 %, в Україні — менше 1 %. Значно скоротилися такі витрати в останні роки в Україні. Країни колишнього СРСР ще не мають екологічно чистої вугільної енергетики, а у США вона вже створена. Тому частка вугілля в енергобалансі США зростає, а нафти і газу — скорочується;

4) розробка усіма країнами конкретних заходів дотримання екологічних стандартів, тобто стандартів чистоти повітря, водних басейнів, раціонального споживання енергії, підвищення ефективності своїх енергетичних систем;

5) вивчення запасів усіх ресурсів з використанням найновіших досягнень НТР. Нині розвіданий відносно неглибокий шар земної кори — до 5 км. Тому важливо відкрити нові ресурси на більшій глибині Землі, а також на дні Світового океану;

6) інтенсивний розвиток власних сировинних господарств, зокрема переробних галузей сировини у країнах, що розвиваються. Для розв'язання проблеми голоду у цих країнах слід розширювати посівні площі, запроваджувати передову агротехніку, високопродуктивне тваринництво, високоврожайні культури, використовувати ефективні добрива та засоби захисту рослин тощо;

7) пошук ефективних важелів управління процесом зростання народонаселення для його стабілізації на рівні 10 млрд осіб на початку XXI ст.;

8) припинення вирубування лісів, особливо тропічних, забезпечення раціонального лісокористування, за якого кількість посаджених дерев значно перевищувала б кількість вирубаних;

9) формування у людей екологічного світогляду, що дало б змогу розглядати усі економічні, політичні, юридичні, соціальні, ідеологічні, національні, кадрові питання у межах окремих країн і на міжнаціональному рівні, насамперед з погляду розв'язання екологічної проблеми, впроваджувати на всіх рівнях принципи пріоритету екологічних проблем;

10) комплексна розробка законодавства про охорону довкілля, зокрема законодавчі норми про відходи. Так, у Франції та інших країнах уряд зобов'язаний надавати технічну і фінансову допомогу підприємствам та організаціям для переробки відходів, вилучення з них цінних компонентів, проведення науково-дослідних робіт у цій сфері, поширювати передовий досвід тощо. З цією метою держава використовує податкові пільги, надає субсидії, знижує тарифи на перевезення вторинної сировини тощо. В Україні у 90-ті роки різко знизилася впровадження мало- і безвідходних технологій, зростає кількість техногенних катастроф, послаблюється екологічний контроль, прискорюється накопичення відходів, мають місце інші негативні явища;

11) збільшення екологічних інвестицій. В Австрії, наприклад, вони становлять понад 15 % усіх капіталовкладень. В Україні на охорону довкілля в 1995 р. було освоєно вдвічі менше капіталовкладень, ніж у 1990 р.

III. Основні шляхи розв'язання паливно-енергетичної та сировинної проблеми з погляду суспільної форми (відносин власності) передбачають:

1) встановлення національної народної власності на всі природні ресурси. Це захистить їх від хижацького використання у країнах колишнього СРСР і певною мірою послабить процес пограбування розвинутими державами, насамперед ТНК, паливно-енергетичних та сировинних ресурсів країн, що розвиваються;

2) істотна зміна механізму ціноутворення на природні ресурси. Ціни на них у слаборозвинутих країнах, по суті, диктують гігантські ТНК, які зосередили у своїх руках контроль за природними багатствами. За даними експертів ЮНКТАД (Конференція ООН з торгівлі і розвитку), від трьох до шести компаній контролюють від 80 до 85 % ринку міді, від 90 до 95 % ринку залізної руди, 80 % ринку бавовни, пшениці, кукурудзи, какао, кави та грейпфрутів, від 70 до 75 % ринку бананів, 60 % ринку цукру. ТНК за допомогою політики «поділяй і володарюй» домагаються неузгодженості між країнами — експортерами природних ресурсів;

3) протиставлення об'єднаній силі розвинутих країн стратегії об'єднання дій країн—експортерів паливно-енергетичних та сировинних ресурсів. Ця стратегія має стосуватися як обсягу видобування усіх видів ресурсів, так і квот їх продажу на зовнішніх ринках;

4) списання боргів слаборозвинутих країн, сума яких перевищила 2,5 трлн. дол. Для сплати лише відсотків за ними не вистачає коштів, отриманих за експорт сировинних ресурсів. Загалом у 90-х роках ХХ ст., за даними ООН, слаборозвинуті країни втрачали понад 500 млрд дол. щорічно (через дискримінації на різних видах ринків), що у 10 разів перевищувало обсяг отримуваної допомоги;

5) радикальна реформа відносин з МВФ і ТНК. Особливо це стосується умов надання «допомоги» цим країнам, яка здійснюється в разі виконання ними практичних рекомендацій при проведенні внутрішньої соціально-економічної політики;

6) ліквідація тягаря гонки озброєнь, що лягає на ці країни. У країнах «третього світу» проживає майже 80 % населення планети, а їхня частка у світовому виробництві — менше 20 %. Водночас військові витрати цих країн досягають чверті витрат країн світу. На найбільш бідні країни (де ВВП на душу населення — менше 440 дол.), які виробляють лише 5 % товарів та послуг у світі,

припадає до 7 % світових витрат на озброєння. Країни, що розвиваються, витрачають майже 6 % на озброєння порівняно з 1 % на охорону здоров'я;

7) необхідність нарощування випуску готової продукції, оскільки розвинуті країни і ТНК намагаються здійснювати лише первинну обробку мінеральної сировини. Це дало б змогу навіть за нинішньої кон'юнктури цін на світовому ринку значно збільшити доходи від експорту;

8) розвинуті капіталістичні країни, які десятиліттями грабували природні ресурси слаборозвинутих країн, внаслідок чого загострилися проблеми голоду, енергетичної, сировинної криз, повинні виділити значні фінансові, людські та технічні ресурси для розвідування, розробки природних ресурсів, їх переробки, транспортування, розподілу за справедливими (трансформованими) цінами з метою значного збільшення валютних доходів, встановлення економічного суверенітету над своїми ресурсами. За рахунок цих коштів слід інтенсивно розвивати сільське господарство, долати нераціональну монокультуру;

9) здійснення прогресивних аграрних перетворень на селі, ліквідація неокolonіальних аграрних відносин (розвиток експортних галузей сировини за рахунок штучного обмеження сільськогосподарського виробництва; монополізація поставок сільськогосподарської техніки та реалізації продукції сільського господарства; використання поставок продовольства з метою економічного і політичного тиску тощо);

10) усі держави, незалежно від їх соціальної системи, повинні взяти на себе головну відповідальність за збереження природи і за допомогою адміністративно-економічних важелів стимулювати виробництво автомобілів, техніки, електростанцій тощо, які б не забруднювали навколишнє середовище, забезпечували економію всіх паливно-енергетичних сировинних ресурсів, сприяти розширенню лісових насаджень, зменшенню відходів тощо;

12) активізація діяльності різних громадських організацій, політичних партій, спрямованої на розв'язання глобальних проблем, створення нових організацій, головним завданням яких було б збереження життя на Землі, забезпечення адекватних з погляду сутності людини умов існування на планеті;

13) використання комплексу економічних важелів управління якістю навколишнього середовища, у тому числі субсидій і дотацій за виготовлення екологічно чистої продукції, навиконання державних екологічних проектів;

екологічних платежів за всі види забруднення довкілля; виплат за збереження і поліпшення екологічних результатів; пільгового кредитування, оподаткування й ціноутворення; екологічного страхування та ін. У країнах ОЕСР використовують, зокрема, понад 150 різних економічних важелів у цій сфері, у тому числі більш як 80 видів штрафів, понад 40 різних субсидій.

Основні поняття та терміни

*Глобальні проблеми
Світова ядерна війна
Охорона навколишнього середовища
Демографічні проблеми
Країни, що розвиваються
Транснаціональна корпорація
Екологічна криза
Мегаліси
Природні катаклізми
«Холодна війна»
Гонка озброєнь
Мілітаризація економіки
Конверсія
Паливно-енергетичні ресурси
Сировинні ресурси
Космічний простір*

Тести та завдання

1. До глобальних проблем, що постали перед людством, належать:

- 1. відвернення світової війни;*
- 2. охорона навколишнього середовища;*
- 3. ліквідація відставання країн, що розвиваються;*
- 4. продовольча, демографічна, енергетична проблеми;*
- 5. усе вище перераховане.*

2. До причин виникнення глобальних проблем відносять:

- 1. швидке зростання народонаселення;*
- 2. глобалізацію економіки;*
- 3. світове господарство;*
- 4. міжнародний поділ праці;*
- 5. усе вище перераховане.*

3. Швидке зростання народонаселення сприяє загостренню таких глобальних проблем:

1. продовольчої;
2. екологічної;
3. сировинної;
4. енергетичної;
5. усі вище перераховані відповіді.

4. До загальних причин загострення екологічної обстановки відносяться:

1. хижацьке ставлення капіталістичних монополій до природних ресурсів;
2. хижацьке ставлення капіталістичних монополій до Світового океану;
3. монопольну політику міністерств і відомств колишнього СРСР та країн Східної Європи;
4. усі вище перераховані відповіді.

5. Ознаками екологічної кризи є:

1. вихід людської діяльності за межі планети, у космічний простір;
2. варварське ставлення людини до природи;
3. зміна клімату та виникнення парникового ефекту;
4. швидка урбанізація населення, зростання гігантських мегаполісів;
5. природні катаклізми;
6. усі вище перераховані відповіді.

6. Екологічну ситуацію в Україні можна оцінити як:

1. добру;
2. незагрозливу;
3. загрозливу, небезпечну;
4. немає такої проблеми взагалі.

7. Зростання мілітаризації економіки призводить до поглиблення та загострення:

1. економічних проблем;
2. соціальних проблем;
3. політичних проблем;
4. усіх вище перерахованих.

8. До основних шляхів розв'язання глобальних проблем можна віднести:

1. демілітаризацію економіки;
2. розв'язання екологічної проблеми;
3. розв'язання паливно-енергетичної проблеми;
4. розв'язання сировинної проблеми;
5. усе вище перераховане.

9. Перехід від процесу мілітаризації економіки до економіки роззброєння, переведення військового виробництва на випуск мирної продукції — це:

1. глобалізація економіки;
2. інтеграція економіки;
3. конверсія економіки;
4. усе вище перераховане.

10. Розв'язання екологічної, паливно-енергетичної та сировинної проблем з погляду речового змісту суспільного способу виробництва передбачає:

1. розвиток і використання відновлюваної енергії (сонячної, енергії вітру тощо);
2. структурні зміни у використанні існуючих не відновлюваних видів енергії (газу, нафти);
3. створення екологічно чистої вугільної енергетики;
4. вивчення запасів усіх ресурсів із застосуванням НТР;
5. інтенсивний розвиток власних сировинних господарств;
6. усе вище перераховане.

11. До розв'язання екологічної, паливно-енергетичної та сировинної проблем з погляду речового змісту суспільного способу виробництва не відносяться такі заходи, як:

1. припинення вирубування лісів;
2. пошук важелів управління процесом зростання народонаселення;
3. формування у людей екологічного світогляду;
4. комплексна розробка законодавства про охорону довкілля;
5. збільшення екологічних інвестицій;
6. правильної відповіді немає.

12. Розв'язання паливно-енергетичної та сировинної проблем з погляду суспільної форми (відносин власності) передбачає:

1. встановлення національної народної власності на природні ресурси;
2. істотні зміни механізму ціноутворення на природні ресурси;
3. радикальні реформи відносин з МВФ і ТНК.
4. усе вище перераховане.

Контрольні запитання

1. Назвіть основні причини виникнення глобальних проблем.
2. Які проблеми називають глобальними і у чому полягає їх сутність?
3. У чому полягає суть екологічної кризи та які її ознаки?

4. Проаналізуйте головні причини загострення глобальних проблем.
5. Охарактеризуйте основні погляди західних учених на загострення глобальних проблем.
6. Чому загострилася економічна ситуація в Україні на межі ХХ — ХХІ століть?
7. З'ясуйте вплив гонки озброєнь на загострення економічних, соціальних, політичних та інших проблем.
8. Назвіть головні шляхи роззброєння і демілітаризації економіки.
9. У чому полягає суть конверсії?
10. З'ясуйте найважливіші шляхи подолання екологічної кризи.
11. Які фактори впливають на загострення паливно-енергетичних та сировинних проблем?
12. Які основні шляхи подолання відсталості країн, що розвиваються?
13. Охарактеризуйте основні шляхи подолання паливно-енергетичної кризи.
14. Як впливають форми власності на розв'язання паливно-енергетичних та сировинних проблем?
15. Сформулюйте найважливіші шляхи розв'язання сировинної проблеми.
16. Охарактеризуйте сучасну демографічну ситуацію в Україні.
17. З'ясуйте перспективи України в освоєнні космічного простору.

Тема рефератів

1. Екологічна ситуація в Україні та шляхи її покращення.
2. Паливно-енергетичні та сировинні проблеми в Україні після проголошення незалежності.
3. Концепція неосфери В. Вернадського у світлі формування глобальної економіки.

Література

1. Будько М. И. Глобальная экология. — М.: Мысль, 1997. — 107 с.
2. Ливиц А. Я. Введение в рыночную экономику. Часть I, II. — Станкин, 1992.
3. Медведев В. Политическая экономия для неэкономических вузов. — М.: 1998.
4. Мочерний С. В. Основи економічної теорії. — К., 1997. — С. 445—463.

5. Пахомава Ю. М., Лук'яненко Д. Г., Губсокий Б. В. Національні економіки в глобальному конкурентному середовищі: Монографія. — К., 1997.

6. Солонінко К. С. Макроекономіка: Навч. пос. для студентів економічних спец. вищих навч. закладів. — К.: ЦУЛ, 2002. — С. 305—3319.

7. Управління зовнішньоекономічною діяльністю. Під заг. ред. проф. А. І. Кредісова. — К.: ВІРА-Р, 2002 — 552 с.

8. Экономическая теория национальной экономики и мирового хозяйства (Политическая экономия): Учебник / Под ред. А. Г. Грязновой, Т. В. Чечелевой. — М.: ЮНИТИ, 1998.

НАВЧАЛЬНЕ ВИДАННЯ

КРУШ Петро Васильович
ТУЛЬЧИНСЬКА Світлана Олександрівна

МАКРОЕКОНОМІКА

Видання 2-е перероблене та доповнене

Навчальний посібник

Керівник видавничих проектів – *Б.А.Сладкевич*
Друкується в авторській редакції
Дизайн обкладинки – *Б.В. Борисов*

Підписано до друку 07.02.2008. Формат 60x84 1/16.
Друк офсетний. Гарнітура PetersburgC.
Умовн. друк. арк. 20,5.
Наклад – 1000 прим.

Видавництво “Центр учбової літератури”
вул. Електриків, 23
м. Київ, 04176
тел./факс 425-01-34, тел. 451-65-95, 425-04-47, 425-20-63
8-800-501-68-00 (безкоштовно в межах України)
e-mail: office@uabook.com
сайт: WWW.CUL.COM.UA

Свідоцтво ДК №2458 від 30.03.2006